

KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ
KASTAMONU UNIVERSITY

CİLT: 24 SAYI: 1

2022

İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ
JOURNAL OF FACULTY OF ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE SCIENCES

Cilt: 24-Sayı: 1, Haziran 2022/Volume 24-Issue 1, June 2022

E-ISSN: 2147-6012

Sahibi/Owner

Prof. Dr. Ahmet Hamdi TOPAL
Rektör/*Rector*

Editör/Editor

Şükran SİRKINTIOĞLU YILDIRIM

Yardımcı Editör/ Co-Editor

Enes Uğur TOHUM

Yardımcı Editör/ Co-Editor

Osman KARACAN

Dil Editörü/Language Editor

Osman KARACAN

Sekreteryas/Secretariat

Abdurrahman KAYA

Ömer YILMAZ

Rumeysa YILDIRIM

Kapak Tasarım/Cover Design

Köksal BİLİRDÖNMEZ

Bilim ve Danışma Kurulu

Andrey V. KOROTAYEV-National Research University-Rusya Federasyonu-akorotayev@gmail.com

Glenn MUSCHERT-Khalifa University-Abu Dhabi-glennmuschert@gmail.com

M. Ahmed QADRI-University of Karach-Pakistan-prof.qadri@gmail.com

Kuziev Islom NEMATOVICH-Tashkent Institute of Financial-Özbekistan-ikuziyev73@mail.ru

Venera ISTAYEVA-University of IR and World Languages-Kazakistan-iztaeva.venera@mail.ru

Maciej MILCZANOWSKI-University of Information Technology and Management-Polonya-milczanowski@wsiz.rzeszow.pl

Jose Ramos Pires MANSO-Universidade De Beira-Portekiz-pmanso@ubi.pt

Georgi MARINOV- University of Economics Varna-Bulgaristan-georgi.marinov@gmail.com

Najat Sayem KHALIL-San'a University-Yemen-najatsayem@gmail.com

Umarov Abduvakhob TURSUNOVICH-National University of Uzbekistan-Özbekistan-a.umarov@nuu.uz

Bülent GÜLOĞLU-İstanbul Teknik Üniversitesi-Türkiye-guloglu@itu.edu.tr

Muhsin HALİS-Kocaeli Üniversitesi-Türkiye-muhsin.halis@kocaeli.edu.tr

Bayram Zafer ERDOĞAN-Anadolu Üniversitesi-Türkiye-bzerdogan@anadolu.edu.tr

Kerem KARABULUT-Atatürk Üniversitesi-Türkiye-kerem@atauni.edu.tr

Mustafa SEVÜKTEKİN-Uludağ Üniversitesi-Türkiye-sevuktekin@uludag.edu.tr

Tolga ULUSOY-Kastamonu Üniversitesi-Türkiye-tulusoy@kastamonu.edu.tr

Erol TURAN-Kastamonu Üniversitesi-Türkiye-eturan@kastamonu.edu.tr

Yavuz DEMİREL-Kastamonu Üniversitesi-Türkiye-ydemirel@kastamonu.edu.tr

Sefa ÇETİN-Maltepe Üniversitesi-Türkiye-sefacetin@maltepe.edu.tr

İletişim / Contact

Kastamonu Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dekanlığı
37100 Kastamonu/ Türkiye

Tel: +90 366 280 21 02

Faks: +90 366 280 21 99

iibfdergi@kastamonu.edu.tr

Bu dergi yılda iki defa yayınlanır

Kastamonu University
Dean's Office of Faculty of Economics and Administrative
Sciences

37100 Kastamonu/ Turkey

Phone: +90 366 280 21 02

Fax: +90 366 280 21 99

iibfdergi@kastamonu.edu.tr

This journal is published two times in a year

Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi (KÜİİBFD), ULAKBİM TR DİZİN, EBSCO, Directory of Research Journals Indexing, EuroPub Database, Scientific Indexing Services tarafından taranmaktadır.

Cilt 24 – Sayı 1 Hakemleri

Prof. Dr. İlhan AKSOY	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr. Aydın KAYABAŞI	Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet MARANGOZ	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Sadık ÖNCÜL	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Prof. Dr. Tevfik Şükrü YAPRAKLI	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Mahmut ZORTUK	Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Doç. Dr. Abubakar Mohammed ABUBAKAR	Antalya Bilim Üniversitesi
Doç. Dr. Emrah AYDEMİR	Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Handan ERTAŞ	Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Aytekin FIRAT	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Doç. Dr. Emine FIRAT	Aksaray Üniversitesi
Doç. Dr. Serpil KILIÇ DEPREN	Yıldız Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Selçuk KORUCUK	Giresun Üniversitesi
Doç. Dr. Şerife ÖZŞAHİN	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Doç. Dr. Melike ATAY POLAT	Mardin Artuklu Üniversitesi
Doç. Dr. İlker SAKINÇ	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Doç. Dr. Halim TATLI	Bingöl Üniversitesi
Doç. Dr. Nurcan YÜCEL	Fırat Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Kamil ÇELİK	Bartın Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Emrah ERTUGAY	Ankara Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hicran KASA	Türk Hava Kurumu Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Tekiner KAYA	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Sahra SAYĞAN TUNÇAY	Adana Alparslan Türkeş Bilim Ve Teknoloji Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Yunus YILMAZ	Dicle Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Polat YÜCEKAYA	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Dr. Fatih Sinan ESEN	Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu
Dr. Eda KÖSE	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi

Referees of Volume 24 - Issue 1

Prof. Dr. İlhan AKSOY	Ondokuz Mayıs University
Prof. Dr. Aydın KAYABAŞI	Kütahya Dumlupınar University
Prof. Dr. Mehmet MARANGOZ	Muğla Sıtkı Koçman University
Prof. Dr. Mehmet Sadık ÖNCÜL	Sivas Cumhuriyet University
Prof. Dr. Tevfik Şükrü YAPRAKLI	Atatürk University
Prof. Dr. Mahmut ZORTUK	Kütahya Dumlupınar University
Assoc. Prof. Abubakar Mohammed ABUBAKAR	Antalya Bilim University
Assoc. Prof. Emrah AYDEMİR	Sakarya University
Assoc. Prof. Handan ERTAŞ	Selçuk University
Assoc. Prof. Aytekin FIRAT	Muğla Sıtkı Koçman University
Assoc. Prof. Emine FIRAT	Aksaray University
Assoc. Prof. Serpil KILIÇ DEPREN	Yıldız Teknik University
Assoc. Prof. Selçuk KORUCUK	Giresun University
Assoc. Prof. Şerife ÖZŞAHİN	Necmettin Erbakan University
Assoc. Prof. Melike ATAY POLAT	Mardin Artuklu University
Assoc. Prof. İlker SAKINÇ	Ondokuz Mayıs University
Assoc. Prof. Halim TATLI	Bingöl University
Assoc. Prof. Nurcan YÜCEL	Fırat University
Assist. Prof. Dr. Kamil ÇELİK	Bartın University
Assist. Prof. Dr. Emrah ERTUGAY	Ankara University
Assist. Prof. Dr. Hicran KASA	Türk Hava Kurumu University
Assist. Prof. Dr. Tekiner KAYA	Nevşehir Hacı Bektaş Veli University
Assist. Prof. Dr. Sahra SAYĞAN TUNÇAY	Adana Alparslan Türkeş Bilim Ve Teknoloji University
Assist. Prof. Dr. Yunus YILMAZ	Dicle University
Assist. Prof. Dr. Polat YÜCEKAYA	Çanakkale Onsekiz Mart University
PhD. Fatih Sinan ESEN	The Scientific and Technological Research Council of Turkey
PhD. Eda KÖSE	Nevşehir Hacı Bektaş Veli University

İçindekiler/Contents

Araştırma Makaleleri/Research Articles	Sayfa/Page
Dolar ve Euro Kurları Üzerinde Etkili Faktörlerin İki Bağımlı Değişkenli MARS Modeli ile Belirlenmesi Determination of Factors Affecting Dollar and Euro Exchange Rates with Two Dependent Variable MARS Model Münevvere YILDIZ	6-29
Nepotizmin İş Tatminine Etkisinde Örgütsel Adaletin Aracılık Rolü: Trabzon İli Örneği The Mediating Role of Organizational Justice in The Effect of Nepotism on Job Satisfaction: Example of Trabzon Enver AYDOĞAN, Gizem MAZLUM KAYA	30-56
E-Ticaret İşletmelerinin Yeni Nesil Kargolama Hizmetlerine İlişkin E-Şikâyetlerin İncelenmesi: Şikayetvar.com Üzerine Netnografik Bir Analiz A Study on E-Complaints Regarding New Shipping Services of E-Commerce Businesses: A Netnographic Analysis on Şikayetvar.com Talha BAYIR	57-74
Türkiye’de İşsizlik Sigortası Düzenlemelerinin İşsizliğe Etkisi: Müdahale Yöntemi ile Bir Analiz The Effect of Unemployment Insurance Regulations on Unemployment in Turkey: An Analysis with an Intervention Method Burcu GÜVENEK, Zeynep KARAÇOR, Rumeysa GEVHER	75-85
The Relationship Between the Deposit Dollarization in the Turkish Banking Sector with USD/TRY Exchange Rate and Consumer Confidence Index: 2012:01 – 2022:01 Türk Bankacılık Sektöründeki Mevduat Dolarizasyonu ile USD/TRY Döviz Kuru ve Tüketici Güven Endeksi Arasındaki İlişki: 2012:01 – 2022:01 Mustafa BEYBUR	86-99
Metaverse Uygulama Alanlarının Kelime İlişkilendirme ve Tematik Analizi: Twitter Örneği Word Association and Thematic Distribution of Metaverse Application Areas: The Twitter Case Zeynep AYTAÇ	100-118
Türk Siyasal Yaşamında Dönemsel Olarak Parti Sistemleri Periodically Party Systems in Turkish Political Life Ahmet ERBAŞ	119-138

Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Kastamonu University Journal of Faculty of Economics and
Administrative Sciences

Haziran 2022 Cilt: 24 Sayı:1
iibfdergi@kastamonu.edu.tr

Başvuru Tarihi / Received: 27.03.2022
Kabul Tarihi / Accepted: 01.06.2022
DOI: 10.21180/iibfdkastamonu.1094206

Dolar ve Euro Kurları Üzerinde Etkili Faktörlerin İki Bağımlı Değişkenli MARS Modeli ile Belirlenmesi

Münevvere YILDIZ¹

Öz

Döviz kurları, dış ticaret konusunda ülkelerin rekabet gücünü gösterirken diğer taraftan ulusal paranın değeri konusunda da ülke ekonomisi, yatırımcılar ve finansal piyasalar açısından önemlidir. Döviz kurlarındaki oynaklık ülkelerin enflasyon, faiz oranı, dış ticaret gibi önemli ekonomik göstergeleri üzerinde ciddi belirsizlik meydana getirebilir ve bunun sonucunda ekonomik ve finansal türbülasyonlar yaşanabilir. Dolayısıyla döviz kurları üzerinde etkili olabilecek dinamiklerin belirlenmesi özellikle sermaye sıkıntısı çeken gelişmekte olan ülkeler için çok daha önemli bir konu olmaktadır. Bu açıardan çalışmanın amacı Türkiye’de Euro ve Dolar kurunu etkileyen makroekonomik faktörleri iki bağımlı değişkenli MARS yöntemi ile Ocak 2010-Kasım 2021 dönemi aylık verilerini kullanarak belirlemektir. Döviz kurlarını etkileyen faktörlerin belirlenmesinin ülke ekonomisi açısından önemi ve çalışmanın yönteminin literatürde az sayıda çalışmada yer bulmuş olması çalışmanın motivasyon kaynağıdır. Araştırma kapsamındaki veriler aylık frekansta olmasından dolayı STL ayrıştırma yöntemi ile mevsimsellikten arındırılmıştır. Tüm değişkenlerin durağanlık düzeyleri Augmented Dickey-Fuller ve Phillips-Perron birim kök testleri ile araştırılmış ve tamamının birinci farkta durağan olduğu görülmüştür. Johansen eşbütünlük testi ile değişkenler arasındaki uzun dönem ilişki ortaya konulmuştur. İki bağımlı değişkene sahip MARS yöntemi ile gerçekleştirilen analiz sonucunda altın fiyatı ve enflasyon değişkeninin döviz kurlarını pozitif yönde etkilediği saptanmıştır. Ayrıca, faiz oranı ve para arzı değişkenlerinin ise kritik değerlerinin altında negatif yönde, kritik değeri aştığında ise pozitif yönde etkiledikleri görülmüştür. Borsa endeksi ise döviz kurları üzerinde istatistiksel olarak anlamlı değildir.

Anahtar Kelimeler: Döviz kuru, makroekonomik değişkenler, iki bağımlı değişkenli MARS modeli, STL ayrıştırma, Johansen eşbütünlük

Jel Kodu: C14, C32, E44

Determination of Factors Affecting Dollar and Euro Exchange Rates with Two Dependent Variable MARS Model

Abstract

While exchange rates show the competitiveness of countries in foreign trade, they are also important for the country's economy, investors and financial markets in terms of the value of the national currency. The volatility in exchange rates may create serious uncertainty on important economic indicators such as inflation, interest rate, foreign trade, and as a result, economic and financial turbulences may occur. Therefore, determining the dynamics that may have an impact on exchange rates becomes a much more important issue, especially for developing countries that have capital shortages. In these respects, the aim of the study is to determine the macroeconomic factors affecting the Euro and Dollar exchange rates in Turkey using the monthly data for the period January 2010-November 2021 with the two dependent variable MARS method. The importance of determining the factors affecting exchange rates in terms of the country's economy and the fact that the method of the study has been found in a few studies in the literature is the source of motivation for the study. Since the data within the scope of the research are in monthly frequency, they are seasonally adjusted by the STL decomposition method. The stationarity levels of all variables were investigated with Augmented Dickey-Fuller and Phillips-Perron unit root tests and it was found that all of them were stationary at the first difference. The long-term relationship between the variables was revealed with the Johansen cointegration test. As a result of the analysis with the MARS method, which has two dependent variables, it is seen that the gold price and inflation variable affect the exchange rates positively. Moreover, the results show that the interest rate and money supply variables affect the exchange rates negatively below the critical value, and positively when it exceeds the critical value. The stock market index is not statistically significant on exchange rates.

Keywords: Exchange rate, macroeconomic variables, two dependent variables MARS model, STL decomposition, Johansen cointegration

Jel Codes: C14, C32, E44

¹ Sorumlu Yazar/Corresponding Author: Dr. Öğr. Üyesi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Bolvadin Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, Afyon, Türkiye. E-posta: munevvereyildiz@aku.edu.tr Orcid no: 0000-0002-1961-645X

Extended Abstract

Introduction

With the increase in international trade, the issue of which country's currency will be used has caused problems. In order to overcome this problem, the concept of the exchange rate has been put forward in the regulation of payment relations in international markets. Exchange rates are expressed as an element that shows the competitiveness of countries, especially in foreign trade. On the other hand, its role in the appreciation/loss of the national currency is an important issue for the country's economy, investors, and financial markets. Countries' economic welfare and development levels are closely related to the balanced and good management of interrelated macroeconomic factors. At this point, exchange rates are the most affected by both external developments and domestic economic activities. The volatility in exchange rates may create serious uncertainty on important economic indicators such as inflation, interest rate, foreign trade, and as a result, economic and financial turbulences may occur. Therefore, determining the dynamics that may impact exchange rates is a much more important issue, especially for developing countries with capital shortages. At this point, the use of better scientific methods will bring opportunities and advantages to create sound predictions for all segments. Forecasts for exchange rates gained momentum, especially after the collapse of the Bretton-Woods system in the 1980s. Especially in countries where the free exchange rate regime is implemented, the uncertainties in the exchange rate have been a matter of curiosity for researchers.

Method

The negative impact of the uncertainties in exchange rates on economic activities, determining which macroeconomic factor affects the exchange rate in terms of the Turkish economy, and making predictions constitute the primary motivation source of the study. The study aims to consider the Euro and Dollar rates, which are similarly affected by the markets, as two dependent variables in the same model and to analyze the effects of inflation, interest rate, money supply, stock market index, and gold prices on the exchange rates using non-parametric Multivariate Adaptive Regression Splines (MARS). Method using the monthly data for the period January 2010-November 2021. It has been considered useful to examine the dynamics of exchange rates, which are naturally stable and/or large-scale increase/decrease, through a more realistic image. There is a limited number of studies in the literature on two dependent variable parametric regression models that require various assumptions to be provided. However, no study has been found in the domestic and foreign literature on financial markets that examine the two dependent variable forms of the MARS method. Akin et al. (2020) applied the two dependent variable MARS model in the field of veterinary medicine. The main reason for proposing a two dependent variable model for exchange rates in the study is; If there is a high and significant correlation between two variables, analyzing them as two dependent variables in the same model provides better estimation (Gujarati, 2014: 498). In this sense, it is thought that the difference in the results to be obtained by examining two different exchange rates together and the innovation presented in the methodological sense will make an original contribution to the literature.

Result and Discussion

According to the analysis results obtained with the MARS method, gold price, inflation, interest rate, money supply variables have a statistically significant effect on both currencies. At the same time, the coefficient value of the stock market index is not statistically significant. It has been found that inflation positively affects both the Euro and the Dollar rates. This result can be explained both as expressed in classical economic theory and the framework defined by the vicious circle hypothesis. The effect of the interest rate on exchange rates is as follows: If the interest rate is below the critical value (3.100) expressed in the analysis, it causes a decrease in the exchange rates. Still, when this critical value is exceeded, the increase in interest rates triggers an increase in the exchange rates. This means that the rise in interest rates up to a certain point helps foreign capital flow to our country. However, if the interest rate exceeds this critical value over time, it increases the interest burden on both the investor and the public. In particular, the negative messages given to the markets by the delayed and unpaid loans cause economic uncertainty, causing the Turkish Lira to depreciate and the investor to turn to the exchange rate. When the results obtained on the money supply are examined, the increases in the values of the money supply below the critical value (20.071) have a negative effect on the exchange rates. It is observed that increases in the amount of money supplied above the critical value increase the exchange rates. Especially in the short term, increases in the amount of money supply may cause a decrease in interest rates and a decrease in exchange rates. On the other hand, in the long run, the increase in money supply according to purchasing power parity raises the general level of prices and may cause an increase in exchange rates. When the effect of changes in gold prices on exchange rates is analyzed, it has been determined that gold price values up to the critical value (4,963) cause an increase in exchange rates. For this result, it can be interpreted that investors in Turkey use both instruments for portfolio diversification rather than seeing gold and foreign currency as substitute financial instruments. All the results obtained show that policy makers' balancing between inflation, interest rate, money supply, gold prices, and exchange rates will have positive reflections on the markets. In addition, it offers clues about how changes in macroeconomic variables can affect exchange rates for investors and financial institutions.

GİRİŞ

Küreselleşme sonucunda yaşanan gelişmeler ülkelerin ekonomik yapılarında yeniliklere, özellikle birbiri ile ilişkili ve dış uyarılara daha fazla tepki veren bir ekonomik düzenin oluşmasına öncülük etmiştir. Uluslararası ticaretteki artış ile hangi ülkenin para biriminin kullanılacağı konusu sorunlara neden olmuştur. Bu sorunun üstesinden gelmek amacıyla uluslararası piyasalarda ödeme ilişkilerinin düzenlenmesinde döviz kuru kavramı ileri sürülmüştür. Döviz kuru, ulusal paranın yabancı bir para karşısındaki değerini ifade etmektedir, bunun tersi de geçerlidir. Döviz kurları özellikle dış ticaret konusunda ülkelerin rekabet gücünü gösteren bir unsur olarak ifade edilmekte, diğer taraftan ulusal paranın değer kazanmasında/kaybetmesinde üstlendiği rol ile ülke ekonomisi, yatırımcılar ve finansal piyasalar açısından da önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ülkelerin ekonomik refah ve kalkınma düzeyleri, birbiriyle ilişkili makroekonomik faktörlerin dengeli ve iyi yönetilmesi ile yakından ilgilidir. Ekonomik krizlerin temelinde aslında bu faktörlerden kaynaklı sorunlar yatmaktadır. Elbette krizlerin nedeni yalnızca ülkelerin kendi ekonomik dinamiklerinde oluşan sorunlar değil aynı zamanda dünya ekonomisinde de yaşanan gelişmelerden kaynaklı olabilmektedir. Bu noktada döviz kurları hem ülke dışındaki gelişmelerden hem de ülke içi ekonomik faaliyetlerden en çok etkilenen unsurlardır. Türkiye’de 2001 krizi öncesinde sabit kur ve kontrollü serbest kur sistemleri denenmiş ancak bu sistemler bazı dönemlerde ekonomik krize ve beraberinde devalüasyonlara neden olmuştur (Barışık ve Demircioğlu, 2006:72). 2001 yılı sonrasında ise dalgalı kur rejimine geçilerek zaman zaman müdahaleler ile arz talep dengesi korunmaya çalışılmıştır.

Döviz kurlarında meydana gelen iniş ve çıkışlar üzerinde makroekonomik faktörler etkili olduğu gibi ters yönde bir ilişkiden de söz etmek mümkündür. Piyasalarda makroekonomik faktörler arasında çoğu zaman girift bir ilişki söz konusudur. Özellikle gelişmekte olan ve gelişmiş ülkelerin ekonomisinde döviz kuru kritik bir yere sahiptir. Döviz kurlarındaki oynaklık ülkelerin enflasyon, faiz oranı, dış ticaret gibi önemli ekonomik göstergeleri üzerinde ciddi belirsizlik meydana getirebilir, bunun sonucunda ekonomik ve finansal türbülasyonlar yaşanabilir. Dolayısıyla döviz kurları üzerinde etkili olabilecek dinamiklerin belirlenmesi özellikle sermaye sıkıntısı çeken gelişmekte olan ülkeler için çok daha önemli bir konu olmaktadır. Bu nedenle döviz kurunu etkileyen unsurların belirlenmesi geleceğe dönük sağlam politikaların üretilmesi açısından da değerlidir. Literatürde ifade edilen döviz kuru üzerinde etkili başlıca makroekonomik faktörler; ekonomik büyüme (Mariano, Sablan, Sardon ve Paguta, 2016; Twarowska ve Kakol, 2014; Dinçer, Hacıoğlu ve Yüksel, 2017), enflasyon (Şarkaya İçelloğlu, 2019; Işık, Acar ve Işık, 2004; Gül ve Ekinci 2006b; Parveen, Khan ve Ismail, 2012; Duman, 2021), faiz oranı (Gül, Ekinci ve Özer, 2007; Mirchandani, 2013; Khan, 2014; Akıncı ve Yılmaz, 2016; Chowdhury, 2012), istihdam (Makhdom, 2021; Ramasamy ve Abar, 2015), ithalat-ihracat (Abdoh, Yusuf, Zulkifli, Bulot ve Ibrahim, 2016; Aka, 2020; Barışık ve Demircioğlu, 2006; Gül ve Ekinci, 2006a), borsa endeksi (Şit ve Karadağ, 2019; Altınbaş, Kutay ve Akkaya, 2015; Kendirli ve Çankaya, 2016a; Kendirli ve Çankaya 2016b; Sadeghzadeh, Aksu ve Emsen, 2019; İlarıslan 2018), para arzı (Şimşek, 2004; Saeed, Awan, Sial ve Sher, 2012; Kia, 2013; Sağlam Bezgin ve Karaçayır, 2021; Kartal, Depren Kılıç ve Depren 2018) ve özellikle tasarrufların değerlendirilmesi konusunda dövize ikamesi olan altın fiyatları (Ayhan ve Abdullahzade, 2021; Cingöz ve Kendirli, 2019; Öncü, Çömlekçi, Yazgan ve Bar, 2015; Şanlı, Konak ve Özmen, 2021) şeklinde sıralanabilir.

Bireysel ve büyük yatırımcıların tercihleri, firmaların gelecek planlamaları, finansal piyasalarda atılacak adımlar, politika yapımcıların alacakları kararlar açısından ekonomik ve finansal göstergelerin sağlam tahminlerinin yapılabilmesi oldukça önemlidir. Ekonomik değişkenlerde meydana gelen ani şoklar ve zaman içindeki dalgalanmalar öngörülebilirliği zorlaştırmaktadır, bu noktada daha iyi bilimsel yöntemlerin kullanılması ile tüm kesimler için sağlam öngörülerin oluşturulması fırsat ve avantajları beraberinde getirecektir. Döviz kurları için öngörüler özellikle 1980'li yıllarda Bretton-Woods sisteminin çöküşü sonrasında hız kazanmıştır. Bu tarihten günümüze çeşitli döviz kuru rejimini uygulamakta olan ülkelerde döviz kurunun öngörülebilmesi konusunda çok sayıda çalışma gerçekleştirilmiştir. Özellikle serbest kur rejiminin uygulandığı ülkelerde döviz kurundaki belirsizlikler araştırmacılar için merak konusu olmuştur.

Döviz kurlarında meydana gelen belirsizliklerin ekonomik faaliyetler üzerindeki olumsuz etkisi, hangi makroekonomik faktörün döviz kurunu etkilediğinin Türkiye ekonomisi açısından belirlenmesi ve geleceğe ilişkin öngörülerin yapılabilmesi çalışmanın temel motivasyon kaynağını oluşturmaktadır. Türkiye piyasalarında finansal bir araç olarak Euro ve Dolar en sık kullanılan yabancı para birimleridir. Türk Lirası'nın her iki para birimi karşısındaki değeri ise zaman içinde benzer yapıda artış ve azalış göstermekte ve çoğu zaman paralel hareket etmektedirler (Bkz. Şekil 1). Çalışmanın amacı piyasalardan benzer şekilde etkilenen iki ayrı döviz kurunun aynı modelde iki bağımlı değişken olarak dikkate alınması, enflasyon, faiz oranı, para arzı, borsa endeksi ve altın fiyatlarının kurlar üzerindeki etkisini parametrik olmayan Çok Değişkenli Uyarlanabilir Regresyon Eğrileri (MARS) yöntemi ile Ocak 2010-Kasım 2021 dönemi aylık verilerini kullanarak ortaya koymaktır. Tabiatı gereği istikrarlı ve/veya büyük ölçekli artış/azalış görülebilen döviz kurlarının daha gerçekçi bir görüntü üzerinden dinamiklerini incelemenin faydalı olduğu değerlendirilmiş ve bu durum ilgili dönemin seçilmesinin temel gerekçesi olmuştur. Literatürde çeşitli varsayımların sağlanmasını gerektiren iki bağımlı değişkenli parametrik regresyon modelleri üzerine sınırlı sayıda çalışma bulunmaktadır. Ancak finansal piyasalar hakkında yerli ve yabancı literatürde MARS yönteminin iki bağımlı değişkenli şeklinin incelendiği çalışmaya rastlanmamıştır. Akın, Eyduran ve Eyduran (2020) veterinerlik alanında iki bağımlı değişkenli MARS modelini uygulamışlardır. Çalışmada döviz kurları için iki bağımlı değişkenli bir model önerilmesinin temel nedeni; iki değişken arasında yüksek ve anlamlı korelasyon söz konusu ise aynı modelde iki bağımlı değişken olarak analiz edilmelerinin daha iyi tahmin yapma imkânı sunmasıdır (Gujarati, 2014:498). Bu anlamda çalışmada iki ayrı döviz kurunun birlikte incelenmesi ile elde edilecek sonuçların sunacağı farklılık, yöntemsel anlamda sunulan yenilik ile literatüre özgün katkı sağlanacağı düşünülmektedir. Çalışmadan elde edilen sonuca göre döviz kurları üzerinde altın fiyatı ve enflasyon değişkeninin döviz kurlarını pozitif yönde etkilediği, faiz oranı ve para arzı değişkenlerinin ise kritik değerlerinin altında negatif yönde, kritik değeri aştığında ise pozitif yönde etkiledikleri görülmüştür.

Çalışmanın takip eden bölümünde kavramsal çerçeve başlığı altında döviz kuru ile makroekonomik değişkenler arasındaki teorik arka plan anlatılacaktır. Üçüncü bölüm olan literatür başlığında ise ilgili değişkenler için daha önce yapılan çalışmalar özetlenmiştir. Çalışmanın dördüncü bölümünde kullanılan yöntemlerin teorik temelleri ifade edilecek, beşinci ve altıncı bölümde ise veriler, analizler ve bulgulara yer verilecektir. Sonuç bölümünde, analizler yorumlanarak, politika yapımcılar ve diğer faydalanıcılar için önerilere yer verilecektir.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Döviz kuru ve makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkiler iktisat literatüründe çeşitli teori ve yaklaşımlarla açıklanmaktadır. Bu ilişkilerin çoğunda karşılıklı olarak değişkenlerin birbirini etkilediği ifade edilmektedir. Bu çalışmada makroekonomik değişkenlerde yaşanan değişimlerin döviz kuru piyasası üzerindeki etkilerini açıklayan yaklaşımlara değinilecektir.

Döviz kuru ve enflasyon ilişkisi klasik iktisat teorisine göre; fiyatlar genel seviyesinde meydana gelen artışlar yani ülkede üretilen ürünlerin fiyat düzeylerinde oluşan yükselişler diğer ülkelerin ürün fiyatlarına göre daha pahalı olmasına, ihracat miktarının düşmesine, diğer taraftan ithalat miktarının artmasına neden olacaktır. Enflasyonun yüksek seyirde süreklilik arz ettiği ülkelerde tasarrufların çoğu zaman döviz kuru cinsinden tutulmakla birlikte döviz cinsinden olan finansal varlıklara olan taleplerde daha fazla olmaktadır (Gül ve Ekinci, 2006b:93). Bu durumlar neticesinde, dövize olan talep artacak ve ülkenin yerli para biriminde değer kaybı söz konusu olacaktır. Bir ülkede tüketim miktarındaki artıştan kaynaklı enflasyon oluşuyorsa buna talepten kaynaklı enflasyon adı verilmektedir. Diğer taraftan üretim girdilerinde meydana gelen yükselişin fiyatlara yansması sonucunda oluşan enflasyona ise maliyet enflasyonu adı verilmektedir. Özellikle gelişmekte olan ülke ekonomilerinde üretim girdilerinde dışa bağımlılığın fazla olması durumunda kurdaki artışlar da enflasyona neden olabilecektir. Kısır döngü hipotezi ile izah edilmeye çalışılan bu durum ile üretim girdilerindeki fiyat artışlarının istihdam ve üretim miktarını olumsuz etkileyeceği, enflasyon ve işsizliğin azaltılması için para arzının artacağı, böylece enflasyon ve döviz kurunda aynı anda artışın yaşanacağı ileri sürülmektedir (Terzi ve Kurt, 2007:3).

Döviz kurları ve borsa endeksi arasındaki ilişki iki teorik yaklaşım çerçevesinde değerlendirilmektedir. Bunlardan birisi Dornbusch ve Fisher (1980) tarafından geliştirilen geleneksel yaklaşımdır. Bu yaklaşımda döviz kurundaki değişimler ile hisse senedi fiyatlarının değişeceği ileri sürülmektedir. Döviz kurundaki değişimler ülkenin uluslararası piyasalarda rekabet gücünü ve buna bağlı dış ticaret dengesini etkileyecektir. Bu durum ülkenin gelir düzeyinde farklılaşmaya ve borsadaki firmaların hisse senedi fiyatlarının değişmesine neden olacaktır. Geleneksel yaklaşıma göre döviz kuru ve hisse senedi fiyatları arasında pozitif bir ilişkinin olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca döviz kurundaki yükselişler yerli paraya olan güveni azaltmakta, yatırımcının dövize ve döviz cinsinden finansal varlıklardan hisse senedi piyasası araçlarına yönelmesine neden olmaktadır (Yıldız ve Özdemir, 2022:83). İkinci yaklaşım ise Branson (1983) tarafından geliştirilen portföy dengesi yaklaşımıdır. Bu yaklaşımdaki temel husus hisse senedi piyasalarının döviz kurunu etkilediği yönündedir. Hisse senedi fiyatlarındaki artışlar yatırımcının kazanmasına ve para talebinde artışa neden olacaktır. Yerli paraya olan talebin artması ise dövizin değer kaybetmesine neden olacaktır. Piyasalarda artan para talebi faiz oranlarında yükselişi beraberinde getirirken ülkeye daha fazla yatırımcı çekilmesine neden olacaktır. Yatırımcılar açısından bakıldığında, piyasalardaki güvensiz ve belirsiz ortam yatırımcının sermayesini hisse senedi piyasalarından çekmesine ve döviz piyasalarına yönelmesine neden olmaktadır. Hisse senedi piyasasında yaşanan bu kayıplar dövizde talep artışını beraberinde getirmektedir. Gelişmiş ülkeler başta olmak üzere ekonomik istikrarın sağlanması açısından kurda istikrarın sağlanması önemlidir (İlarslan, 2018:85). Portföy dengesi yaklaşımına göre döviz kurları ve hisse senedi piyasaları arasında negatif yönlü bir ilişki söz konusudur.

Döviz kurları ve faiz oranları arasındaki ilişki ise üç yaklaşım temelinde ifade edilmektedir. Bu yaklaşımlardan ilki kısa vadeli yabancı sermayenin faiz oranlarının düşük olduğu ekonomilerden yüksek olduğu ekonomilere doğru akış eğiliminde olmasına odaklanmaktadır. Uygulanan yüksek faiz, ülkeye döviz girişini artırmakta, düşük faiz ise yabancı sermayenin çıkışına neden olmaktadır (Şentürk ve Dücan, 2014:68). Yerli sermaye açısından bakıldığında ise faiz oranlarının yüksek oluşu ülkenin kendi finansal varlıklarına olan talebi artırmakta ve ulusal paranın değerinin yükselmesine neden olmaktadır. İkinci yaklaşım faiz oranlarındaki artışın firmalar, bankalar ve finansal kurumlar üzerinde artıracağı borç yüküne odaklanmaktadır. Artan borçlar bu kesimlerin karlılıklarını olumsuz etkilerken, finansal kurumlardan firmalara doğru para akışında yavaşlamaya ve geri ödeme sorunlarına neden olacaktır. Geri ödeme mekanizmasındaki aksaklıklar ise özellikle bankaların bilançolarına olumsuz yansiyarak kötümser ekonomik beklentilere temel oluşturacaktır. Üçüncü yaklaşım ise yüksek faiz oranlarının kamu borçlanmalarında yaratacağı ekonomik yük temelinde ifade edilmektedir. Kamudaki borçlanmalar üzerinde artan faiz yükü piyasada enflasyonun ve riskin artışı yönünde tepki oluşmasına, ulusal paranın değer kaybetmesine neden olacaktır (Karakış, 2019:18-19; Şit ve Karadağ, 2019:153).

Piyasalarda para arzında meydana gelen değişimler faiz oranları üzerinden döviz kurunda etkiye neden olabilmektedir. Para arzının azalması faiz oranını artırmakta ve bu durum ise döviz kurunda yükselişe neden olmaktadır (Demir, 2004). Diğer taraftan iki değişken arasındaki ilişkinin enflasyondaki değişimden kaynaklı bir etkileşim olduğu da ifade edilmektedir. Gelişmekte olan ülke ekonomilerinde para arzındaki artış döviz kurunda artışa neden olabilmektedir. Ancak bu ilişkinin her zaman geçerli olmadığı nitekim para talebinin sabit olmadığı da ortaya konulmuştur (Karakış, 2019:17). Uzun vadede para arzındaki artış fiyatlar genel seviyesini artırarak satın alma gücü paritesi yaklaşımı ile döviz kurunda artışa, ulusal para değerinde ise düşüşe neden olacaktır.

Altın, özellikle ABD doları değerindeki dalgalanmalar ve riskten kaynaklı sorunlara karşı yatırımcısını koruyan önemli bir yatırım aracıdır. Rezervler, paraların değer kazandığı durumda altın fiyatı döviz türünden azalış göstermektedir. Döviz kurunun diğer para birimlerine göre değerindeki düşüşlerde ise altının ilgili döviz cinsinden fiyatı artmaktadır. Bu yönüyle altın yatırımcılar için döviz kurunun düşmesi riskine karşı önemli bir savunma mekanizmasıdır (Yurdakul, 2016:24). Yatırımcılar açısından ekonomik belirsizliğin arttığı ortamlarda altın güvenli liman olarak görülmektedir. Özellikle risk almak istemeyen ve uzun vadede kazanç elde etmek isteyen pek çok yatırımcı altına yönelmektedir. Altın, para otoriteleri bakış açısı ile kıymetli alternatif bir yatırım aracı olarak görülmektedir (İlarslan, 2017:115). Bu açıdan değerlendirildiğinde altın ve döviz kuru birbirinin ikamesi olarak görülebilmekte ve portföy çeşitlendirmesi amacıyla da kullanılabilir. Bu bakımdan yatırımcının alternatif bir yatırım aracı olarak altına yönelmesi dövizden çıkışlara neden olacaktır, bu nedenle iki değişken arasındaki ilişkinin ters yönde olması beklentisi hâkimdir.

2. LİTERATÜR İNCELEMESİ

Döviz kurları, finansal piyasalardaki işlevi ve ülke ekonomisinde önemli bir yere sahip olması nedeniyle üzerinde çok sayıda çalışmanın yapıldığı bir inceleme konusudur. Yapılan çalışmaların bazılarında makroekonomik faktörler üzerinde döviz kuru değişimlerinin etkisi incelenirken bazılarında ise döviz kuru üzerinde makroekonomik faktörlerin etkisi incelenmiştir. Çalışmanın bu bölümünde döviz kuru üzerinde etkisi araştırılmak istenilen değişkenler çerçevesinde literatürdeki çalışmalar özetlenmiştir.

2.1. Döviz Kuru ve Enflasyon İlişkisi

Enflasyon, fiyatlar genel seviyesindeki sürekli artış şeklinde tanımlanmaktadır. Yüksek enflasyon ürün ve hizmetler açısından arz-talep dengesinin bozulmasına, bozulan denge ise ekonomik düzende memnuniyetsizliklere neden olmaktadır. Ekonomideki yüksek etki boyutu ile enflasyonun piyasalardaki etkilerini gözlemlemek önemlidir. Literatürde pek çok çalışmaya konu olan enflasyonun döviz kuru üzerindeki etkilerini inceleyen çalışmalar aşağıda özetlenmiştir.

BRICS-T ülkelerinde görünürde ilişkisiz regresyon analizi ile yapılan çalışmada Duman (2021) döviz kuru üzerinde tüketici fiyat endeksi, faiz oranı ve net ihracat miktarı etkisini araştırmıştır. Ocak 2010/Aralık 2019 dönemi verilerinin kullanıldığı çalışmada tüketici fiyat endeksindeki artışların Rusya ve Güney Afrika'da döviz kurunu yükselttiği, Brezilya ve Türkiye'de ise azalttığı yönünde bulgulara ulaşılmıştır. Faiz oranı için elde edilen sonuçlarda ise tüm ülkelerde faiz oranındaki yükselişin döviz kurunu artırdığı, net ihracatın ise azalttığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca çalışmada ekonomik istikrarın sağlanması için enflasyonun düşük tutulmasının en etkili yollardan birisi olduğu ifade edilmiştir. Şarkaya İçellioğlu (2019) enflasyon, resmi rezerv varlıkları, parasal taban ve petrol fiyatlarının BRICS ülkelerinde döviz kuru üzerindeki etkisini görünürde ilişkisiz regresyon modeli ile araştırmıştır. 2009-2018 dönemi verilerinin kullanıldığı çalışmada rezerv varlıkların tüm ülkelerde kuru pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Petrol fiyatlarındaki artışların petrol kaynağı açısından zengin olan Brezilya ve Rusya'da döviz kurunu pozitif yönde etkilediği, Çin ve Türkiye gibi petrol kaynağı açısından avantajlı olmayan ülkelerde ise döviz kurunu negatif yönde etkilediği görülmektedir. Özellikle son yıllarda Türkiye ve Brezilya ekonomilerinde enflasyondaki artışların döviz kurlarında azalışa neden olduğu, Rusya ve Güney Afrika'da ise arttırdığı görülmüştür. Bunun nedeni olarak, ihracata dayalı ekonomilerin büyüme potansiyeline sahip olması gösterilmektedir. Dinçer ve diğerleri (2017) Türkiye'de döviz kurunu etkileyen faktörleri belirlemede 10 farklı bağımsız değişken kullanmışlar ve MARS yöntemi ile analiz etmişlerdir. Ekonomik büyüme, yabancı sermaye girişleri, cari açık, enflasyon, rezerv, faiz oranı, dış borç, işsizlik, petrol fiyatı ve borsa endeksinin dâhil edildiği çalışmada 1988-2016 dönemi verileri kullanılmıştır. Çalışma sonuçları yalnızca cari açık ve ekonomik büyümenin kur üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve negatif ilişkiye sahip olduğunu göstermektedir. Elde edilen bu sonuçlar ekonomik büyümenin kaynağının ihracat ve yatırımlardan kaynaklı olması durumunda, Türk Lirası'nın Dolar kuruna göre daha değerli olacağını ortaya koymaktadır.

Küresel finans piyasaları ve finansal hizmetler son yıllarda gelişme göstermiştir. Koşulların değişmesi ile birlikte döviz kurlarına ilişkin dinamiklerde, ülkelerin ekonomik yapılarına bağlı olarak özellikle makroekonomik boyutta artan bir etkiye sahiptir. Polonya piyasalarında döviz kurunu etkileyen faktörleri belirlemeyi amaçladıkları çalışmalarında Twarowska ve Kakol (2014), ekonomik büyüme, enflasyon, faiz oranı, cari hesap dengesi, finansal hesap dengesi ve kamu açığını dikkate almışlardır. Döviz kuru üzerinde en yüksek etkiye sahip değişken finansal hesap dengesi olarak belirlenirken, enflasyondaki yükselişin Polonya'nın yerli para biriminin değerini düşürdüğü görülmüştür. Faiz oranındaki artışlar ise yatırımcıyı Polonya'ya çekmekte ve para biriminde değerlenmeye neden olmaktadır. Parveen ve diğerleri (2012) döviz kurunun açıklanmasında enflasyon, büyüme oranı, ithalat ve ihracat etkilerini araştırmak istedikleri çalışmalarında 1975-2010 dönemi verilerini kullanarak Pakistan ekonomisinde inceleme yapmışlardır. En küçük kareler regresyonu yönteminin kullanıldığı çalışmada enflasyon, büyüme oranı ve ihracatta meydana gelen artışların döviz kurunda yükselişe, ithalatta meydana gelen artışların ise döviz kurunda düşüşe neden olduğu sonucu elde edilmiştir. Döviz kurundaki oynaklığın en

önemli nedeninin enflasyon olduğu, enflasyondaki yükselişin Pakistan para biriminin devalüasyona uğramasının da nedeni olduğu belirtilmiştir.

Sürekli enflasyonist etkiler ekonomide uzun vadede kararların alınmasını zorlaştırmakta ve ülkelerin sosyal yapısının yanı sıra rekabet gücü üzerinde de olumsuz etkiler barındırmaktadır. Gül ve Ekinci (2006b) 1984-2003 dönemi verileri ile Türkiye’de enflasyon ve döviz kuru arasındaki nedensellik ilişkisini Granger nedensellik yöntemi ile araştırmışlardır. Çalışmada enflasyon ve döviz kuru arasında hem uzun dönem ilişkinin varlığı hem de döviz kurundan enflasyona doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi ortaya konulmuştur. Türkiye ekonomisinde kalıcı çözümler ortaya koyabilmek için öncelikle enflasyonun kontrol altına alınması gerektiğinin altı çizilmiştir. Ekonomik krizlerin daha fazla yaşanmaya başladığı ve küreselleşme ile birlikte farklı ülkelere yayılabildiği günümüz koşullarında, ekonomik istikrarın sağlanamaması büyüme, işsizlik ve ülkeye yatırımların çekilmesi noktasında maliyetleri artırabilmektedir. Bu nedenle makro dengelerin sağlanması ekonomik istikrarın sağlanması açısından önemlidir. Işık ve diğerleri (2004) Türkiye’de enflasyon ve döviz kuru arasında uzun dönemli ilişkiyi Johansen eşbütünleşme testi ile 1982-2003 yılları arasındaki verileri kullanarak araştırmıştır. Elde edilen sonuçlar iki değişken arasında uzun dönem ilişkinin varlığını ortaya koymuştur.

2.2. Döviz Kuru ve Faiz Oranı İlişkisi

Döviz kuru ve faiz oranı arasındaki ilişki ülkelerin uyguladıkları kur politikaları çerçevesinde farklılaşabilmektedir. Abdoh ve diğerleri (2016) Asya ülkelerinde döviz kuru üzerinde faiz oranı, enflasyon oranı ve ihracat değişkenlerinin etkisini panel veri analizi ile 2005-2014 dönemi verilerini kullanarak araştırmışlardır. Analizler sonucunda döviz kuru üzerinde etkisi olan tek faktör ihracat olarak belirlenmiştir.

Dalgalı kur rejiminin uygulandığı ülkelerde döviz kurlarında oynaklık daha fazladır, esnek rejimde ise oynaklığın temel nedeni ekonomide yaşanan sürpriz gelişmelerden kaynaklı olabilmektedir (Kocenda ve Valachy, 2006). Döviz kurlarındaki bu oynaklık öngörülemeyen hareketler ile ilişkili risk olarak tanımlanmaktadır. Makroekonomik değişkenler ülkelerin ekonomilerine bağlı olarak istikrarsız ve değişken bir yapıya sahiptirler. Bu durum literatürde yer alan çalışmalarda değişkenlerin etkilerinde gözlenen farklılığın temel nedenlerinden bir tanesidir. Avustralya ekonomisinde üç ayrı döviz kurunu ayrı modeller ile inceledikleri çalışmalarında Ramasamy ve Abar (2015) dokuz ayrı makroekonomik değişkenin etkisini regresyon analizi ile 10 yıllık verileri kullanarak araştırmışlardır. Çalışma sonucunda beklentilerin aksine enflasyon, faiz oranı ve ödemeler dengesinin döviz kuru üzerinde negatif etkiye sahip olduğu bulunmuştur. Avustralya için gerçekleştirilen bir diğer çalışmada Chowdhury (2012), ARDL sınır testi yardımıyla döviz kurunu etkileyen faktörleri 1984-2011 dönemi verilerini kullanarak incelemiştir. Çalışmanın sonucunda dış ticaret dengesi, kamu harcamaları ve net dış borçlarda meydana gelen artışların kurun değerini yükselttiği, faiz oranı ile dışa açıklık ve teknolojik-verimlilik iyileştirmelerindeki artışın ise döviz kurunun değer kaybetmesine neden olduğu bulunmuştur.

Khan (2014) çalışmasında Pakistan’da döviz kurunun belirleyicilerini ortaya koyduğu çalışmasında basit doğrusal regresyon analizinden yararlanmıştır. 2006-2013 dönemi verilerinin kullanıldığı çalışmada enflasyon ve petrol fiyatlarının döviz kurunda yükselişe neden olacağı, faiz oranındaki artışların ise kur üzerinde negatif etkiye sahip olacağı sonucuna ulaşılmıştır. İthalat ve ihracat değişkenlerine ilişkin parametreler ise modelde istatistiksel olarak anlamlı değildir. Faiz

oranının Pakistan'da enflasyonun kontrol altına alınabilmesinde ve bu yönüyle döviz kurunda değişkenliği azaltabilecek önemli bir kaynak olduğu ifade edilmiştir.

Mirchandani (2013) Hindistan ekonomisi için döviz kuru üzerinde faiz oranı, enflasyon, gayrisafi yurt içi hasıla (GSYİH) ve yabancı yatırımların etkisini 1991-2010 dönemi verilerini kullanarak Pearson Korelasyon analizi ile incelemiştir. Çalışma sonucunda döviz kuru ile faiz oranı ve enflasyon arasında negatif anlamlı bir korelasyon olduğu, GSYİH ve yabancı yatırımlar ile pozitif korelasyon olduğu görülmüştür. Çalışmada uluslararası ticari faaliyette bulunanların özellikle döviz kurundaki dalgalanmalardan kaynaklı riski fark etmeleri durumunda yatırımlarını dış piyasalardan ziyade iç piyasalara yöneltecekleri ve kayıplara karşı korunmak amacıyla da vadeli döviz piyasalarını değerlendirebilecekleri ifade edilmiştir.

Türkiye'de döviz kuru ve faiz oranı arasındaki nedensellik ilişkisini araştırdıkları çalışmalarında Gül ve diğerleri (2007), 1984-2006 dönemi verileri ile Granger nedensellik testi çerçevesinde incelemeler yapmışlardır. Çalışmada döviz kuru ve faiz oranı arasında uzun dönem ilişkinin olmadığı ancak döviz kurundan faiz oranına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu belirlenmiştir. Bulunan sonuçlar Türkiye ekonomisi için faiz oranını belirlemede döviz kurlarında oluşan değişimleri de dikkate almanın faydalı olacağını göstermektedir. Döviz kurlarındaki oynaklıklar faiz oranında değişime ve ekonomide istikrarsız bir ortama zemin hazırlayacaktır.

2.3. Döviz Kuru ve Para Arzı İlişkisi

Para arzı ve faiz oranı döviz kuru üzerinde önemli para politikası araçları olarak görülmektedir. Bu iki araç öncelikli ekonomik hedeflere erişim noktasında bir ara hedef olarak değerlendirilen döviz kuru üzerinde önemli etkilere sahiptir. Literatürde para politikaları ve döviz kuru arasındaki ilişki çok defa incelenmiş olsa da ortak bir görüş söz konusu değildir. (Erkişi, 2018). Para arzı ve döviz kuru ilişkisini inceleyen çalışmalar aşağıda özetlenmiştir.

Makhdom (2021) Türkiye'de döviz kurunu etkileyen makroekonomik faktörlerin belirlenmesini amaçladığı çalışmasında 2005-2019 dönemini kapsayan aylık veriler üzerinde ARDL sınır testi uygulamasını gerçekleştirmiştir. Çalışma sonucunda uzun dönemde faiz oranı ve enflasyonun döviz kurunu pozitif yönde, işsizlik, para arzı ve dış ticaret dengesinin ise negatif yönde etkilediği belirlenmiştir. Kısa dönem ilişkilerde ise yalnızca dış ticaret dengesinin döviz kurunu negatif etkilediği diğer değişkenlerin pozitif etkilediği görülmektedir. Türkiye ekonomisi için yapılan bir diğer çalışmada Sağlam Bezgin ve Karaçayır (2021) döviz kuru ile makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkiyi ortaya koymaya çalışmışlardır. 2010-2020 dönemi verileri ile çalışmada asimetrik etkileri tespit etmek amacıyla NARDL yöntemi kullanılmıştır. Asimetrik ilişkide ortaya çıkan pozitif ve negatif şoklar döviz kurunun borsa endeksinden negatif yönde, faiz oranı, enflasyon ve para arzından ise pozitif yönde etkileneceğini göstermektedir. Türkiye'de döviz kurunu etkileyen faktörleri araştıran Şimşek (2004) ARDL sınır testi yaklaşımı ile 1975-2003 dönemi verilerini kullanarak analizleri gerçekleştirmiştir. Çalışmada para arzı, net yabancı sermaye girişi, satın alma gücü paritesi, dış ticaret haddi ve dış ticaret dengesi bağımsız değişkenler olarak yer almıştır. Analiz sonuçları kısa dönemde para arzı dışındaki diğer değişkenlerin, uzun dönemde ise dış ticaret dengesi dışındaki değişkenlerin döviz kurunu anlamlı etkilediğini ortaya koymuştur.

Kartal ve diğerleri (2018) Euro ve Dolar kuru üzerinde ayrı iki model oluşturarak 12 bağımsız değişkenin etkisini MARS yöntemi ile araştırdıkları çalışmalarında 2006-2017 dönemi verilerini kullanmışlardır. Dolar kuru için oluşturulan modelde para arzı, ithalat ve cari açık değişkenlerinin bireysel etkilerinin yanı sıra diğer değişkenler ile ikili etkileşimleri de yer

almaktadır. Euro kuru için oluşturulan modelde ise bütçe açığı, cari açık, ihracat, yabancı yatırımlar, ham petrol fiyatları ile para arzı değişkenlerinin istatistiksel olarak anlamlı ve bireysel etkileri ile yer aldıkları görülmektedir.

Kanada ekonomisi için Kia (2013) döviz kurunun belirleyicilerinin neler olabileceği konusunda yaptığı araştırmasında 1972-2010 dönemi verilerini kullanmıştır. Para arzı, yerli ve yabancı faiz oranı, GSYİH, kamusal harcamalar gibi çeşitli değişkenlerin dâhil edildiği çalışmada para arzı ve faiz oranının döviz kuru üzerinde negatif etkiye sahip olduğu belirlenmiştir.

Saeed ve diğerleri (2012) Pakistan ekonomisi üzerinde gerçekleştirdikleri çalışmalarında Ocak 1982-Nisan 2010 dönemi aylık verilerini kullanarak döviz kurunun belirleyicilerini ARDL testi ile ortaya koymuşlardır. Para arzı, borçlanma ve döviz rezervinin döviz kurunun önemli belirleyicileri olduğunu, para arzı ile borcun kur üzerinde pozitif, siyasal istikrarsızlığın ise negatif etkiye sahip olduğunu belirlemişlerdir.

2.4. Döviz Kuru ve Borsa Endeksi İlişkisi

Döviz kuru ve borsa endeksi arasındaki ilişkinin açıklanmasında çalışmaların büyük bölümünde geleneksel yaklaşım ve portföy yaklaşımı çerçevesinde incelenmeler gerçekleştirilmiştir. Küreselleşme ile birlikte ülke ekonomileri daha fazla dışa açık hale gelmiş, sınırları aşan faaliyet sayısı artmıştır. Bu nedenle küresel ekonomide yaşanan olumlu etkiler hızla ülke içi faaliyetlere yayılabildiği gibi, yaşanan krizlerde aynı hızla ekonomide etkisini gösterebilmektedir. Bu konuda en hızlı etkiler çoğu zaman borsalarda gözlenebilmektedir.

Şit ve Karadağ (2019) çalışmalarında Türkiye’de döviz kurunun belirleyicilerini ARDL sınır testi ile 2003-2018 dönemi verileri üzerinde araştırmıştır. Elde edilen bulgular, cari işlemler açığı ve dış ticaret açığının döviz kurunu kısa ve uzun dönemde pozitif etkilediğini, faiz oranının negatif, enflasyon, rezervler ve pay senedi endeksinin pozitif, para arzının ise negatif etkilediğini göstermektedir.

Sadeghzadeh ve diğerleri (2019) tarafından gerçekleştirilen çalışmada İran borsası ile döviz kuru arasındaki simetrik ve asimetric ilişki 2000-2016 dönemi verileri üzerinde ARDL ve NARDL yöntemleri ile araştırılmıştır. Çalışma sonucunda kur ve borsanın birbiri için ikame olabileceği, kısa dönemde ise kurun borsa üzerinde negatif şok etkilerinin varlığı belirlenmiştir. Ayrıca borsanın kurdan etkilendiği, ancak kurun borsadan etkilenmediği ifade edilmiştir. İran borsası üzerinde döviz kurunun bu etkilerinin geleneksel yaklaşım boyutuyla açıklanabileceği ifade edilmektedir.

İlarslan (2018) Türkiye’de döviz kuru ve borsa endeksi arasındaki ilişkiyi Bayes Teorimi ve Pearson Korelasyon analizi çerçevesinde incelemiştir. 2007-2016 dönemi verileri üzerinde yapılan analizlerde kısa dönemde hem Euro hem de Dolar kurunun BIST 100 endeksi ile negatif ilişkili olduğu, uzun dönemde ise ilişkinin pozitif döndüğü bulguları elde edilmiştir. Türkiye’de kısa ve uzun dönemde ortaya çıkan bu farklılık ise döviz kuru ve borsa endeksi arasındaki ilişkinin kısa dönemde portföy dengesi yaklaşımı, uzun dönemde ise geleneksel yaklaşım ile açıklanabileceğini ortaya koymaktadır.

Borsa endeksi altında farklı türde endeksler yer almaktadır. Çoğu endeksin ekonomik veriler karşısındaki davranışı BIST100 endeksi ile benzerlik göstermektedir. Bu noktada Kendirli ve Çankaya (2016a), BIST Banka Endeksi, enflasyon ve döviz kuru arasındaki ilişkiyi Granger nedensellik yaklaşımı ile incelemişlerdir. Üç değişken arasında uzun dönemde bir

ilişkinin bulunmadığının ifade edildiği çalışmada, banka endeksinden döviz kuruna doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi belirlenmiştir.

BIST-30 endeksi ile dolar kuru arasındaki ilişkinin incelendiği bir diğer çalışmada Kendirli ve Çankaya (2016b), 2009-2014 dönemi günlük verileri için gerçekleştirdikleri Granger nedensellik analizi sonucunda günlük kapanış verileri için dolar kurundan BIST-30 endeksine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit etmişlerdir.

Altınbaş ve diğerleri (2015) çalışmalarında BIST100 endeksi üzerinde etkili olan faktörlerin yanı sıra çalışmada yer alan diğer değişkenler enflasyon, faiz oranı, döviz kuru, sanayi üretim endeksi ve petrol fiyatları arasında uzun dönem ilişkinin varlığını ortaya koymuştur. Regresyon analizi ve Granger nedensellik testinin de gerçekleştirildiği çalışmada Ocak 2003-Temmuz 2012 döneminde döviz kuru ve sanayi üretim endeksinin BIST100 üzerinde etkili faktörler olduğu görülmektedir.

2.5. Döviz Kuru ve Altın Fiyatı İlişkisi

Altın uzun dönemde yatırımcısına sağladığı pozitif getiri ile önemli bir yatırım aracı olarak görülmektedir. Özellikle piyasalarda belirsizliklerin arttığı dönemlerde portföy çeşitlendirmesinde riskin dağıtılması açısından değerli bir araçtır. Ayrıca ihtiyaç halinde hızla paraya çevrilebilme yeteneğinden dolayı da hem bireysel hem de kurumsal yatırımcılar tarafından tercih edilmektedir (İlarslan, 2017).

Ayhan ve Abdullahzade (2021), 11.03.2020-06.11.2020 dönemi verilerini kullanarak pandemi sürecinde döviz kuru üzerinde petrol fiyatı, altın fiyatı ve vaka sayısının etkisini araştırmıştır. ARDL sınır testi ile gerçekleştirilen analizlerde değişkenler arasında uzun dönem ilişkinin var olduğu ancak yalnızca petrol fiyatının döviz kuru üzerinde istatistiksel olarak anlamlı negatif etkiye sahip olduğu ortaya konulmuştur.

Şanlı ve diğerleri (2021), Türkiye’de Ocak 2000-Haziran 2021 dönemi verileri ile faiz oranı, döviz kuru, altın ve BIST100 endeksi ilişkisini Granger nedensellik testi çerçevesinde araştırmıştır. Sonuçlar borsa endeksi ile hem döviz kuru hem de faiz oranı arasında çift yönlü ilişkiyi göstermektedir. Ayrıca borsa endeksinden altın fiyatı yönünde tek yönlü bir nedensellik ilişkisi de belirlenmiştir. Altın, BIST 100 ve döviz kuru arasındaki ilişkiyi araştıran Cingöz ve Kendirli (2019), 2006-2018 dönemi verilerinden faydalanmışlardır. Üç değişken arasında eşbütünlüşme ilişkisinin varlığını ortaya koyan çalışmada altının diğer değişkenler ile arasında bir nedensellik ilişkisinin olmadığı ancak borsa endeksi ile dolar kuru arasında birbirinin nedeni olduklarını gösteren sonuçlara ulaşıldığı görülmektedir.

Öner (2018), altın fiyatı, petrol fiyatı, döviz kuru, faiz oranı ve korku endeksi arasındaki ilişkiyi Granger nedensellik testi ile araştırmıştır. 2008-2017 dönemi verilerinin kullanıldığı çalışmada değişkenler arasında belirlenen nedensellik ilişkileri şöyledir; altından petrole, döviz kuruna ve faiz oranına doğru tek yönlü nedensellik belirlenmiştir. Ayrıca faiz oranları ile korku endeksi arasında, döviz kuru ile korku endeksi arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Öncü ve diğerleri (2015), Türkiye ekonomisinde borsa endeksi, altın ve döviz kuru ilişkisini Ocak 2002-Kasım 2013 dönemi verileri ile incelemiştir. Çalışmada eşbütünlüşme testinin yanı sıra Granger nedensellik testi uygulanmıştır. Döviz kuru ve altının borsa endeksinin Granger nedeni olduğu, diğer taraftan altının da döviz kurunun Granger nedeni olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Makroekonomik değişkenler ve döviz kuru arasındaki ilişkilerin incelendiği literatürde çok sayıda çalışma yer almaktadır. Bu çalışmaların bazılarında dönemsel farklılıklar, bazılarında ise yöntemsel farklılıklar ön plana çıkartılarak çalışmalara

özgünlük kazandırılmıştır. Bu noktada çalışmada kullanılan iki bağımlı değişkenli MARS modelinin finansal piyasalar için yapılan çalışmalarda henüz kullanılmamış olması, benzer etkiye sahip iki bağımlı değişkenin aynı model ile ortaya konulmasının daha iyi tahmin üretilmesine katkı sağlayacak olması çalışmaya yöntemsel özgünlük kazandırmakta ve literatürdeki diğer çalışmalardan ayırmaktadır.

3. YÖNTEM

Çalışmanın bu bölümünde, mevsimsellikten arındırma yöntemi olarak STL Ayrıştırma (seasonal and trend decomposition using loess), eşbütünleşmeyi tespit etmek amacıyla Johansen Eşbütünleşme Testi ve MARS yöntemi hakkında teorik bilgilere yer verilecektir.

3.1. STL Ayrıştırma

Zaman serisi verileri özellikle frekans aralıkları artırdıkça mevsimsel faktörlerden etkilenmekte ve zaman içinde genellikle artan bir trend sergilemektedirler. Bu anlamda zaman serileri ile analizler gerçekleştirilmeden önce verilerin mevsimsellik ve trend faktörlerinden arındırılması daha güvenilir sonuçlar üretilmesine katkı sağlayacaktır. Literatürde verilerin mevsimsellikten arındırılması konusunda çeşitli yöntemler bulunmaktadır. Ancak yöntemlerdeki en büyük kısıtlardan birisi her frekans yapısındaki seriyi mevsimsellikten arındırmamalarıdır. Cleveland, Cleveland, McRae ve Terpenning (1990) tarafından tanıtılan STL ayrıştırma yönteminin en önemli avantajlarından birisi her frekanstaki seri tipi için uygun olmasıdır (günlük, haftalık, aylık vs.). Yöntem Eşitlik 1'de görüleceği gibi Y_t şeklindeki bir zaman serisini deterministik trend (T_t), mevsimsellik (S_t) ve stokastik kalıntılar (R_t) bileşenlerine ayırmaktadır.

$$Y_t = T_t + S_t + R_t \quad (1)$$

STL ayrıştırma üç aşamada gerçekleşmektedir. İlk aşamada trend bileşeni ile başlanır. Diğer iki aşamada ise yinelemeli bir prosedür çerçevesinde iç döngü (inner loop) ve dış döngü (outer loop) süreçleri işletilir. Dış döngüde kalıntı bileşenine göre sağlamlık ağırlıkları hesaplanır. Hesaplanan ağırlıklar bir sonraki iç döngünün yinelemesinde kullanılırlar. Dış döngünün temel görevi serideki aykırı ve aşırı değerleri azaltmak bazen de ortadan kaldırmaktır. İç döngü ise trend ve mevsimsellik bileşenlerini düzeltir. Son olarak zaman serisi yerel regresyon ile düzgünleştirilmiş ve filtreden geçirilmiş döngü alt serilerine bölünür. Buradan elde edilen mevsimsel bileşenler ham veriden çıkartılır (Miloş, Hatiegan, Miloş, Barna ve Botoc, 2020).

3.2. Johansen Eşbütünleşme Testi

Zaman serilerinde durağan olmama sorunu verinin zaman içinde belirli bir ortalama etrafında toplanmamasına neden olduğu gibi güçlü tahminler yapmayı da zorlaştırmaktadır. Ancak diğer taraftan özellikle birinci farkta durağan serilerin analizlere bu şekilde dâhil edilmesi de bilgi kaybına neden olabilmektedir. Bu çerçevede seriler arasındaki uzun dönem ilişkinin varlığını ortaya koyan ve zaman içinde dengeye ulaştığının göstergesi olan eşbütünleşme testlerine başvurulmaktadır. Johansen Eşbütünleşme Testi, Johansen (1988) ve Johansen ve Juselius (1990) çalışmalarında ileri sürülmüştür. Yöntemin uygulanabilmesi için serilerin aynı düzeyde durağan olması gerekmekte ve vektör otoregresif modeline (VAR) dayalı olarak gecikme sayısı belirlenmektedir. Eşitlik 2.'de verilen bir VAR modeli için;

$$y_t = \beta_1 y_{t-1} + \beta_2 y_{t-2} + \dots + \beta_k y_{t-k} + u_t \quad (2)$$

y_t , durağan olmayan değişkenlerin k-boyutlu bir vektörü, x_t deterministik değişkenlerin d-vektörü ve u_t yeniliklerin vektörüdür. Bu VAR modeli düzenlenerek aynı zamanda Eşitlik 3.'deki gibi yazılabilir.

$$\Delta y_t = \Pi y_{t-k} + \Gamma_1 \Delta y_{t-1} + \Gamma_2 \Delta y_{t-2} + \dots + \Gamma_k \Delta y_{t-(k-1)} + u_t \quad (3)$$

Tüm $\Delta y_{t-i} = 0$ olmak üzere Π uzun dönem katsayılar matrisini ifade etmektedir. Değişkenler arasındaki eşbütünlük Π matrisinin özdeğerlerinin rankı ile belirlenir. Bu matrisin izi ve maksimum özdeğeri Eşitlik (4) ve (5) ile belirlenir. Buradan elde edilen değerleri ise eşbütünlük sayısını (r) verecektir.

$$\lambda_{iz}(r) = -T \sum_{i=r+1}^g \ln(1 - \hat{\lambda}_i) \quad (4)$$

$$\lambda_{max}(r) = -T \ln(1 - \hat{\lambda}_i) \quad (5)$$

Eşitlik (4) ve (5)'de, $\hat{\lambda}_i$, Π matrisinden i. özdeğerinin tahminidir (Brooks, 2002).

3.3. MARS Yöntemi

MARS yöntemi Friedman (1991) tarafından geliştirilen veri madenciliği algoritmasına dayalı parametrik olmayan bir yöntemdir. Bu algoritma ile bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişki etkin bir şekilde ortaya konulabilmektedir. Yöntemin herhangi bir ön varsayım gerektirmemesi de önemli bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. Gözlem değerlerinin farklı doğru parçaları (splayn) etrafında uyumlanması ve her bir parçanın düğüm noktaları ile birbirine bağlanması sonucunda nihai tahminleme gerçekleştirilir. Oluşturulan her bir splayn ise temel fonksiyon ile ifade edilir. Temel fonksiyonlar her bir bağımsız değişkenin kendi sınırları çerçevesinde tanımlıdır. Temel fonksiyonların belirlenmesinde ise iki aşamalı bir süreç takip edilir. İlk aşama ileri (forward) prosedürüdür. Bu aşamada değişkenler modele sırasıyla eklenerek çok sayıda temel fonksiyon oluşturulur basit modelden daha kompleks modele doğru ilerlenir. Burada önemli husus en düşük hata varyansını ortaya koyan temel fonksiyon ve düğümlerin belirlenmesidir. Diğer aşama olan geri (backward) prosedüründe ise ilk aşamanın tersi yönde işlem yapılır. Modelin genel performansını düşüren değişkenler ve onlar yoluyla da fonksiyonlar elenerek süreç en iyi modelin belirlenmesi ile sonlandırılır.

Bir MARS modeli tahmini Eşitlik (6) ile ifade edilir.

$$f(x) = \alpha_0 + \sum_{m=1}^M \alpha_m \prod_{k=1}^{K_m} [S_{k,m}(x_{v(k,m)} - t_{k,m})] \quad (6)$$

Modelde;

α_0	Sabit terim
α_m	Model katsayıları
M	Temel fonksiyonların sayısı
K_m	İnteraksiyon derecesini sınırlayan parametre
$S_{k,m}$	Yönü gösterir (+1 olması sağ, -1 olması solu gösterir)
$x_{v(k,m)}$	Bağımsız değişken

$v(k, m)$ Tahmin edici değişken
 $t_{k, m}$ Düğüm yerlerini gösterir

MARS algoritması ile en uygun modelin seçimi konusunda genelleştirilmiş çapraz geçerlilik (GCV) kriterinden yararlanılmaktadır. GCV kriteri hataların minimizasyonuna dayandığı gibi modelin kompleksliğini de dikkate almaktadır.

$$GCV(M) = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N \frac{[y_i - f_M(x_i)]^2}{\left[1 - \frac{C(M)}{N}\right]^2} \quad (7)$$

Eşitlik 7.'de $C(M)$ geçerli temel fonksiyonlar için model karmaşıklığını cezalandıran fonksiyonu, y_i bağımlı değişkenin gözlem değerlerini ve $f_M(x_i)$ tahmin değerlerini, N ise gözlem sayısını ifade etmektedir (Chen, Lin, Chen ve Wu, 2019).

4. VERİ

Çalışmanın temel amacı Euro ve Dolar kurlarının bağımlı değişken olarak yer alacağı iki bağımlı değişkenli MARS yöntemi ile bu değişkenler üzerinde etkili olan ekonomik faktörlerin belirlenmesidir. Bu amaç için döviz kurları üzerinde etkili olabileceği düşünülen bağımsız değişkenler, literatür araştırmaları ve verilerin toplanma frekansları ile ilgili dönemde erişilebilirlikleri dikkate alınarak faiz oranı, enflasyon, altın fiyatı, borsa endeksi ve para arzı olarak belirlenmiştir. Çalışmada Ocak 2010-Kasım 2021 dönemi aylık verileri kullanılmıştır. İlgili dönemin seçilmesinin ana nedeni özellikle 2008 küresel ekonomik krizi sonrasında dünya ekonomisi açısından nispeten daha sakin bir sürecin yaşanmasıdır. Bu dönem Türkiye'nin ekonomisi açısından da geçmişteki sancılı yıllara göre ekonomik sakinliğin hâkim olduğu bir dönemdir. Analizlerden elde edilecek sonuçların bu çerçevede değerlendirilmesi önemlidir. Çalışmada yer alan tüm değişkenler Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası (TCMB) veri tabanından elde edilmiştir. Tüm analizler E-Views 12 programı ve R programında "earth" paketi kullanılarak yapılmıştır (Milborrow, 2020). Değişkenlere ilişkin açıklamalar ve kısaltmalar Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1: Çalışmada kullanılan değişkenler

Bağımlı Değişkenler	Kısaltma	Kaynak	Açıklama
Dolar Kuru	USD	TCMB	Dolar Kuru Satış Fiyatı (USD/TL)
Euro Kuru	EURO	TCMB	Euro Kuru Satış Fiyatı (EURO/TL)
Bağımsız Değişkenler			
Pay Senedi Endeksi	BIST100	TCMB	Borsa İstanbul 100 Endeksi
Faiz Oranı	FAIZ	TCMB	Tüketici Kredisi Faiz Oranı
Enflasyon	ENF	TCMB	Tüketici Fiyat Endeksi
Altın Fiyatı	ALTIN	TCMB	Külçe Altın Fiyatı
Para Arzı	M1	TCMB	Para Arzı (M1)

5. ANALİZ VE BULGULAR

Çalışmada öncelikle mevcut değişkenlerin yapısını tanımak amacıyla tanımlayıcı istatistikler Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2: Tanımlayıcı İstatistikler

	EURO	USD	M1	FAIZ	ENF	BIST100	ALTIN
Ortalama	4,348	3,669	4,51E+08	16,673	306,161	878,119	175,891
Medyan	3,219	2,922	3,10E+08	15,612	269,540	821,568	108,670
Maksimum	12,033	10,542	1,97E+09	37,682	604,840	1809,650	634,130
Minimum	1,927	1,425	1,02E+08	9,995	174,070	497,054	52,780
Std. Sapma	2,486	2,215	3,87E+08	5,145	113,636	253,464	133,593
Çarpıklık K.	1,160	1,004	1,619	1,731	0,839	0,987	1,493
Basıklık K.	3,258	2,910	4,910	6,447	2,604	3,799	4,136
Jarque-Bera	32,480***	24,114***	84,252***	142,26***	17,729***	27,073***	60,842***
Olasılık	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
Gözlem Sayısı	143	143	143	143	143	143	143

*** %1 anlamlılık düzeyi

Tablo 2’de yer alan tanımlayıcı istatistikler tablosunda her bir değişkenin ortalaması, değişkenliği, çarpıklık-basıklık değerleri ile normal dağılım gösterip göstermediğini test eden Jarque-Bera istatistiğine ilişkin bilgiler yer almaktadır. Ekonometrik verilerin pek çoğunda yaşanan problem serinin normal dağılım göstermemesi ve bunun sonucunda da bu varsayımı gerektiren yöntemlerin kullanılamamasıdır. Tablo 2’de elde edilen tüm Jarque-Bera istatistik değerlerinin %1 anlamlılık düzeyinde “seri normal dağılımlıdır” şeklindeki yokluk hipotezinin reddedilmesine neden olduğu görülmektedir. Bu noktada tercih edilmesi gereken yöntem değişkenlerin normal dağılım göstermesi şeklindeki varsayımı gerektirmeyecek olmalıdır. Diğer taraftan bağımlı değişkenler ile bağımsız değişkenler arasında kurulmak istenilen model öncesinde aralarındaki ilişkiyi genel olarak görmek amacıyla korelasyon katsayısı değerlerinden yararlanılacaktır. Tablo 3 tüm değişkenler arasındaki korelasyon katsayısı değerini göstermektedir.

Tablo 3: Değişkenler arasındaki korelasyon katsayıları

	EURO	USD	M1	FAIZ	ENF	BIST100	ALTIN
EURO	1						
USD	0,995	1					
M1	0,974	0,967	1				
FAIZ	0,587	0,589	0,429	1			
ENF	0,984	0,991	0,957	0,573	1		
BIST100	0,898	0,893	0,899	0,459	0,916	1	
ALTIN	0,981	0,972	0,989	0,469	0,958	0,874	1

Tablo 3’de genel bir değerlendirme yapıldığında bağımlı değişkenler USD ve EURO ile bağımsız değişkenler arasındaki korelasyon katsayılarının 0,58 ve üzerinde pozitif yönlü olduğu, ayrıca bağımlı değişkenler arasında da güçlü pozitif yönde korelasyon olduğu görülmektedir. Çalışmanın bu aşamasına kadar veriler üzerinde herhangi bir düzenleme yapılmadan nominal değerleri üzerinde incelemeler yapılmıştır. Ancak verilerin aylık frekanslı veriler olmasından dolayı STL ayrıştırma tekniği ile mevsimsellikten arındırma işlemi yapılmıştır. Mevsimsel etkilerden arındırılan verilerin logaritmaları alınarak zaman serileri üzerindeki incelemeler aşamasına geçilmiştir. Çalışmalara dâhil edilen değişkenlerin zaman serisi olması durumunda ilk bakılması gereken nokta serilerin durağanlıklarının kontrol edilmesidir. Bunun için en sık kullanılan yöntem birim kök testleridir. Çalışmada serilerin durağanlık düzeyleri literatürde en sık kullanılan iki birim kök testi olan Augmented Dickey-Fuller (ADF) (Dickey ve Fuller, 1981) ve Phillips-Perron (PP) (Phillips ve Perron (1988)) testleri yardımı ile tespit edilmiş ve sonuçlar Tablo 4’te sunulmuştur.

Tablo 4: Birim Kök Testi Sonuçları

Seri	Düzy	Augmented Dickey-Fuller Test		Phillips-Perron Testi		Durağanlık Düzeyi
		Sabit	Trend+ Sabit	Sabit	Trend+Sabit	
EURO	Düzy	1,447	-1,416	1,931	-1,504	I(1)
	Birinci Fark	-9,261***	-9,535***	-8,635***	-9,028***	
USD	Düzy	1,109	-2,079	2,097	-1,609	I(1)
	Birinci Fark	-9,190***	-9,348***	-8,035***	-9,167***	
FAIZ	Düzy	-2,593*	-3,478**	-2,073	-2,853	I(1)
	Birinci Fark	-6,978***	-6,957***	-6,728***	-6,704***	
ENF	Düzy	3,861	0,352	4,321	0,460	I(1)
	Birinci Fark	-8,742***	-9,009***	-8,742***	-9,473***	
BIST100	Düzy	-0,345	-2,823	0,202	-2,849	I(1)
	Birinci Fark	-12,714***	-12,713***	-13,000***	-13,167***	
ALTIN	Düzy	0,960	-0,766	1,407	-0,400	I(1)
	Birinci Fark	-8,468***	-8,579***	-8,078***	-8,030	
M1	Düzy	2,718	0,849	2,475	0,555	I(1)
	Birinci Fark	-8,763***	-9,189***	-8,955***	-9,166***	

*, **, *** sırasıyla %10, %5 ve %1 anlamlılık düzeyi

Birim kök testi sonuçları incelendiğinde tüm değişkenlerin hem sabit hem de sabit ve trendin yer aldığı sınamalarda birinci farklarda durağan olduğu ve iki testin birbirini desteklediği görülmektedir. Ancak USD değişkeni için ADF testi %10 anlamlılıkla düzeyde durağan olduğunu ortaya koymuştur. PP testinde ise bu durum tespit edilmediği için daha güvenilir olan her iki testin de aynı sonucu verdiği fark serisindeki durağanlığı dikkate alınmıştır. Sonuç olarak tüm değişkenlerin birinci farklarda I(1) durağan olduğu görülmektedir.

Durağan olmayan seriler arasındaki kurulan regresyon modelleri sahte regresyon sorununa yol açabilmektedir. Bu tür serilerin kullanıldığı modellerde yüksek R^2 değeri ile katsayıların ve modelin anlamlılığını ortaya koyan t ve F istatistikleri de anlamlı çıkabilmektedir (Gujarati, 2014: 341). Eşbütünleşme testi ile sınamanın yapılması sahte regresyon sorunundan kaçınmak için önemli bir ön sınamadır (Granger, 1986). Bu noktadan sonra değişkenler arasındaki uzun dönemde bir ilişkinin ortaya konulması için eşbütünleşme ilişkisi araştırılmıştır. Kullanılacak olan eşbütünleşme testi için serilerin durağanlık düzeyi önemlidir. Tüm değişkenler farkta durağan olmalarından dolayı Johansen Eşbütünleşme Testi ile EURO ve USD'nin ayrı ayrı bağımlı değişken olarak dikkate alındığı durumlar için eşbütünleşme ilişkisi ortaya konulacaktır. Eşbütünleşme testi öncesinde her bir model için VAR modelleri oluşturulmuş ve uygun gecikme uzunluğu her iki model için de Akaike Bilgi Kriteri tarafından anlamlı bulunan iki gecikme olarak belirlenmiştir. Tablo 5 belirlenen gecikme uzunluklarına göre Johansen Eşbütünleşme testi sonuçlarını göstermektedir.

Tablo 5: Johansen Eşbütünleşme Testi

Hipotez	İz İstatistiği	EURO		Mak. Özdeğer İstatistiği	0.05 Kritik Değeri	Olasılık**
		0.05 Kritik Değeri	Olasılık**			
$r = 0^*$	120,703	95,753	0,000	41,740	40,077	0,032
$r \leq 1^*$	78,963	69,818	0,007	30,995	33,876	0,106
$r \leq 2^*$	47,968	47,856	0,048	20,697	27,584	0,294
$r \leq 3$	27,270	29,797	0,095	15,388	21,131	0,262
$r \leq 4$	11,881	15,494	0,162	8,927	14,264	0,292
$r \leq 5$	2,954	3,841	0,085	2,954	3,841	0,085

Hipotez	İz İstatistiği	USD		Mak. Özdeğer İstatistiği	0.05 Kritik Değeri	Olasılık**
		0.05 Kritik Değeri	Olasılık**			
$r = 0^*$	119,341	95,753	0,000	44,011	40,077	0,017
$r \leq 1^*$	75,329	69,818	0,017	26,893	33,876	0,269
$r \leq 2^*$	48,436	47,856	0,044	20,055	27,584	0,337
$r \leq 3$	28,380	29,797	0,072	15,882	21,131	0,231
$r \leq 4$	12,498	15,494	0,134	10,075	14,264	0,207
$r \leq 5$	2,422	3,841	0,119	2,422	3,841	0,119

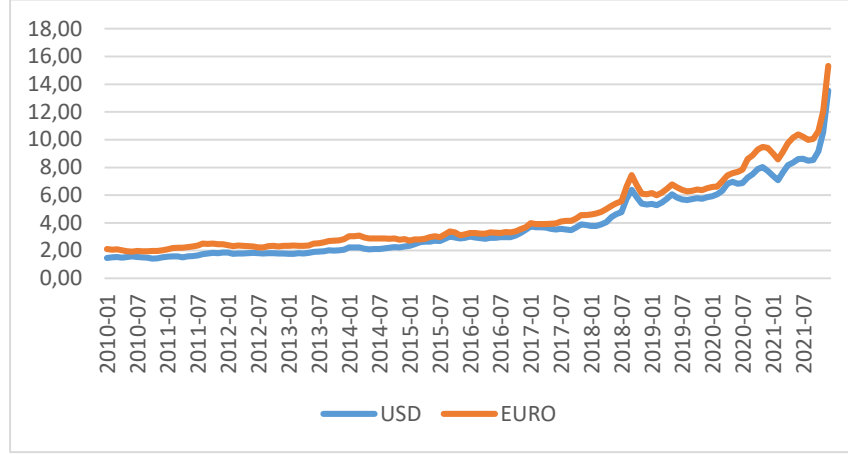
İz istatistiği 0.05 anlamlılık düzeyinde en az 3 eşbütünlüme ilişkisini göstermektedir.

* hipotezin 0,05 anlamlılık düzeyinde reddedildiğini ifade eder

**MacKinnon-Haug-Michelis (1999) p-değerleri

Tablo 5’de her iki model için elde edilen maksimum özdeğer ve iz istatistiklerinin kritik değerleri ile karşılaştırılması sonucunda; iz istatistiğine göre değişkenler arasında en az 3, maksimum özdeğer istatistiğine göre ise en az 1 eşbütünlüme vektörünün %5 anlamlılık düzeyinde bulunduğu söylenebilir. Bu sonuçlara göre hem EURO hem de USD’nin bağımlı değişken olarak yer alacağı modellerde uzun dönemde bir denge ilişkisinin ortaya çıkacağını söylemek mümkündür. Değişkenler arasında uzun dönemde kurulan bu denge ilişkisi ise değişkenlerin modele düzey değerleri ile dâhil edilebileceğini göstermektedir (Gujarati, 2014:354).

Çalışmanın bu aşamasında piyasalarda oldukça benzer davranış gösteren ve aynı değişkenlere çoğu zaman benzer tepkileri veren iki değişken olan EURO ve USD kurunun birlikte değerlendirmeye alınacağı bir model oluşturmak amaçlanmıştır. İki bağımlı değişkenli modeller özellikle bilgisayar programlarının henüz bu konuda çok yeterli olmaması ve parametrik yöntemler üzerine iki bağımlı değişkenli modellerin daha fazla geliştirilmiş olması, ancak bu modellerde ise varsayımların sağlanması konusunda yaşanan sorunlar araştırmacıların iki bağımlı değişken kullanılan modellerden kaçınmasına neden olmuştur. Gujarati (2014), iki değişken arasında yüksek düzeyde anlamlı bir korelasyon söz konusu ise bu değişkenler ile ayrı ayrı model kurmak yerine tek modelde ifade edilmelerinin daha uygun olduğunu ifade etmiştir. Eğer iki bağımlı değişken arasında yüksek korelasyon bulunuyorsa birlikte tahmin edilmeleri her ikisinde de ortak olan gizli değişkenlerin etkilerine ilişkin bilgileri de içerecektir. Diğer taraftan bu korelasyonun dikkate alınması parametre tahminlerinin daha etkin yapılmasına neden olacaktır (Gujarati, 2014:498). EURO ve USD değişkenleri arasındaki korelasyon katsayısı değeri Tablo 3’de görüldüğü gibi bire (0,995) oldukça yakındır. Bu durum iki değişken arasında pozitif yönlü ve güçlü bir ilişkinin göstergesidir. Bulunan korelasyon katsayısının istatistiksel anlamlılığı ise değişkenlerin normal dağılım göstermemesinden dolayı Spearman Sıra Korelasyon testi ile sınanmıştır. Spearman Sıra korelasyon test istatistiği değeri (90,703) istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. EURO ve USD değişkenlerine ait değerlerin zaman içindeki değişimine ilişkin grafik Şekil 1’de sunulmuştur.

Şekil 1: EURO ve USD değişkenlerinin zaman yolu grafiği

Şekil 1.'de yer alan EURO ve USD değişkeni grafikleri zaman içinde benzer bir yol izlemiş ve aynı dönemlerde azalış ve artışlar ortaya koymuşlardır. Korelasyon katsayısı değerinin istatistiksel anlamlılığı ile zaman içinde benzer yapı ortaya koyduklarını gösteren grafikler iki bağımlı değişkenli modelde kullanılmalarının uygun olduğunun bir göstergesidir.

MARS yöntemi, veri madenciliği algoritmaları arasında değerlendirilen ve oldukça tutarlı, güçlü sonuçlar ortaya koyan parametrik olmayan bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak en uygun modelin oluşturulması konusunda iki ayar parametresinin seçimi önemlidir. Bu parametrelerden birisi modelde etkileşimleri ifade eden derece ve diğeri terim sayısı konusunda sınırlama getiren parametredir. Parametrelerin doğru seçilmesi modelin tahmin gücünü artırmaktadır. Bu parametrelerin belirlenmesi sürecinde verilerin %80'i eğitim ve %20'si ise test verisi olarak kullanılmıştır. Buradaki temel amaç ayar parametrelerinin çeşitli kombinasyonları ile oluşturulan modellerde, tahmin hatasını minimize edecek parametre değerlerini çapraz geçerlilik kriteri çerçevesinde belirlemektir (Boehmke ve Greenwell, 2020). Buradan elde edilen sonuçlar modelde derecenin bir, terim sayısının ise 12 olması yönündedir. İlgili parametrelerin değerlerinin kullanılması ile elde edilen iki bağımlı değişkenli MARS modeli Eşitlik 8.'de sunulmuştur.

$$\text{EURO} = 1,591$$

$$+ 0,399 * \max(0, \text{ALTIN} - 4,963)$$

$$+ 0,583 * \max(0, 5,527 - \text{ENF})$$

$$- 0,177 * \max(0, 3,100 - \text{FAIZ})$$

$$+ 0,228 * \max(0, \text{FAIZ} - 3,100)$$

$$- 0,657 * \max(0, 20,071 - \text{M1})$$

$$+ 0,214 * \max(0, \text{M1} - 20,071)$$

$$\text{USD} = 1,510$$

$$+ 0,280 * \max(0, \text{ALTIN} - 4,963)$$

$$+ 0,608 * \max(0, 5,527 - \text{ENF})$$

$$- 0,141 * \max(0, 3,100 - \text{FAIZ})$$

$$+ 0,240 * \max(0, \text{FAIZ} - 3,100)$$

$$- 0,841 * \max(0, 20,071 - \text{M1})$$

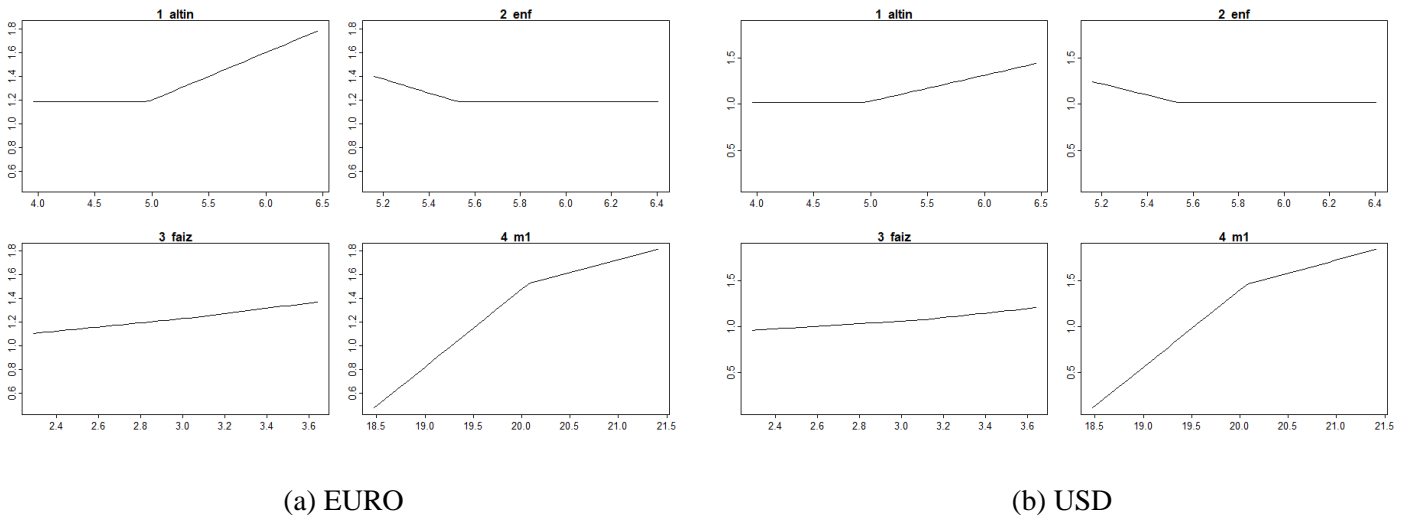
$$+ 0,280 * \max(0, \text{M1} - 20,071)$$

(8)

MARS yöntemi uygulaması ile elde edilen Eşitlik 8'deki sonuçlar yalnızca katsayısı anlamlı bulunan değişkenlerden oluşmaktadır. Sonuçlar döviz kurları üzerinde altın fiyatı, enflasyon, faiz oranı ve para arzının istatistiksel olarak anlamlı olduğunu borsa endeksinin ise anlamlı olmadığını göstermektedir. Eşitlikte dikkat edilmesi gereken husus her iki model aynı temel fonksiyonlar ile ifade edilmekte, temel fonksiyon katsayıları EURO ve USD için farklılaşmaktadır.

EURO değişkeni üzerinde etkili olan faktörlerden ALTIN'ın 4,963 logaritmik değerinin üzerindeki değerlerinde bir birim artış olması durumunda EURO kurunun değerini 0,399 birim artırmaktadır. ENF değişkeninin 5,527 altındaki değerlerinde bir birimlik artış olması durumunda EURO'yu 0,583 birim artırmaktadır. FAIZ değişkeninin logaritmik değerinin 3,100 değerinin altında olması ve bir birim artış göstermesi durumunda EURO'nun değeri 0,177 birim azalmaktadır. Diğer taraftan FAIZ değişkeninin 3,100 üzerindeki değerlerinde her bir artış ise EURO'yu 0,228 birim yükseltmektedir. M1 değişkeni için kritik değer 20,071 olarak belirlenmiştir. M1 bu değer altında bir birim artış gösterirse döviz kurunu 0,657 birim azaltmakta, belirtilen değerinde üzerinde bir birim artış göstermesi durumunda ise 0,214 birim artırmaktadır.

USD değişkeni için ise aynı temel fonksiyonlar değişken üzerinde farklı büyüklükte etkiye sahiptir. ALTIN değişkeninin 4,963 değerinin üzerindeki bir birimlik artış göstermesi durumunda USD'da 0,280 birim artış oluşacaktır. Enflasyonun 5,527 değerinin altında olması durumunda bir birim artışı dolar kurunu 0,608 birim artıracaktır. FAIZ değişkeninin 3,100 değerinin altındaki değerlerdeki artışları USD'de 0,141 birimlik bir azalışa neden olurken, 3,100 değerinin üzerinde olması durumunda gösterdiği artışlar ise 0,240 birimlik artış yaratacaktır. M1 değerinin 20,071'nin altında olması durumunda meydana gelen artışı USD'de 0,841 birim azalışa ve bu değer üzerinde artışları ise USD'de 0,280 birimlik artışa sebep olacaktır. Şekil 2 USD ve EURO bağımlı değişkenleri üzerinde anlamlı etkiye sahip bağımsız değişkenlerin kritik değerleri çerçevesinde değişimini göstermektedir.

Şekil 2: USD ve EURO bağımlı değişkenleri için bağımsız değişken grafikleri

Şekil 2(a)'da her bir bağımsız değişkenin EURO üzerindeki etkisini gösteren grafikler incelendiğinde ALTIN değişkeninin kritik 4,963 değerinin üzerine çıkması durumunda EURO'daki artış grafikteki yukarı yönlü doğru ile görülmektedir. ENF değişkeni 5,527 kritik değerinden mümkün olan en küçük değerine doğru azalması durumunda ise EURO'da zaman içinde meydana gelecek artış miktarının da arttığı görülmektedir. FAIZ değişkenine ait 3,100 kritik değerinin altındaki ve üstündeki artış/azalış miktarı küçük olduğu için grafikte yüksek bir eğim göstermemektedir. En net gösterimlerden bir tanesi M1 değişkenine aittir. Grafik 20,071 kritik değerinden mümkün olabilen en düşük degree doğru para arzındaki azalışın EURO kurunu da hızla azaldığı, kritik değer üzerinde ise eğimin azaldığı ancak bu defa kurda artışa neden olduğu

görülmektedir. Benzer şekilde USD bağımlı değişkeni için bağımsız değişkenlerin kritik değerleri çerçevesinde elde edilen grafikler Şekil 2(b)'de sunulmuştur.

Şekil 2(a) ve Şekil 2(b) incelendiğinde tüm bağımsız değişkenler modellerde aynı temel fonksiyonlar ile ifade edilmelerinden dolayı grafik şekilleri EURO ve USD için benzerlik göstermektedir. Dikkatli bakıldığında ortaya çıkan farklılık bağımlı değişkende yarattıkları etkidir. Bu etkiler temel fonksiyonların katsayı değerlerinde görüldüğü gibi grafiklerde Y eksenlerinde karşılık geldikleri değerleri ile de görülmektedir.

MARS yönteminin literatürde yer alan diğer yöntemlere göre önemli avantajlarından birisi de bağımlı değişken üzerinde anlamlı etkiye sahip değişkenler için nispi önem düzeyinin belirlenebilmesidir. Tablo 6'da iki bağımlı değişkenli MARS modeli için bağımsız değişkenlerin görece önem düzeyi görülmektedir.

Tablo 6: Değişkenlerin görece önem düzeyleri

	Alt Küme	GCV	RSS
M1	6	100	100
ALTIN	5	36,8	36,4
FAIZ	4	7,3	7,6
ENF	3	4,1	4,6

MARS yönteminin uygulama süreci iki aşamadan oluşmaktadır. Bu aşamalarda değişkenler modelleme sürecine dâhil edilip çıkartılarak her aşamada farklı model kombinasyonları oluşturulmakta ve hatayı minimize eden model en uygun model olarak sonuca yansımaktadır. Bu noktada nihai modele ulaşmaya kadar çok sayıda model alt kümeleri oluşmaktadır. Bu alt kümelerde bir değişken ne kadar çok yer alırsa ilgili değişkenin bağımlı değişken üzerindeki önemi o kadar fazladır şeklinde yorumlanmaktadır. Tablo 6'da görüldüğü üzere M1 değişkeni en fazla alt kümede yer almış ve karar kriteri olarak dikkate alınan GCV ve hata kareler toplamı (RSS) (Residual Sum of Square) ölçütlerinde %100 öneme sahip bulunmuştur. Bu değişkeni ALTIN, FAIZ ve ENF takip etmiştir. GCV ve RSS kriterlerinin her ikisi de değişkenlerin nispi önemleri konusunda birbirlerine yakın sonuçlar ortaya koymuştur.

SONUÇ

Döviz kurları ekonomideki hassas dengelerin korunması ve ekonomik refahın sürdürülebilirliği açısından önemli bir araçtır. Bu nedenle döviz kurlarını etkileyen faktörlerin belirlenmesi ve gelecekte kura ilişkin gerçeğe yakın öngörülerin yapılabilmesi politika yapıcılar, finansal kurumlar ve yatırımcılar için değerli bir bilgi olacaktır. Bu çerçevede çalışmanın ana amacı Türkiye'de en fazla kullanılan iki döviz kuru üzerinde etkili olan faktörleri belirlemektir. Bu amacı gerçekleştirmek için literatürde en fazla araştırmaya konu olmuş, teorik açıdan da önemlilik arz eden enflasyon, faiz oranı, M1 para arzı, altın fiyatı ve borsa endeksi değişkenlerinin Euro ve Dolar kuru üzerindeki etkisi iki bağımlı değişkenli MARS modeli ile Ocak 2010-Kasım 2021 dönemi aylık verileri kullanılarak araştırılmıştır.

MARS yöntemi ile elde edilen analiz sonuçlarına göre her iki kur üzerinde altın fiyatı, enflasyon, faiz oranı, para arzı değişkenleri istatistiksel olarak anlamlı etkiye sahip bulunmuştur, borsa endeksine ait katsayı değeri ise istatistiksel olarak anlamlı değildir. Enflasyonun hem Euro hem de Dolar kuru üzerinde pozitif etkiye sahip olduğu bulunmuştur. Elde edilen bu sonuç hem klasik iktisat teorisinde ifade edildiği şekliyle hem de kısır döngü hipotezi ile ifade edilen çerçeve ile açıklanabilir. Türkiye'de fiyatlar genel seviyesindeki yükseliş üretimde girdi maliyetlerini artırmakta ve uluslararası

piyasalarda ise yerel firmaların rekabet gücünü zorlaştırarak ithalatta artışa bu durum ise Türk Lirası'nın değer kaybederek döviz kurunda yükselişe neden olmaktadır.

Faiz oranının kurlar üzerindeki etkisi ise şu şekilde ortaya çıkmıştır; faiz oranının analizlerde ifade edilen kritik değerin (3,100) altında olması durumunda kurlar üzerinde azalışa neden olduğu, ancak bu kritik değer aşıldığında faizlerdeki artışların döviz kurlarında artışı tetiklediği görülmektedir. Bunun anlamı faizlerde belirli bir noktaya kadar meydana gelen yükseliş yabancı sermayenin ülkemize doğru akmasına yardımcı olmaktadır. Ancak zaman içinde faiz oranının bu kritik değeri aşması hem yatırımcı hem de kamu üzerinde faiz yükünü artırmaktadır. Borçlanmalarda meydana gelen artışlar ise bankalardan piyasaya doğru para akışının hızını yavaşlatmaktadır. Özellikle ödemesi geciken, ödenemeyen kredilerin piyasalara verdiği olumsuz mesajlar ekonomik belirsizliğe neden olarak Türk Lirası'nın değer kaybetmesine ve yatırımcının döviz kuruna yönelmesine neden olmaktadır.

Para arzı konusunda elde edilen sonuçlar incelendiğinde ise para arzı miktarının kritik değerin (20,071) altındaki değerlerinde meydana gelen artışlar döviz kurları üzerinde negatif etkiye sahiptir. Kritik değerin üzerinde sunulan para arzı miktarındaki artışların ise döviz kurlarını yükselttiği görülmektedir. Özellikle kısa vadede para arzı miktarındaki artışlar faiz oranlarında düşüşe ve beraberinde döviz kurlarının düşmesine neden olabilmektedir. Ancak diğer taraftan uzun vadede satın alma gücü paritesine göre para arzındaki artış fiyatlar genel düzeyini yükseltmekte ve döviz kurlarında yükselişe neden olabilmektedir. Türkiye'de belirlenen kritik değerin altındaki para arzının genellikle kısa dönemde gerçekleşmekte olduğu, bu kritik değerin üzerindeki para arzı miktarının ise uzun vadeye yayıldığı yorumu yapılabilir.

Altın fiyatlarında değişimlerin kurlar üzerindeki etkisi incelendiğinde ise kritik değere (4,963) kadar olan altın fiyatı değerlerinin döviz kurlarında artışa neden olduğu belirlenmiştir. Bu sonuç için Türkiye'de yatırımcıların altın ve döviz birbirlere ikame bir finansal araç olarak görmelerinden ziyade portföy çeşitlendirmesi amacıyla iki aracı da kullandıkları yorumu yapılabilir. Yatırımcı karlarının altın ve döviz kuru arasında paylaşarak her ikisine de yönelmesi ve altın fiyatlarında artışın döviz kurunu da artırdığı ifade edilebilir. Elde edilen tüm sonuçlar politika yapıcıların enflasyon, faiz oranı, para arzı ve altın fiyatları ile döviz kurları arasında dengeyi sağlamalarının piyasalara olumlu yansımaları olacağını, yatırımcılar ve finansal kuruluşlar açısından ise makroekonomik değişkenlerdeki değişimlerin döviz kurlarını nasıl etkileyebileceği konusunda ipuçları sunmaktadır.

ETİK BEYAN VE AÇIKLAMALAR

Etik Kurul Onay Bilgileri Beyanı

Çalışma, etik kurul izni gerektirmeyen bir çalışmadır.

Yazar Katkı Oranı Beyanı

Yazarın katkısı %100'dür.

Çıkar Çatışması Beyanı

Çalışmada potansiyel bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Abdoh, W. M. Y. M., Yusuf, N. H. M., Zulkifli, S. A. M., Bulot, N. ve Ibrahim, N. J. (2016). Macroeconomic Factors That Influence Exchange Rate Fluctuation in ASEAN Countries. *International Academic Research Journal of Social Science*, 2(1), 89-94.
- Aka, K. (2020). Seçilmiş Makroekonomik Göstergelerin Döviz Kuru Üzerinde Etkisi: Türkiye Ekonomisi Üzerine Bir Uygulama. *BDDK Journal of Banking and Financial Markets*, 14(1), 99-117. DOI: 10.46520/bddkdergisi.789965
- Akın M., Eyduran S. P. ve Eyduran E. (2020). *R Yazılımı ile Tarım Bilimlerinde Regresyon ve Sınıflandırma Tipi Problemlerin Çözümünde MARS Algoritması*. Ankara:Nobel Yayın.
- Akıncı, M. ve Yılmaz Ö. (2016). Enflasyon-Faiz Oranı Takası: Fisher Hipotezi Bağlamında Türkiye Ekonomisi İçin Dinamik En Küçük Kareler Yöntemi. *Sosyoekonomi*, 24(27), 33-55.
- Altınbaş H., Kutay N. ve Akkaya G. C. (2015). Makroekonomik Faktörlerin Hisse Senedi Piyasaları Üzerindeki Etkisi: Borsa İstanbul Üzerine Bir Uygulama. *Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 30-49.
- Ayhan, F. ve Abdullazade, M. (2021). Türkiye Ekonomisinde Covid-19 Salgını sonrasında Petrol ve Altın Fiyatları ile Vaka Sayılarının Döviz Kuru Üzerindeki Etkileri. *Journal of Yasar University*, 16(62), 509-523.
- Barışık, S. ve Demircioğlu, E. (2006). Türkiye’de Döviz Kuru Rejimi, Konvertibilite, İhracat-İthalat İlişkisi (1980-2001). *ZKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(3), 71-84.
- Boehmke B. ve Greenwell B. (2020). Chapter 7 Multivariate Adaptive Regression Splines. <https://bradleyboehmke.github.io/HOML/mars.html#tuning> (Erişim: 01.02.2022)
- Branson, W. H. (1983). A Model of Exchange-rate Determination with Policy Reaction: Evidence from Monthly Data. NBER Working Paper, No: 1135.
- Brooks, C. (2002). *Introductory Econometrics for Finance*. Cambridge:Cambridge University Press.
- Chen, Y. J., Lin, J. A., Chen, Y. M. ve Wu J. H. (2019). Financial Forecasting with Multivariate Adaptive Regression Splines and Queen Genetic Algorithm-Support Vector Regression. *IEEE Access*, Vol 7. 112931-112938.
- Chowdhury, K. (2012). Modelling the Dynamics, Structural Breaks and the Determinants of the Real Exchange Rate of Australia. *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 22(2), 343-358.
- Cingöz, F. ve Kendirli, S. (2019). Altın Fiyatları, Döviz Kuru ve Borsa İstanbul Arasındaki İlişki. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(4), 545-554.
- Cleveland, R. B., Cleveland, W. S., McRae, J. E. ve Terpenning, I. (1990). STL: A seasonal-trend decomposition procedure based on loess. *J. O. Stat.*, 6, 3-73.
- Demir, M. (2004). *Dış Ticaret İşlemleri ve Muhasebesi*. Ankara:Detay Yayıncılık.
- Dickey, D. A. ve Fuller, W. A. (1981). Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root. *Econometrica*, 49, 1057-1072.
- Diñçer, H., Hacıoğlu, Ü. ve Yüksel, S. (2017). *Determining Influencing Factors of Currency Exchange Rate for Decision Making in Global Economy using MARS Method*. Chapter 13: Geopolitics and Strategic Management in the Global Economy, IGA Global.
- Dornbusch, R. ve Fischer, S. (1980). Exchange Rates and the Current Account. *American Economic Review*, 70(5), 960-971.
- Duman, E. (2021). Reel Efektif Döviz Kurunu Etkileyen Makroekonomik Faktörlerin İncelenmesi: BRICS-T Ülkeleri İçin Panel Veri Analizi. *5th International Congress of Eurasian Social Sciences*, 21-24 Mayıs 2021.
- Erkişi, K. (2018). Para Politikasının Döviz Kuru Üzerindeki Etkileri: Türkiye İçin Bir Uzun Dönem Analizi. *Euroasia Journal of Social Sciences Humanities*, 5, 54-64.
- Friedman, J. H. (1991). Multivariate Adaptive Regression Splines. *Ann Stat*, 19(1), 1-67. <https://doi.org/10.1214/aos/1176347963>
- Granger, C. W. J. (1986). Developments in the Study of Cointegrated Economic Variables. *Oxford Bulletin of Economics*

and Statistics, 48, 213-227.

- Gujarati, D. (2014). *Econometrics by Example* (2nd ed.). Hampshire, UK:Palgrave Macmillan.
- Gül, E. ve Ekinci, A. (2006a). Türkiye’de Reel Döviz Kuru ile İhracat ve İthalat Arasındaki Nedensellik İlişkisi: 1990-2006. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16, 165-190.
- Gül, E. ve Ekinci, A. (2006b). Türkiye’de Enflasyon ve Döviz Kuru Arasındaki Nedensellik İlişkisi: 1984-2003. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, 91-106.
- Gül, E., Ekinci, A. ve Özer, M. (2007). The Causal Relationship between Interest Rates and Exchange Rates in Turkey: 1984-2006. *Journal of Economic, Management and Finance*, 22(251), 21-31.
- Işık, N., Acar, M. ve Işık, H. B. (2004). Enflasyon ve Döviz Kuru İlişkisi: Bir Eşbütünleşme Analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(2), 325-340.
- İlarıslan, K. (2017). Altın Fiyatları ile Borsa Endeksi Arasında Eş bütünleşme ve Nedensellik İlişkisi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 4(6), 114-125.
- İlarıslan, K. (2018). Kısa ve Uzun Dönemde Döviz Kurları ile Borsa Endeksi Arasındaki İlişkinin Açıklanmasına Yönelik Ampirik Bir Çalışma. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 36(1), 83-104.
- Johansen, S. (1988). Statistical Analysis of Co-integrating Vectors. *Journal of Economic Dynamics and Control*, 12, 231-254. [https://doi.org/10.1016/0165-1889\(88\)90041-3](https://doi.org/10.1016/0165-1889(88)90041-3)
- Johansen, S. ve Juselius, K. (1990). Maximum Likelihood Estimation and Inference on Co-integration - With Application to the Demand for Money. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 52, 169-210. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0084.1990.mp52002003.x>
- Karakış, L. (2019). *Türkiye’de Döviz Kurları ile Makroekonomik Değişkenler Arasındaki Nedensellik İlişkisinin Değerlendirilmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Kartal, M. T., Depren Kılıç, S. ve Depren, Ö. (2018). Türkiye’de Döviz Kurlarını Etkileyen Makroekonomik Göstergelerin Belirlenmesi: Mars Yöntemi ile Bir İnceleme. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(1), 209-229.
- Kendirli, S. ve Çankaya, M. (2016a). Döviz Kuru ve Enflasyonun BIST Banka Endeksi Üzerindeki Etkisi. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(3), 215-227.
- Kendirli, S. ve Çankaya, M. (2016b). Dolar Kuru’nun Borsa İstanbul-30 Endeksi Üzerindeki Etkisi ve Aralarındaki Nedensellik İlişkisinin İncelenmesi. *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(2), 307-324.
- Khan, R. S. A. (2014). Analysis If the Factors Affecting Exchange Rate Variability in Pakistan. *IOSR Journal of Business and Management*, 16(6), 115-121.
- Kia, A. (2013). Determinants of The Real Exchange Rate in a Small Open Economy: Evidence from Canada. *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 23, 163-178.
- Kocenda, E. ve Valachy, J. (2006). Exchange Rate Volatility and Regime Change: A Visegrad Comparison. *Journal of Comparative Economics*, 34(4), 727-753.
- Makhdom, M. A. (2021). Makroekonomik Göstergeler ile Döviz Kuru Arasındaki İlişkinin Analizi: (2005:01-2019:10) Türkiye Uygulaması. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 13(1), 772-789.
- Mariano, C. N. Q., Sablan, V. F., Sardon, J. R. C. ve Paguta, R. (2016). Investigation of the Factors Affecting Real Exchange Rate in the Philippines. *Review of Integrative Business and Economics Research*, 5(4), 171-202.
- Milborrow, S. (2020). Derived from mda:mars by Trevor Hastie and Rob Tibshirani. Uses Alan Miller's Fortran Utilities with Thomas Lumley's Leaps Wrapper, EART: Multivariate Adaptive Regression Spline, R Package, Version 5.3.0.
- Miloş, L. R., Hatiegan, C., Miloş, C. M., Barna, F. M. ve Botoc, C. (2020). Multifractal Detrended Fluctuation Analysis (MF-DFA) of Stock Market Indexes: Empirical Evidence from Seven Central and Eastern European Markets. *Sustainability*, 12, 535. DOI:10.3390/su12020535.
- Mirchandani, A. (2013). Analysis of Macroeconomic Determinants of Exchange Rate Volatility in India. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 3(1), 172-179.

- Öncü, M. A., Çömlekçi, İ., Yazgan, H. İ. ve Bar, M. (2015). Yatırım Araçları Arasındaki Eşbütünleşme (Bist100, Altın, Reel Döviz Kuru). *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(1), 43-57.
- Öner, H. (2018). Altın, Petrol, Döviz Kuru, Faiz ve Korcu Endeksi Arasındaki İlişki Üzerine Bir Çalışma. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 10(19), 396-404.
- Parveen, S., Khan, A. Q. ve Ismail, M. (2012). Analysis of The Factors Affecting Exchange Rate Variability in Pakistan. *Academic Research International*, 2(3), 670-674.
- Phillips, P. C. B. ve Perron P. (1988). Testing for a Unit Root in Time Series Regressions. *Biometrika*, (75), 335-346.
- Ramasamy, R. ve Abar, S. K. (2015). Influence of Macroeconomic Variables on Exchange Rates. *Journal of Economics, Business & Management*, 3(2), 276-281.
- Sadeghzadeh, K., Aksu, H. ve Emsen, Ö. S. (2019). İran Borsası ve Reel Döviz Kuru Arasındaki Simetrik ve Asimetrik İlişkilerinin İncelenmesi. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 20(1), 181-192.
- Saeed, A., Awan, R. U. Sial, M. H. ve Sher, F. (2012). An Econometric Analysis of Determinants of Exchange Rate in Pakistan. *International Journal of Business and Social Science*, 3(6), 184-196.
- Sağlam Bezgin, M. ve Karaçayır, E. (2021). Döviz Kuru ve Makroekonomik Değişkenler Arasındaki İlişkinin NARDL Model Yaklaşımıyla İncelenmesi. *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(19), 107-123.
- Şanlı, S., Konak, T. ve Özmen, M. (2021). Faiz, Döviz Kuru, Altın Fiyatları ve BIST100 Endeksi İlişkisinin Ekonometrik Analizi: Türkiye Üzerine Bir Uygulama. *İzmir İktisat Dergisi*, 36(4), 929-948. DOI: 10.24988/ije.880784
- Şarkaya İçelloğlu, C. (2019). Reel Efektif Döviz Kurunu Belirleyen Ekonomik Faktörlerin Araştırılması: Heterojen Panel Veri Analizi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(3), 736-749. DOI: 10.30798/makuiibf.570833
- Şentürk, M. ve Dücan, E. (2014). Türkiye’de Döviz Kuru-Faiz Oranı ve Borsa Getirisi İlişkisi: Ampirik Bir Analiz. *Business and Economics Research Journal*, 5(3), 67-80.
- Şimşek, M. (2004). Türkiye’de Reel Döviz Kurunu Belirleyen Uzun Dönemli Etkenler. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(2), 1-24.
- Şit, M. ve Karadağ, H. (2019). Döviz Kurunu Belirleyen Ekonomik Faktörler: Türkiye Ekonomisi İçin ARDL Sınır Testi Uygulaması. *International Journal of Economic & Administrative Studies*, 23, 151-167.
- Terzi, H. ve Kurt S. (2007). Türkiye’de Dolarizasyon Sürecinde Döviz Kuru ve Enflasyon İlişkisi. *Ekonomik Yaklaşım*, 18(64), 1-22.
- Twarowska, K. ve Kakol, M. (2014). Analysis of Factors Affecting Fluctuations in The Exchange Rate of Polish Zloty Against Euro. *Management, Knowledge and Learning, International Conference (25-27 June 2014 Portoroz, Slovenia)* 889-898.
- Yıldız, M. ve Özdemir, L. (2022). *Determination of the Sensitivity of Stock Index to Macroeconomic and Psychological Factors by MARS Method*. Grima, S., Özen, E. and Gonzi, R.E.D. (Ed.) Insurance and Risk Management for Disruptions in Social, Economic and Environmental Systems: Decision and Control Allocations within New Domains of Risk (Emerald Studies in Finance, Insurance, and Risk Management), Emerald Publishing Limited, Bingley, 81-105. <https://doi.org/10.1108/978-1-80117-139-720211005>
- Yurdakul, F. (2016). *Döviz Kuru Modellemesi ve Türkiye Üzerine Bir Uygulama* (Bölüm 1), Ankara:Gazi Kitabevi.

Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Kastamonu University Journal of Faculty of Economics and
Administrative Sciences

Haziran 2022 Cilt:24 Sayı:1
iibfdergi@kastamonu.edu.tr

Başvuru Tarihi / Received: 21.04.2022
Kabul Tarihi / Accepted: 02.06.2022
DOI: 10.21180/iibfdkastamonu.1106905

Nepotizmin İş Tatminine Etkisinde Örgütsel Adaletin Aracılık Rolü: Trabzon İli Örneği¹

Enver AYDOĞAN², Gizem MAZLUM KAYA³

Öz

Çalışmada örgütsel adaletin nepotizm ve iş tatmini arasındaki ilişki düzeyinde aracılık rolünün belirlenmesi hedeflenmektedir. Araştırma, Trabzon ilinde faaliyet gösteren çay fabrikaları çalışanları üzerinde yapılmıştır. 359 adet katılımcı üzerinde yapılan araştırma için IBM lisanslı SPSS Statistics 23.0 programından yardım alınmıştır. Ölçeklerin geçerlilik ve güvenilirlik analizleri başta olmak üzere korelasyon ve regresyon analizleri yapılmıştır. Bulgulara ulaşırken katılımcıların demografik özelliklerinde anlamlı bir farklılık olup olmadığını incelemeye yönelik t testi yapılmıştır. Araştırmaya göre, nepotizmin örgütsel adalet ve iş tatmini üzerinde doğrudan etkisi olduğu, örgütsel adaletin iş tatmini üzerinde doğrudan etkisi olduğu tespit edilmiştir. İlâveten; nepotizmin iş tatmini üzerindeki etkisinde örgütsel adaletin 'tam aracı' değişken olduğu neticesine varılmıştır. Örgüt çalışanlarının nepotizm uygulamalarına maruz kalmaları beraberinde örgütsel adaletin olumsuz düzeyde algılanıp seyir göstermesine sebebiyet verirken, bireylerin iş tatmin boyutlarını da negatif anlamda etkilediği sonucuna erişilmektedir. Yapılan çalışma örgüt verimliliği, sağlığı ve devamlılığı için örgütlere yardımcı katkı niteliği taşımakla beraber, sadece Trabzon ilinde yapılması ise araştırmanın kısıtlılığı ile ifade edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Nepotizm, Örgütsel Adalet, İş Tatmini*

Jel Kodu: *M00, M10*

The Mediating Role of Organizational Justice in The Effect of Nepotism on Job Satisfaction: Example of Trabzon

Abstract

The aim of the research is to determine the role of organizational justice as an intermediary at the level of relationship between nepotism and job satisfaction. The research was carried out on the employees of tea factories operating in Trabzon province. IBM-licensed SPSS Statistics 23.0 program was assisted in the research on 359 participants. Correlation and regression analyses were performed, especially validity and reliability analyses of scales. In the findings, a t-test was performed to examine whether there was a significant difference in the demographic characteristics of the participants. According to the research; nepotism has been found to have a direct impact on organizational justice and job satisfaction, and organizational justice has a direct impact on job satisfaction. In addition; it has been concluded that the 'full means' of organizational justice is variable in the effect of nepotism on job satisfaction. In other news, it is concluded that the exposure of the employees of the organization to nepotism practices leads to a negative perception of organizational justice and course, while negatively affecting the job satisfaction dimensions of individuals. The study is an auxiliary contribution to organizations for organizational efficiency, health and continuity, and is expressed only in Trabzon province with the limitations of research.

Keywords: *Nepotism, Organizational Justice, Job Satisfaction*

Jel Codes: *M00, M10*

¹Bu makale, Gizem Mazlum Kaya'ya ait "Nepotizmin İş Tatminine Etkisinde Örgütsel Adaletin Aracılık Rolü: Trabzon İli Örneği" başlıklı, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İşletme Anabilim Dalı, 2022 künyeli yayınlanmış yüksek lisans tezinden oluşturulmuştur.

²Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Ankara, Türkiye. **E-posta:** enver.aydogan@hbv.edu.tr **Orcid no:** 0000-0001-7327-7148

³**Sorumlu Yazar/Corresponding Author:** Yüksek Lisans Öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Ankara, Türkiye. **E-posta:** gizemmazlum-@hotmail.com **Orcid no:** 0000-0001-7645-3864

Atf/Citation: Aydoğan, E., Mazlum Kaya, G. (2022), Nepotizmin İş Tatminine Etkisinde Örgütsel Adaletin Aracılık Rolü: Trabzon İli Örneği, Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 24/1, s. 30-56

Extended Abstract

Introduction

In today's conditions, the main goal of organizations is; to survive and maintain their profitability. Unfortunately, the very harsh competitive conditions make the situation increasingly difficult. In-house efficiency is of great importance in order to be one of the leading in the battle for existence in the market. The happiness of both the employer and the employee, i.e. the level of satisfaction, is a reflection of productivity. Many issues such as employing the right personnel in the right job, ensuring the participation of employees in the working life in the organization, taking into account organizational justice, ensuring an organizational trust environment, and avoiding nepotism should be given importance.

One of the issues that should be sensitive in the organizational environment is nepotism, i.e. nepotism. Nepotism is a fact that comes across in both private and public enterprises. Everyone on earth wishes that their rewards and gains will be met by the organization in return for the value they deserve. As a result of the efforts and efforts made, the fact that only people with blood ties get ahead of others brings nepotism to the surface with its most painful reality. Nepotism is one of the important and sensitive issues affecting the performance and job satisfaction of employees within the organization.

The perception of organizational justice, like nepotism, is an issue that leads to poor performance and job dissatisfaction if it is negative. Within the organization, it is very important to ensure justice among those who work. It is necessary to evaluate each individual according to their own ability and work situation. Individuals need to feel that in-house justice has been achieved in their working life. Otherwise, problems such as dismissal, absenteeism, inefficiency, and incompatibility are likely to arise. These possibilities affect the job satisfaction of employees while also having the power to affect organizational performance negatively.

Method

To measure employees' perceptions of nepotism, Ford and McLaughlin (1985) and Abdalla, Maghrabi, and Raggad (1998) for human resources managers and adapted to employees by Asunakutlu and Avcı (2009), the nepotism scale was used. The organizational justice scale developed by Niehoff and Moorman (1993) was used to measure the organizational justice levels of employees and adapted to Turkish by Polat (2007). Job satisfaction scale developed by Brayfield and Rothe (1951), a short form created by Judge, Locke, Durham, and Kluger (1998), and adapted into Turkish by Keser and Bilir (2019) was used to measure the job satisfaction levels of employees. The research was carried out on the employees of the tea factories operating in the province of Trabzon. IBM licensed SPSS Statistics 23.0 program assisted the research conducted on 359 participants. Correlation and regression analyzes were performed, especially the validity and reliability analyses of the scales. While reaching the finding, a t-test was conducted to examine whether there was a significant difference in the demographic characteristics of the participants.

Result and Discussion

From the past to the present, the perception of nepotism comes across as an ongoing understanding. In particular, the commitment of Turkish family structures to each other is more advanced than in other countries. There are various understandings in the employment of family members from their own blood in their businesses. Some apply this behavior due to the perception of trust, while others resort to this way in order to minimize costs. Even if this situation seems innocent at first glance for employers, what is felt by other organization employees causes negative consequences and seriously undermines the future of the organization. Nepotism poses a threat to organizational efficiency but also has the power to influence employees' perceptions of organizational justice negatively. Regardless of skills and abilities, reasons such as placing only people with blood ties in the upper echelons of organizational positions, receiving undeserved promotions, and unlimited use of organization opportunities compared to other employees also cause individuals who do not have blood ties to question their perception of justice within the organization and be negatively affected. As a result of all these events, the satisfaction levels of the members of the organization towards their work are damaged, and negatives arise in terms of the organization. The efficiency and healthy lives of the organizations show the right proportion with the job satisfaction of their employees. Nepotism and perceptions of organizational justice, which also affect job satisfaction, are among the issues that every organization should pay attention to in today's competitive conditions.

As a result of the analysis, it is understood that the high level of perceptions of justice within the organization of factory workers has a level that negatively affects the perceptions of nepotism. The fact that individuals feel fair and objective approaches within the organization and that employers are based on practices that approach everyone equally has the quality value of ignoring the thoughts of nepotism of employees. Each individual wants to be evaluated for their own dedication, skills and abilities. The superiority that will be formed due to blood ties damages the perceptions of justice of individuals but causes them to move towards psychological and emotional breakdown. While these events can undermine the trust and commitment of individuals towards the organization, they also provide the basis for poor performance and job dissatisfaction. Although this situation seems to be a bad scenario only for employees, it is also a threat to the future of the organization. It is concluded that if individuals are satisfied with the justice that their organizations have applied, their perception of nepotism will show a reverse acceleration.

As a result of the analysis of the effect of nepotism on job satisfaction, it is understood that nepotism harms job satisfaction. In recruitment, dismissal, promotion, rewarding, benefiting from opportunities and so on, the fact that individuals with blood ties are seen to have opportunities, and opportunities discussed without being evaluated together with the employees of the general organization by nepotism affects their perception of nepotism, and the resulting job satisfaction rates tend to decrease significantly.

In the analysis of the job satisfaction of organizational justice, it is seen that organizational justice has a potency effect on job satisfaction. It has been concluded that as long as individuals witness equal conditions and conditions of behavior within their organizations, their job satisfaction dimensions increase positively accordingly.

In the final stage of the research, it has been concluded that the full means of organizational justice are variable in the effect of nepotism on job satisfaction. In other news, it is concluded that the exposure of the employees of the organization to nepotism practices leads to a negative perception of organizational justice and course, while negatively affecting the job satisfaction dimensions of individuals.

As a result of the findings of the research, the recommendations to be presented to businesses, entrepreneurs, managers of the country's economy, and researchers are as follows;

In the globalized world, businesses need to adapt to the emerging market. It is highly wrong for business managers and entrepreneurs to focus solely on outputs and profit margins. The quality, efficiency, and continuity of the outputs obtained by the organizations should be primarily linked to the harmony between the employee and the organization. Businesses, should evaluate their knowledge, skills, and abilities in the first place in promoting employees. Employees who have family relations with business managers must be objectively assessed with other employees in their employment dismissal, and criminal practices. It should be based on commissioning internal authorization with a fair measure rather than transferring it directly to familiar employees. The internal work program should be planned fairly for all. Wage level, workload, and earnings should be shared fairly among the employees of the organization. In internal decision-making, managers are required to inform their employees, consult with their decisions and evaluate the requests and requests from their employees. The decisions taken should be implemented fairly and effectively for all.

GİRİŞ

Günümüz koşullarında örgütlerin ana hedefi; ayakta kalıp kârlılıklarını devam ettirebilmektir. Ne yazık ki rekabet koşullarının oldukça çetin olması, durumu git gide zorlaştırıcı hale getirmektedir. Piyasadaki var olma savaşında önde gelenlerden olmak için örgüt içi verim oldukça büyük bir öneme sahiptir. Hem işverenin hem de iş görenin mutluluğu yani tatmin düzeyi verimin yansımasıdır. Doğru işte doğru personel istihdamı, çalışanların örgütte çalışma hayatına katılımını sağlamak, örgütsel adaleti dikkate almak, örgütsel güven ortamını sağlamak ve kayırmacılıktan kaçınmak gibi birçok hususa önem verilmesi gerekir.

Örgüt ortamında hassasiyet gösterilmesi gereken hususlardan bir tanesi de nepotizm yani kayırmacılıktır. Nepotizm hem özel hem de kamu işletmelerinde karşımıza çıkan bir gerçektir. Yeryüzünde bulunan herkes hak etmiş oldukları değer karşılığında ödül ve kazanımlarının örgüt tarafından karşılanmasını arzu eder. Sarf edilen emek ve gayretin neticesinde, sırf kan bağına sahip kişilerin diğerlerinin önüne geçmesi, nepotizmi en acı gerçekliğiyle gün yüzüne çıkartmaktadır. Nepotizm, örgüt içerisindeki çalışanların performansını ve de iş tatminlerini etkileyen önemli ve hassas konulardan biridir.

Örgütsel adalet algısı da tıpkı nepotizm gibi, olumsuz olması durumunda performans düşüklüğü ve iş tatminsizliğine yol açan bir husustur. Örgüt içerisinde; iş görenler arasındaki adaleti sağlamak oldukça önemlidir. Her bireyi kendi kabiliyet ve iş durumuna göre değerlendirmek gerekmektedir. Bireylerin çalışma hayatında, örgüt içi adaletin sağlandığını hissetmeleri gerekir aksi durumda işten kaytarma, devamsızlık, verimsizlik, uyumsuzluk gibi problemlerin ortaya çıkması muhtemeldir. Olabilecek bu ihtimaller çalışanların iş tatminini etkilerken aynı zamanda örgütsel performansı da olumsuz etkileme gücüne sahiptir.

Nepotizm ve örgütsel adalet, iş tatmin düzeyini etkileyen algıların başında gelmektedir. Çalışma dokuz bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm olan girişin ardından ikinci bölümde nepotizm, üçüncü bölümde örgütsel adalet, dördüncü bölümde iş tatmini kavramları açıklayıcı nitelikte incelenmiştir. Beşinci bölümde nepotizm ve örgütsel adalet ilişkisi, altıncı bölümde nepotizm ve iş tatmini ilişkisi, yedinci bölümde örgütsel adalet ve iş tatmini ilişkisi ele alınmıştır. Sekizinci bölümde Trabzon ilindeki çay fabrikaları çalışanlarının karşılaştıkları nepotizmin iş tatminine etkisinde örgütsel adaletin aracılık rolü incelenmiştir. Bu bağlamda 359 adet katılımcı üzerinde yapılan araştırma için lisanslı IBM SPSS Statistics 23.0 programından yararlanılmıştır. Araştırmadan elde edilen verilerin değerlendirilmesiyle ulaşılan sonuç ve öneriler son bölümde yer almaktadır. Hem çalışan hem de işveren için yararlı olmak adına araştırma yapılan çalışmanın her iki tarafa ışık tutma niteliği taşıması hedeflenmektedir.

1. NEPOTİZM

Nepotizm kavramı, dilimiz araştırmalarında kısım kısım kayırmacılık kavramıyla aynı anlamı ifade edecek şekilde kullanıldığı gözlenmektedir. Lakin nepotizm, kayırmacılığın türlerinden sadece birisidir (Karacaoğlu ve Yörük, 2012:47).

Tanım olarak kayırmacılık: kamu kurum ve kuruluşlarında olsun, özel sektörlerde olsun yani insanın var olduğu tüm örgütlerde karşılaşılabilen; aynı okulda eğitim görmek, aynı memleketten olmak, aynı siyasi ideolojiyi benimsemek gibi

öznel kıstaslardan baz alınarak, istenilen asıl özellik ve yeteneklerin geri plana ötelenip, göz ardı edilmesi durumu olarak ele alınmaktadır (Yılmaz ve Kılavuz, 2002:25).

Kayırmacılık kavramı içerisinde ayrımlar barındırmaktadır. Kan bağından kaynaklı kayırmalara, akraba kayırmacılığı yani nepotizm denilirken, eş-dost kayırmacılığına kronizm denilmekte, aynı siyasi veya dinsel görüşe sahip olmak, iktidara ve iktidara yakın olan kişilere yönelik yapılan kayırmacılığa ise klientelizm denilmektedir (Aközer, 2003:16-17).

Nepotizm, kayırmacılığın türleri arasında en popüler kavramdır. Türkçe karşılığı 'yeğen' olarak bilinen, Nepotizm kavramının Latince'de "Nepot" sözcüğünden geldiği, İngilizcede ise "Nephew" (yeğen) olduğu yapılan çalışmalarda ifade edilmiştir (Özkanan ve Erdem, 2014:187). Nepotizm kişinin; bilgi, beceri, sahip olduğu yetenekler, eğitim düzeyi, geçmişte edinmiş olduğu tecrübeler gibi kıstasların dikkate alınmadan sadece yetkili kişi ve üst düzey yöneticiler ile olan akrabalık ilişkileri esas alınarak bir göreve getirilmesi veya terfi ettirilmesi durumuna verilen isimdir (Özsemerci, 2003:20).

Nepotizm örgütlerde, karşımıza çıkan en önemli sorunlardan birisidir. Genel itibariyle olumsuz bir tablo olarak algılanmakla beraber aynı zamanda iltimas ve torpil gibi kavramlar ile de ilişkilendirilir. Örgüt içerisindeki ödüllendirme, statü değiştirme, işe yerleştirme gibi eylemlerde liyakat unsurunun dikkate alınmasından ziyade akrabalık bağlantısının göz önünde bulundurulup, işleme alınmasını ifade etmektedir (Büte, 2011:179).

Hamilton (1964), bireyin soyundan yani atalarından gelen genlerle alakalı yapmış olduğu çalışmada, kişinin kendi soyundan gelen ve gen yakınlığı bulunan kişilere, diğerlerine kıyasla kayırmacılık sergileme eğiliminde olduğu ve bunun da bireysel bencilliği beraberinde getirdiğini ortaya koymuştur. Kırsal alanlarda, sosyal ilişkilerin şekillendirilmesinde kan bağı yani akrabalık ilişkisi büyük bir etmendir. Bu bölgelerde var olan kurum ve kuruluşlardaki iş görenler arası akrabalık ilişkisi öncelikli sıralamada olmakla beraber, şehirler de faaliyet gösteren benzer örgütlere göre de nepotizm algısı oldukça net anlaşılmaktadır (Erdem ve İlhan, 2010:143).

İnsanın var olduğu günden itibaren kendi soyundan gelen üyeleri koruyup, kollama eğiliminin var olduğunu göz önünde bulundurulduğunda, nepotizm kavramının insanlık tarihi kadar eskiye dayandığını söylemek mümkündür. Literatürlerde nepotizm kavramının başlangıcına dair, net bir tarih olarak verebilecek bir bilgi mevcut olmamakla beraber bazı tarihi bilgilerden söz edilebilir.

Milattan önce 4000 yıllarda, 'Sümer Okul Günleri' ismine sahip bir Sümer tabletinde bulunan bulguda; okul hayatında yeteri başarıyı sağlayamamış olan bir öğrencinin, ailesi yardımıyla evlerine öğretmenini davet edip, ağırlaması neticesinde, öğrencinin, sınıfta başarı bazlı yükselişine ve bunun sonucunda da sınıf başkanlığına kadar terfi etmesi durumuna dair bilgilere rastlanmıştır (TEPAV, 2006:33).

Rönesans dönemine ait bazı bulgularda ise; Papa'ların, kendi soyundan gelen kişileri, sahip olduğu bilgi ve yetenek düzeylerini dikkate almaksızın, üst düzey konumlara yerleştirmeleri görülmektedir. Haliyle Papa ile yakın bir kan bağı bulunmayan kişilerin bu durumdan olumsuz bir şekilde etkilendiği, işlevselliklerini yitirdiği, kilisenin işleyiş ve etki alanına da olumsuz bir tesir bıraktığı edinilen bilgiler arasındadır (Ciulla, 2005:155 aktaran Asunakutlu ve Avcı, 2010:94-109; Ford ve McLaughin, 1985:57).

Rönesans döneminden önceki bulgularda, Jerries'e ait olan Dördüncü Edward (1461-1483) ile bağı bulunan ozanlar ve borazancıları konu edilen çalışmasında, İngiliz tarihinde nepotizm olgusunun varlığı görülmektedir. O zamanlar, siyasi ilişkilerin dikkate alınması için bilgi ve beceri yeterince önemli olmaması, taht her değiştiğinde ailevi bağların dikkate alınıp, üst yetkilere kan bağı bulunan kişilerin yerleştirildiği görülmektedir (Jeffries, 2003:170).

Hemen hemen her kültür de nepotizm olgusuna rastlamak mümkündür. Ancak bu nepotist yaklaşımlar her coğrafyanın kültür, gelenek ve göreneklerine göre değişkenlikler göstermektedir. Şöyle ki Amerikan nepotizmi ile İngiliz nepotizmi veyahut Türk nepotizm algısı arasında başkalıklar mevcuttur (Özler, Özler ve Gümüştekin, 2007:438).

Örgüt içerisinde nepotizm uygulaması esas alındığı vakit, bu durumun en sık görüldüğü birim olarak karşımıza insan kaynakları departmanı çıkmaktadır. Performans değerlendirmesi, terfi ve atamalar, işe alma süreci, ücret düzeyinin belirlenmesi gibi konularda insan kaynaklarının, nepotizm uygulamasını sık sık gerçekleştirdiğine rastlamak mümkündür (İyişleroğlu, 2006:44-45).

2. ÖRGÜTSEL ADALET

Adalet kavramı; hakka saygı duyup itaat gösterme, hak tanırılık, haklılık, dürüstlük, doğruluk anlamlarına karşılık gelmektedir. Adalet kavramının kökü olan 'adl' sözcüğü, batı dillerinde görmüş olduğumuz 'justice' nin karşılığını oluşturmaktadır. Justice kelimesinin kökü olan 'just', herhangi bir düzenin veyahut sistemin iyi ve doğru bir şekilde çalışması, işlemesi için gerekenin yapılması ve sağlanmasını nitelemektedir (Kaya, 2000:232).

Toplumda iyi bir yaşam örnekleri için adalet kavramının doğru bir şekilde uygulanması gerekmektedir. Ünlü felsefe filozofu Aristoteles'ten bu zamana dek birçok ahlak felsefecisi, iyi bir hayatın var olması için insan haklarının da önemli olduğu düşüncesini savunduğu edinilen bilgiler arasında yer almaktadır (Yavuz, 2010:303). Aristoteles, Sokrates, Nozick ve Rawls gibi felsefecilerin adalet kavramı üzerinde çeşitli araştırmaları mevcuttur.

Aristoteles adalet kavramını, tüm çalışanların hak ettiği değeri alması şeklinde tanımlamaktadır. Aynı zamanda adaletin var olup olmadığına karar vermeden önce sorulması gereken sorunun 'kimin için adalet' şeklinde; öncelikli sorulması gerektiğini, yoksa aşılması zor yanlış kararlara nihayet erileceğini savunmaktadır (Aristoteles, 2009:82-83).

Platon ise adaleti erdem kavramıyla ilişkilendirmiş olup, her bireyin kendi yapısına göre erdeme sahip olduğunu belirtmektedir (Sanlı, 2010:195).

Nietzsche, adaletin hiç kimseyi eşit saymadığı düşüncesindedir. Nietzsche'ye göre adalet; eşit görülen kişilere eşit, eşit görünmeyen kişilere de eşit olmayacak şekilde davranılması şeklinde tanımlamaktadır (Nietzsche, 2001).

Rawls'a göre adalet iki ilkeye sahip olmalıdır. Bunlar, sosyal örgütler için öncelikli bir nitelik olduğu yönündedir. Şöyle ki; herkes eşittir ve herkese eşit özgürlük sistemi uygulanmalıdır. Bir diğeri sosyal ve ekonomik eşitsizlikler; avantajlı ve adil koşullar altında, herkese eşit fırsat pozisyonlara göre en az fayda sağlayacak şekilde düzenlenmelidir (Taylor, 2003:211).

Örgütsel adaleti ele alan ve kavramsallaştıran ilk araştırmalar Adams'ın Eşitlik Teorisi'yle beraber baş göstermektedir. Örgüt içerisinde faaliyet gösteren bireylerin; örgütteki başarı, tatmin düzeyleri ve motivasyon güçleri, algılanan eşitsizlikle doğru orantılıdır (Luthans, 2011:171).

Teori neticesinde iş görenlerin yapmış olduğu çeşitli gözlem ve değerlendirmeler sonucunda belirli bir algı yönleri oluşmakla beraber, bağlı buldukları örgütlerin adalet algılamaları şekillenmektedir. Şöyle ki; kişiler, elde etmiş oldukları ücret ve ödülleri, benzer işlerle faaliyet gösteren diğer iş görenlerle mukayese edip, bu karşılaştırma sonucunda da yöneticilerinin ve örgütlerinin adalet algısına istinaden belirli kalıpları oluşmaktadır. Örgütsel adalet, kişinin bulunduğu örgütteki uygulamalara yönelik, algılamış olduğu adalet kavramıdır (Greenberg, 1996:24).

Örgütte çalışanların örgütsel adalet algılarının olumlu düzeyde olması, kendilerini örgüt için mühim bir birey olarak hissetmelerine olanak tanımlamakla beraber aynı zamanda örgüte olan bağlılık düzeyleri de pozitif ivme göstermektedir. Bunun tam aksi durumlarda; yani adaletsizlik hissiyatının oluşması veyahut buna dair kişilerde en ufak bir şüphe durumunun olması bile örgüte karşı güven, bağlılık ve örgüt menfaatine yönelik birçok algı zedelenmesine ve aynı zamanda örgütlerin bu durumdan olumsuz bir şekilde etkilenmesine sebebiyet vermektedir (Skarlicki ve Folger, 1997).

Sonuç itibarıyla örgütsel adalet anlayışının temelinde hem işverenlerin hem de iş görenlerin belirli sorumluluklarını kabul edip, adalet mantığı çerçevesinde uygulamaya koyması yer almaktadır. Her iki tarafa da düşen bu sorumluluklar örgütün devam ve sağlığı için önemli olan kıstaslar olurken aynı zamanda çalışanların da kendi benlik ve duygularının tatmin olması neticesinde önemli bir değer arz etmektedir.

Örgütsel adalet kavramının, yapılan araştırmalar neticesinde: dağıtım adaleti, prosedür adaleti ve etkileşim adaleti olmak üzere üç farklı boyut olarak ele alındığı görülmüştür (Greenberg, 1993:85).

Örgütsel adalete ilişkin araştırmalar son yıllarda artış göstermiştir. Oysa adalet üzerine yapılan ilk araştırmalara bakıldığında zaman,1960'lı yıllarda Adams'ın Eşitlik Teorisine dayandığını görülmektedir (Cohen-Charash ve Spector, 2001:279).

Adams'ın eşitlik üzerine yapmış olduğu araştırmalarla başlayan adalet çalışmaları sonucunda, algılanan adillğin vurgulandığı belirtilen; dağıtımsal adalet türü ortaya çıkmıştır. Akabinde bireylerin algılamış oldukları adaletsizliğe karşı tepkilerinin tahmin edilip açıklanması ise prosedürel adaleti meydana getirmiştir. Daha sonra örgütsel uygulamalarda çalışanların yönetici ve arkadaşlarıyla olan iletişimlerini esas alan etkileşimsel adalet modeli ortaya çıkmıştır (Cohen-Charash ve Spector, 2001:279).

3. İŞ TATMİNİ

İş tatmini Türk Dil Kurumu tarafından: "İstenen bir şeyin gerçekleşmesini sağlama, gönül doygunluğuna erme, doyum." (www.tdk.gov.tr.) ifadesi olarak tanımlanmaktadır. Aynı zamanda insanoğlunun var olan ihtiyaçlarının giderilmesi sonucu elde edilen haz ve mutluluk durumu olarak da açıklanmaktadır. Tatmin olma hissi yalnızca ilgili kişi tarafından hissedilebilir ve kişinin kendi iç huzuruna ulaşmasında hassas bir etken görevi üstlenir (İşcan ve Timuroğlu, 2007:45).

İş tatmininin genel olarak kabul edilen üç boyutu vardır (Luthans, 1995:141):

❖ Birincisi, iş tatmini, işin durumuna karşı gösterilen duygusal bir tepkidir. Herhangi bir şekilde görülemez ancak çıkarılabilir.

- ❖ İkincisi, iş tatmini genellikle sonuçların, beklentileri ne kadar iyi karşıladığı veya aştığı ile belirlenir. Örneğin, örgütsel katılımcılar, departmandaki diğer çalışanlara kıyasla, kendilerinin çok daha fazla çalıştıklarını ancak daha az ödül aldıklarını hissediyorlarsa, işlerine, patronlarına ve/veya iş arkadaşlarına karşı muhtemelen olumsuz bir tutuma sahip olacaklardır. Bu durumdan memnun kalmayacaklardır. Diğer taraftan ise kendilerine iyi davranıldığını ve örgütte aynı işle meşgul olan kişilerle eşit ücret aldıklarını bilirlerse, işlerine ve örgütlerine karşı olumlu bir tutum sergilemeleri muhtemeldir ve bu olgu memnuniyetlerini de arttırıcı etkiye sahiptir.
- ❖ Üçüncüsü ise, iş tatmininin ilişki içinde olduğu birkaç tutumu temsil ettiği yönündedir. Bu tutumlar Smith, Kendall ve Hulin tarafından gerçekleştirilen araştırmalar sonucunda, iş tatminine ilişkin temel olarak beş boyut olarak ele alınmıştır:
 - Ücret
 - İşin Kendisi
 - Çalışma Koşulları
 - Yönetim Politikaları
 - Çalışma arkadaşlarıdır.

İş tatmini hakkında birçok araştırmacı tarafından tanımlamalar yapılmış olsa da, araştırmacılar arasında en yaygın olarak atıfta bulunulan tanımlar Hoppock, Locke ve Vroom'a aittir. 1935 yıllarında Hoppock'un iş tatmini nedir sorusuna vermiş olduğu yanıt, "kişinin dürüstçe işimden memnuniyet duyuyorum demesine neden olan fizyolojik, psikolojik ve çevresel etmenlerin kompozisyonudur" şeklindedir. Locke'nin 1976 yıllarında aynı soruya vermiş olduğu yanıt ise, "bireylerin faaliyet gösterdikleri işe veya iş tecrübelerine yönelik değerlendirme neticesine göre elde etmiş oldukları memnuniyet ve olumlu duygular" ifadesidir. Vroom ise 1982 yıllarında iş tatmini ve iş tutumları kelimelerini birbirinin yerine kullanarak, tanımsal açıdan; bireylerin işgal etmiş olduğu iş rollerine karşı göstermiş oldukları duygusal yönelim olarak açıklamıştır (Green, 2000:6).

Spector 1997 yılında iş tatmininin önem ve hassaslığını açıklığa kavuşturmak adına üç nedenden bahsetmiştir (Green, 2000:7):

- ✓ Örgütler, insani değerler tarafından yönetilmelidir. Bu değerler çerçevesinde çalışanlara adil ve saygılı bir şekilde davranılması gerekmektedir ki aynı şekilde bunların göstergesi olarak kişiler, duygusal olarak sağlıklı ve aynı zamanda zihinsel zindelik gösterebilir. Tüm hepsine istinaden iş tatmini memnuniyetinin artması da muhtemeldir.
- ✓ İş tatmini, çalışanın davranışlarını etkilemesi beklenen ve faydacı bir pozisyon halindedir. Davranışların derecesine göre meydana gelen iş tatmin düzeyi, örgütlerin başarı ve faaliyetlerini etkileyecek güce sahiptir.
- ✓ İş tatmin düzeyi, örgütsel operasyonların bir göstergesi niteliğini taşımaktadır. İş tatmin derecelerinin değerlendirilmesi, departmanlarda veya faaliyet kollarında iyileştirilmesi verimsiz alanların tespit edilmesinde yardımcı olmaktadır.

Çalışanların işlerinden tatmin olmalarının sağlanması, işletmelerin üretim yapmaları gibi asıl gayelerinden birisi sayılmaktadır. Nasıl ki örgütlerin yaşamlarını devam ettirebilmeleri adına teknolojik gelişmelere ayak uydurmaları gerekiyorsa, aynı zamanda insan faktörünün gelişen duygularına da önem vermeleri gerekmektedir (Gönenli, 2004:40).

Günümüz çalışma koşullarında insanların sahip oldukları beceri ve yetenek kıstaslarına göre doğru işe yerleştirilmeleri ve bu alanlarda eğitilmelerine yönelik politikalar benimsenmesi esastır. Bireylerin buldukları örgütün yararına yönelik tüm çabalarını sarfedecek düzeyde motive edilmesi, maddi ve manevi kazanım boyutlarında tatmin olmaları gibi değerler örgüte katkı düzeyinde büyük önem taşımaktadır (Gönenli, 2004:40).

İş tatmininin örgütler için önemini yanında, aynı zamanda iş tatminini etkileyen unsurlarda bilhassa örgüt geleceği için dikkat edilmesi gereken etmenler arasında yer almaktadır. Bu etmenler bireysel ve örgütsel faktörler olmak üzere iki gruba ayrılmıştır. Bireysel faktörler: yaş, cinsiyet, eğitim süresi, hizmet düzeyi, medeni durum, mevki, kıdem ve statüden oluşmaktadır. Örgütsel faktörler ise: ücret, işin kendisi, çalışma ortamı, yönetim ve terfiden meydana gelmektedir.

Bireylerin çalıştıkları örgütlere karşı beklenti düzeylerine göre tatmin seviyeleri şekillenmektedir. Bunun nihayetinde de yüksek tatmin veyahut tatminsizlik hissiyatı oluşmaktadır. Çalışanların tatminsizliği hem kendileri için hem örgüt için hem de işletme müşterileri için dahi istenmeyen durumlara sebebiyet verebilmektedir (Adıyaman, 2021:32). Bu sonuçları iş tatmininin olumlu sonuçları ve iş tatminsizliğinin sonuçları olarak da ele alınabilir.

4. NEPOTİZM VE ÖRGÜTSEL ADALET İLİŞKİSİ

Örgütsel adalet kavramı işletmelerin; yönetim ve çalışanlar ilişkisi arasında yer edinen sorunların başında gelmektedir. Örgüt yöneticileri veyahut işletmelerin insan kaynakları departmanları genellikle; personel işe alım, yerleştirme, ödüllerin dağıtımını ve buna benzer durumlarda nepotizm ve kayırmacılık gibi etmenlerden kaçınmaları gerektiğinin altını çizerekler. Lakin bu söylem çoğunluk itibarıyla tam tersi şekilde işlem görmektedir. Nepotizmin örgüt içerisinde yer alması, organizasyonun adalet algısının da zedelenip, ihlal edilmesine aynı zamanda örgüt bireylerinin de oluşacak adalet algılarının zarar görmesine ve bunun sonucunda örgütün bu durumdan olumsuz etkilenmesine sebebiyet vermektedir (Karacaoğlu ve Yörük, 2012:50).

Barnett ve Kellermans (2006)'ın yapmış oldukları araştırmada, nepotizm kavramının örgütün adalet algılamasında çeşitli etki ve uygulanış şekline göre olumsuz sonuçlara zemin hazırladığı vurgulanmaktadır. Örgüt içerisindeki her birey için adalet algısı büyük önem arz etmektedir. Kan bağı bulunan çalışanlar ile her hangi bir ailevi ilişkisi bulunmayan bireyler arasında içten içe devamlı bir karşılaştırma ve mukayese söz konusudur. İşe alım, işe yerleştirme, performans ve terfi, maaş karşılaştırması, örgüt yöneticileri ile aralarındaki ilişki, örgütün benimsenmesi gibi dağıtım adaleti boyutuyla alakalı faktörler, çalışanların adalet algılarının şekillenmesinde rol alan etmenler arasında yer almaktadır. Örgüt yöneticileri veyahut insan kaynaklarını departmanının, bu alt boyutlar çerçevesinde sergilemiş oldukları davranışlar, kan bağı bulunan ile bulunmayan bireyler arasında farklılık gösteriyorsa, ailevi ilişkisi bulunmayan çalışanlar için bu durum endişeye ve adalet algısının olumsuz etkilenmesine sebebiyet vermekte olduğu gözlemlenmiştir. Tam aksi durumlarda ailevi ilişkisi olan veyahut olmayan iş görenler için aynı kıstas ve kuralların uygulanması örgüt bireylerinin adalet algılarını pozitif yönde ivme kazanmasına olanak tanıdığı belirtilmektedir.

Araslı, Bavik ve Ekiz (2006) yapmış oldukları çalışmalar neticesinde ise nepotizmin örgüt bireyleri tarafından, doğru ilke ve davranışları içermeyen bir kavram olarak algılandığını ve bununla beraber iş görenler için adalet kavramını olumsuz düzeyde etkileyebilecek güce sahip olduğu belirtilmektedir.

Büte ve Tekarslan (2010), nepotizmin işlem adalet ile bağlantısı incelemiş olup, ailelerin işletmeleri için almış oldukları kararlarda, duygusal davranılıp profesyonellikten uzak uygulamaları faaliyete geçirdiklerini belirtmişlerdir. İşe alım, uygun pozisyonlara doğru insanların yerleştirilmesi, terfi ve statülerin uygulanması gibi aşamalarda kan bağıının etkin bir faktör olarak yürürlükte olması, diğer personeller için adalet algılamalarının azalmasına sebebiyet verdiği bulgularına erişilmektedir.

Nepotizmin alt-üst boyutunu ele alan Asunakutlu ve Avcı (2010) çalışmasında, kan bağı bulunan bireylerin yönetici etik değerleri çerçevesinde yetersiz olmasına rağmen bir üst pozisyonda konumlandırılması ve bu pozisyona istinaden alt çalışanlara çeşitli emir ve yaptırımlar vermesi aynı zamanda kazanımların ailevi ilişkiler doğrultusunda dağıtılmasına şahit olunması, diğer çalışanların adalet anlayışını olumsuz yönde etkilemekte olduğu görüşü savunulmuştur.

Nepotizmden kaynaklı oluşan örgütsel adaletsizlik kavramı sadece iş görenleri etkileyecek düzeyde olduğunu düşünmek doğru bir kanı değildir. Bu boyutun aslında örgütün verimliliği ve devamlılığı içinde önemli bir role sahip olduğu gerçeğinin unutulmaması gerekir. Bir örgüt eğer ki küresel piyasada ki hedef ve amaçlarına ulaşmak istiyorsa, işletme içindeki adalet anlayışını da tam anlamıyla oturtması gerekmektedir. Elbette ki kan bağı olunan kişilere istihdam sağlanması her zaman olumsuz sonuçları beraberinde getirmez. Şöyle ki işletme kurallarının hak, adalet ve liyakat kavramlarıyla örtüşerek uygulamaya konulmasıyla, kan bağı bulunan kişiler dahil herkese eşit şartlarda davranılması adalet algısının pozitif yönde ivme yakalamasına olanak sağlayacaktır. Lakin tam tersi uygulamalarda nepotizm, örgüt içi adalet algılamaları için ciddi sonuçlar meydana getirebilmektedir

5. NEPOTİZM VE İŞ TATMİNİ İLİŞKİSİ

İş tatmini, bireylerin bağlı buldukları örgüte karşı sorumluluklarını yerine getirmesinin beraberinde elde etmiş olduğu kazanımları ifade etmektedir. Bireyler, işletmelerinin vermiş olduğu görevlendirmeleri, bilgi ve yetenekleri doğrultusunda tam anlamıyla yerine getirdikleri vakit, aynı şekilde örgütlerinden karşılığını almayı talep ederler. Lakin emeklerin kazanım olarak karşılıksız kalması, kişilerin tatmin boyutlarını olumsuz yönde etkilemekte, aynı zamanda örgütlerine karşı güven eksikliği meydana gelmektedir. Örgüt kazanımlarının, nepotizm algısı çerçevesinde dağıtılması, diğer personellerin tatmin boyutların da ciddi bir azalmaya sebebiyet vermektedir. Ailevi ilişkisi bulunan kişilerin başarı ve yetenekleri dikkate alınmaksızın diğer çalışanlara oranla hak etmedikleri şekilde değerlendirilip, ödüllendirilmeleri, kan bağı olmayan iş görenlerin tatmin, moral ve motivasyonların zedelenmesine zemin hazırlamaktadır (İyişileroğlu, 2006:45-46).

Örgüt içerisinde belirli bir pozisyona yerleştirilme de kan bağına sahip bireyler, işlerine daha çok sarılmakta, mahcup olma ihtimallerine karşılık performans oranlarını normalden daha fazla arttırdıkları gözlemlenmektedir. Bu durumu gören yöneticiler doğru karar verdiklerini düşünüp, kazanım konusunda kendilerine yakın olan bireyleri diğer çalışanlara nazaran daha fazla ödüllendirdikleri söylenmektedir. Yaşanılan bu çerçeve, diğer çalışanların örgüte karşı tutumlarını

değiştirmekte, kendilerine aynı oranda değer verilmedikleri hissiyatına kapılıp iş tatmin oranlarında düşüşe sebebiyet vermektedir (Hall ve Nordqvist, 2008:53).

İyişleröglü (2006), nepotizmin çalışanlar üzerinde olumsuz etkiler bıraktığını belirtmekle beraber, çalışanların kan bağı bulunan personellerin beceri ve yeteneklerine bakılmaksızın belirli pozisyonlara yerleştirilip, ödüllendirildiklerine tanık olmalarıyla birlikte adaletsiz ve eşit şartlar altında çalışmadıklarını düşünmeleri ve iş tatmini, motivasyon ve performans oranlarının negatif yönde etkilendiği sonucuna varılmıştır.

Asunakutlu ve Avcı (2010)'nın iş tatmini ve nepotizm arasındaki bağlantıyı içeren araştırmasında ise; işe alım aşamaları, örgüt içerisinde terfi ve kıdem yükseltme, ücret oranlarında normalin üstünde olan değişkenlik gibi kıstaslarda kan bağıının önde tutulduğu görülmüş, bundan kaynaklı diğer personelin örgütüne karşı duyduğu güven, adalet ve iş tatmin boyutlarında azalma yaşanarak ters orantının etkin olduğu belirtilmiştir.

Büte ve Tekarslan (2010) çalışmalarında; nepotizmin, bireylerin işten ayrılma niyetlerini tetikleemekle beraber ciddi anlamda motivasyon ve performans düşüklüğüne sebebiyet verdiğini belirtmektedir. Nepotizmin engellenebilir boyutlarda uygulanmasıyla beraber bu olumsuzlukların azalacağına, çalışanların iş doyumlarının artış göstereceğine kanaat getirilmiştir.

Ichniowski (1988), nepotizme izin verildiği takdirde, diğer çalışanların moral ve motivasyonlarında düşüklüğe sebebiyet verdiğini, yönetici ile akrabalık ilişkisi bulunan kişilerin terfi ve ödül gibi kazanımlara haksız bir şekilde sahip olmasının, diğer çalışanların iş doyumlarını olumsuz şekilde etkilediğini belirtmektedir. Elde edilen kazanımların hakkaniyetli bir şekilde dağıtılmadığına tanık olan bireylerin örgüte karşı tutum ve davranışları, aynı zamanda performans, motivasyon ve iş tatmin oranları düşüş göstermektedir. Nepotizme izin verilmesi çalışanlar üzerinde olumsuz bir etki bırakmakla beraber bunun sonucunda örgütün performans ve verim düşüklüğüne de zemin hazırladığı yadsınamaz bir gerçektir (Abdalla, Maghrabi ve Raggad,1998:557).

6. ÖRGÜTSEL ADALET VE İŞ TATMİNİ İLİŞKİSİ

Örgütsel adalet boyutu iş görenlerin; bağlı buldukları işletmelerinin, kendilerine karşı olan doğruluk ve dürüstlük anlayışının algılaması şeklinde tanımlanmaktadır. İş tatmininin olumlu yönde ivme kazanmasında en etkili etmen örgüt adaleti olarak kabul edilmektedir. Çalışanların örgütte, güven ve huzur içerisinde faaliyet gösterebilmeleri adına önemli yetkinliğe sahip olan örgütsel adalet kavramı, aynı zamanda örgütsel yönetim anlayışının da ana hedeflerinden birisi olarak ele alınmaktadır. Yapılan çalışmalar neticesinde örgütsel adalet algısının kuvvetli olduğu işletmelerde aynı oranda iş tatmininin de yükseliş gösterdiği görülmektedir. Ayrıca iş görenlerin buldukları örgüte karşı bağlılık ve güven duyguları da artmakta olduğu belirtilmektedir. Bunun sonucunda örgütsel adalet ve iş tatmininin birbirlerini etkileyen türler olduğu karşımıza çıkmaktadır (Tutar, 2007:100).

Folger ve Konovsky (1989) iş tatmininin örgütsel adaletin boyutları olan dağıtım ve işlemsel adalet ile bağlantısını incelemiş olup, işlemsel adaletin daha çok bağlılık ve güven ile ilişki içerisinde olduğu belirtilirken, dağıtım adaletinin ise ücret doyumunu ile bağlantılı olduğu bilgisine varmıştır.

McFarlin ve Sweeney (1992) yapılan çalışmalar neticesinde dağıtımsal ve işlemsel adaletin iş tatmini ile ilişkisini ortaya çıkartmıştır. Ücret ve iş tatmini gibi bireysel kazanımların, dağıtım adaleti ile bağlantı içerisinde olduğunu, işlemsel adaletin ise örgütün kazanım tatminine göre daha güçlü bir belirleyici olduğu ortaya çıkarılmıştır. Araştırma neticesinde dağıtım adaletinin işlemsel adalete nazaran iş tatmini boyutunda daha etkin bir yerde olduğu görüşü savunulmuştur.

Colquitt, Conlon, Wesson, Porter ve Yee (2001) 'e ait araştırmalarda, örgütsel adalet alt boyutlarının iş tatmini ile güçlü bir bağlantısı olduğu kanaatine varıldığı görülmektedir. Eğer ki bir örgüt içerisinde adalet kavramı olumlu yönde seyir gösteriyorsa ardından iş tatmininin de doğru orantı da gelişme göstereceği yadsınamaz bir gerçek olarak belirtilmektedir. İş tatmini beraberinde örgüte olan bağlılık ve güven gibi etmenlerde aynı doğrultuda ilerleme kaydedeceği sonucuna varılmaktadır.

Özer ve Urtekin (2007), örgüt içerisinde belirlenen kural ve kazanımların adil olması iş tatminini olumlu yönde etkileyen etkenler olduğunu belirtmektedir. Herkese eşit kuralların koyulup, uygulanması, kazanımların adil bir şekilde dağıtılması ve tüm çalışanlara eşit bir şekilde yaklaşılması yüksek iş tatminini de beraberinde getirmektedir. Bireylerin sahip olduğu bu doyum, örgütlere performans ve verimlilik açısından yansıma göstermektedir. Aynı zamanda yapılan araştırmada kişiler arası adalet boyutu olarak adlandırılan, yöneticilerin çalışanlarına karşı göstermiş olduğu sevgi, saygı ve nezaket davranışlarının, iş tatminine güçlü bir etkisi olduğu ortaya çıkmaktadır.

7. NEPOTİZMİN İŞ TATMİNİNE ETKİSİNDE ÖRGÜTSEL ADALETİN ARACILIK ROLÜ: TRABZON İLİ ÖRNEĞİ

7.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Örgütlerin hedeflemiş oldukları başarı ve amaçlara ulaşması uğruna uygulamaları gereken stratejiler büyük önem arz etmektedir. Bu anlamda hem örgüt hem de örgüt çalışanlarına belirli görevler düşmektedir. Örgütlerin kendi çalışanlarıyla koordineli çalışmalarının ve uyumlarının sonucu örgüt başarısı da beraberinde gelmektedir. Örgüt çalışanlarının iş tatmini boyutu da bu anlamda büyük bir değer arz etmektedir. Örgüt prosedürlerine ilişkin, örgütlerde iş tatmininin hakim olması çalışanların verimliliğini etkileyecek düzeye sahiptir.

Yapılan araştırmada çalışanların örgütlerinde karşılaşmış oldukları nepotizm ve örgütsel adalet algılamalarının olumlu veyahut olumsuz sonuçlarının iş tatminine etkileri incelenmektedir. Araştırmanın Trabzon ilinde faaliyet gösteren çay fabrikalarındaki çalışanlar üzerinde yapılmasının sebebi ise: bölge bazlı aile işletmelerinin fazla olması; bu bağlamda örgütsel adaleti etkileyecek unsurlarında ele alınabilmesi ve aynı zamanda endüstriyel anlamda çay fabrikalarının yoğunlukta olmasıdır. Araştırmadaki amaç; çay fabrikası çalışanlarının aile işletmelerinde karşımıza çıkan nepotizmin iş tatminine etkisinde örgütsel adaletin aracılık rolü incelenmektir.

7.2. Kapsam ve Sınırlılıklar

Örnekleme, evrenin genel olarak temsiliyetini yansıtmak üzere, kendisinden ayrılıp, araştırma yapılan bir kümeyi ifade etmektedir. Örnekleme ise, çalışma yapılacak konuda evreni temsil etmek üzere seçilecek kişilerin belirlenme sürecidir. Belirlenen bu kişiler, evrende yer alan büyük toplulukları simgelemektedir. Var olan tüm evren hakkında çalışma yapmak oldukça maliyetli ve zaman açısından uzun vadeli. Oluşturulan örneklem doğru analizlerle seçildiği vakit edinilen

sonuçlar; tüm evreni esas alınabilir nitelikte güvenilirlik ve geçerlilik oranı yüksek netice sunmaktadır (Özen ve Gül, 2010:397).

Araştırma da evren üzerinden basit ve gelişigüzel bir örneklem grubu oluşturulmuş olup, Trabzon ili çay fabrikalarında faaliyet gösteren tüm bireylere ulaşmanın güç olmasından dolayı bu evreni temsil eden sayılı bir grup üzerinde sınırlama esas alınmıştır. Çalışmanın amaç ve kapsam boyutuna elverişli olan örnekleme yöntemi doğrultusunda basit ve tesadüfi örnekleme baz alınmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı'ndan alınan veriler doğrultusunda; 2021 yılına ait Eylül ayı verilerinde Trabzon ilinde aktif olarak 35 adet çay fabrikası işletmelerinin bulunduğu ve bu işletmelerde faaliyet gösteren 2288 adet personelin çalıştığı bilgisine erişilmiştir (T.C. Teknoloji ve Sanayi Bakanlığı, 2021)

Evren Büyüklüğü	± 0.03 örnekleme hatası (d)			± 0.05 örnekleme hatası (d)			± 0.10 örnekleme hatası (d)		
	p=0.5 q=0.5	p=0.8 q=0.2	p=0.3 q=0.7	p=0.5 q=0.5	p=0.8 q=0.2	p=0.3 q=0.7	p=0.5 q=0.5	p=0.8 q=0.2	p=0.3 q=0.7
100	92	87	90	80	71	77	49	38	45
500	341	289	321	217	165	196	81	55	70
750	441	358	409	254	185	226	85	57	73
1000	516	406	473	278	198	244	88	58	75
2500	748	537	660	333	224	286	93	60	78
5000	880	601	760	357	234	303	94	61	79
10000	964	639	823	370	240	313	95	61	80
25000	1023	665	865	378	244	319	96	61	80
50000	1045	674	881	381	245	321	96	61	81
100000	1056	678	888	383	245	322	96	61	81
1000000	1066	682	896	384	246	323	96	61	81
100 milyon	1067	683	896	384	245	323	96	61	81

Şekil 1:Örnekleme hesabı

Kaynak: Yazıcıoğlu ve Erdoğan, 2014.

Örnekleme hesabı yapabilmek için kullanacağımız formül; $n=Nt^2pq/d^2(N-1)+t^2pq$ 'dür. Formülde değerler yerine yazıldığında çıkan sonuç 329'tur. Verilerin eksik ve hatalı olma ihtimali göze alınarak toplam 373 kişiye anket uygulanmış ve bu anketlerden 359 adedi analizler için kullanılmıştır.

7.3. Varsayımlar

Yapılan araştırma doğrultusunda nepotizm, örgütsel adalet ve iş tatmini boyutlarının değerlendirilmesi esaslarına göre;

- Çalışma konusu olarak seçilen "Trabzon ilindeki çay fabrikalarında istihdam gösteren çalışanların, nepotizmin iş tatminine etkisinde örgütsel adaletin aracılık rolünü" içeren araştırmanın Türkiye'deki çalışma hayatında karşılaşılabilecek vakaları görünür kılacağı,
- Veri analizindeki kullanılan yöntem ve araçların "Nepotizm ve örgütsel adaletin iş tatmini üzerine etkisi" boyutlarını değerlendirmede yeterli olduğu,
- Çalışmada kullanılan anketlerden elde edilen sonuçların sahibi yaşamla uyuşacağı,

- Araştırmada esas alınan anketlerde şahsi bilgileri içeren sorulara yer verilmediği ve aynı zamanda yanıtlanan cevapların yalnızca istatistiksel verileri girmek için kullanılacağı bilgisi gönüllü katılımcılara verilmiş olup, gönüllülerin bu esaslar neticesinde doğru yanıtlarını beyan ettikleri,
- Araştırmada zaman ve mekân sınırlılıkların yer aldığı varsayılmıştır.

7.4. Veri Toplama Tekniği

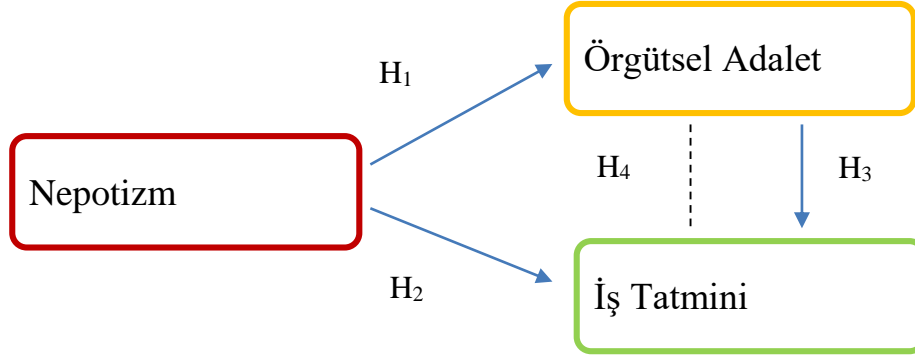
Çalışmada veri toplamı aracı olarak anket tekniğinden faydalanılmıştır. Öncelikli olarak literatür taramasının akabinde anketlerin düzenlenmesi ve ardından Türkiye Cumhuriyeti Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı'na bağlı 2021 yılı Eylül ayına ait veriler ışığında Trabzon ili çay fabrikalarında istihdam gösteren 2288 (T.C. Teknoloji ve Sanayi Bakanlığı, 2021) kişiden 373 kişiye ulaşıp, yapılan 373 anket çalışmasından ise 359 adeti faydalanılır nitelikte olduğu tespit edilmiştir. Nepotizm, örgütsel adalet, iş tatmini ölçeklerini içeren anket formu ve demografik özellikleri istenen kısım uygulamaya koyulmuştur. Veri toplamalar dört bölümden oluşmaktadır. Ulaşılmış olan veriler kodlama yöntemiyle birlikte lisanslı SPSS 23.Programı kullanılarak analiz edilmiştir.

- **Nepotizm Ölçeği:** Çalışanların nepotizm algılarını ölçmeye yönelik olarak Ford ve McLaughlin (1985) ve Abdalla vd. (1998) tarafından insan kaynakları yöneticilerine yönelik olarak geliştirilen ve Asunakutlu ve Avcı (2009) tarafından iş görenlere uyarlanan 14 maddelik ölçek kullanılmıştır. Nepotizm ölçeğinde; işe alım sürecinde kayırmacılık, işlemde kayırmacılık ve terfide kayırmacılık olmak üzere üç alt boyut mevcuttur. Kullanılan ölçekte, 1-5 arasındaki maddeler terfide kayırmacılık, 6-11 arasındaki maddeler işlemde kayırmacılık ve 12-14 arası maddeler işe alım sürecinde kayırmacılık boyutlarını ölçmeye yönelik olarak ifade edilmektedir. Asunakutlu ve Avcı (2009) tarafından uygulaması yapılan nepotizm ölçeğinin tamamı için güvenilirlik katsayısı 0.86 olarak bulunmuşken, alt boyutlarından işe alım sürecinde kayırmacılık için 0.67, işlemde kayırmacılık için 0.83, terfide kayırmacılık için ise 0.88 Cronbach's alpha değeri hesaplanmıştır. Nepotizm ölçeği yapılan çalışmada tek boyut olarak değerlendirilmektedir.
- **Örgütsel Adalet Ölçeği:** Katılımcıların örgütsel adalet düzeylerini ölçmek için Niehoff ve Moorman (1993) tarafından geliştirilen ve Polat (2007) tarafından Türkçe'ye uyarlanan 22 maddelik ölçek kullanılmıştır. Örgütsel adalet ölçeğinde; dağıtımsal, prosedürel ve etkileşimsel adalet olmak üzere üç alt boyut mevcuttur. Kullanılan ölçekte, 15-20 arasındaki maddeler dağıtımsal adalet, 21-25 arasındaki maddeler prosedürel adalet ve 26-36 arasındaki maddeler etkileşimsel adalet boyutlarını ölçmeye yönelik olarak ifade edilmektedir. Polat (2007) tarafından uygulaması yapılan örgütsel adalet ölçeğinin tamamı için güvenilirlik katsayısı 0.96 olarak bulunmuşken, alt boyutlarından dağıtımsal adalet için 0.89, prosedürel adalet için 0.95, etkileşimsel adalet boyutu için ise 0.90 Cronbach's alpha değeri hesaplanmıştır. Örgütsel adalet ölçeği yapılan çalışmada tek boyut olarak değerlendirilmektedir.
- **İş Tatmini Ölçeği:** Brayfield ve Rothe (1951) tarafından geliştirilen, Judge, Locke, Durham ve Kluger (1998) tarafından kısa formu oluşturulan ve Keser ve Bilir (2019) tarafından Türkçe'ye uyarlanan 5 maddelik sorulardan oluşmaktadır. Keser ve Bilir (2019) tarafından uygulaması yapılan iş tatmini ölçeğinin tamamı için Cronbach's alpha değeri 0.85 olarak hesaplanmıştır.

➤ **Demografik Özellikler:** Bu bölümde 5 adet soru yöneltilmiş olup, katılımcıların: yaş, cinsiyet, medeni durum, eğitim ve hizmet süreleri hakkında kişiler bilgilerin alıp analiz aşamasında incelemesi yapılmıştır.

7.5. Araştırma Modeli

Araştırma modelinde üç değişken kullanılmakta olup, nepotizmin iş tatmini üzerine etkisinde örgütsel adaletin aracılık rolü incelenecektir. Nepotizm ölçeği yapılan çalışmada tek boyut olarak değerlendirilmektedir. Örgütsel adalet ölçeği de yapılan çalışmada tek boyut olarak değerlendirilmektedir. Oluşturulan araştırma modeli aşağıdaki gibidir:

Şekil 2: Araştırma modeli

7.6. Hipotezler

Nepotizm ve örgütsel adalet algısının iş tatmini üzerine etkisini inceleyen çalışma doğrultusunda geliştirilen hipotezler:

H1. :Nepotizmin örgütsel adalet üzerinde negatif yönde bir etkisi vardır.

H2. :Nepotizmin iş tatmini üzerinde negatif yönde bir etkisi vardır.

H3. :Örgütsel adaletin iş tatmini üzerinde pozitif yönde bir etkisi vardır.

H4. :Nepotizmin iş tatminine etkisinde örgütsel adaletin aracılık rolü vardır.

7.7. Verilerin Analizi

Verilerin analizinde SPSS 23.Programı kullanılmıştır. Öncelikle katılımcıların sosyo-demografik bilgilerinin yüzdelik dağılımları verilmiştir. Ölçeğin güvenilirliği için Cronbach's Alpha analizi yapılmıştır. Değişkenler arasındaki ilişkiyi test etmek için korelasyon analizi yapılmıştır. Nepotizmin iş tatmini üzerinde ve örgütsel adaletin iş tatmini üzerindeki etkilerini hesaplamak için basit regresyon analizi yapılmıştır. Nepotizmin iş tatminine olan etkisinde örgütsel adaletin aracılık rolünü ölçmek için çoklu regresyon analizi yapılmıştır. Kişisel bilgi sorularının ölçek alt boyutları ile aralarındaki farklılaşma testinde tek örneklem t testi ve tek yönlü ANOVA analizleri kullanılmıştır.

8. BULGULAR

8.1. Ankete Katılanların Demografik Özellikleri

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Özellikleri

Yaş		
	Sıklık	%
20-30 arası	125	34,8
31-40 arası	124	34,5
41-50 arası	80	22,3
51-60 arası	26	7,2
61 ve üstü	4	1,1
Toplam	359	100,0
Cinsiyet		
	Sıklık	%
Kadın	113	31,5
Erkek	246	68,5
Toplam	359	100,0
Medeni Durum		
	Sıklık	%
Evli	185	51,5
Bekâr	174	48,5
Toplam	359	100,0
Eğitim Durumu		
	Sıklık	%
Ortaöğretim	148	41,2
Ön Lisans	119	33,1
Lisans	78	21,7
Yüksek Lisans	12	3,3
Doktora	2	,6
Toplam	359	100,0
Hizmet Süresi		
	Sıklık	%
1-5 yıl arası	154	42,9
6-10 yıl arası	98	27,3
11-15 yıl arası	66	18,4
16-20 yıl arası	24	6,7
21-25 yıl arası	10	2,8
26-30 yıl arası	4	1,1
31 yıl ve üstü	3	,8
Toplam	359	100,0

Değerlendirme tablosunda da görüldüğü üzere katılımcıların birçoğu 20-30 ve 31-40 yaşları arasında yer almaktadır. Cinsiyet yoğunluğu olarak da erkekler ön plandadır. Çay fabrikalarındaki çalışma koşullarının genellikle fiziksel güç ve dayanıklılık beklentisi içerisinde olmasından kaynaklı genellikle genç, dinamik ve erkek bireylerin tercih edilmesi söz konusu olmaktadır. Hizmet sürelerinin 1-5 yıl arası yoğunlukta olma sebebi ise işe giriş ve çıkış sirkülasyonunun devamlı ve hızlı bir döngü halinde olmasıyla alakalıdır.

8.2. Güvenilirlik ve Geçerlilik Analizi

• Güvenilirlik Analizi

Araştırmada elde edilen bulguların doğru tespiti ve işlevselliği için güvenilirlik testinin yapılması esastır. Eğer ki yeterli güvenilirlik oranının karşılanmaması durumunda anket çalışmalarının uygulanması ve analizinin yapılması makul karşılanmamaktadır. Güvenilirlik analizi neticesinde kullanılan Crocbach's alpha testi α katsayısı ile belirtilmektedir.

Çalışmanın bu kısmında, veri toplama araçlarımız; nepotizm, örgütsel adalet ve iş tatmini ölçeklerinin güvenilirlik analizi sonuçları bulunmaktadır.

Tablo 2: Değişkenlerin güvenilirlik analizleri

	Alpha değeri	N (Kişi sayısı)
Nepotizm	,932	14
Örgütsel Adalet	,959	22
İş Tatmini	,712	5

• Nepotizm Ölçeğinin Boyutlarına İlişkin Güvenilirlik Analizi

Tablo 3: Nepotizm ölçeğinin boyutlarına ilişkin güvenilirlik analizi

Alt Boyutlar	Soru Aralığı	Cronbach's Alpha	Genel Cronbach's Alpha
Terfide Kayırmacılık	1-5	,875	,932
İşlemede Kayırmacılık	6-11	,903	
İşe Alım Sürecinde Kayırmacılık	12-14	,837	

• Örgütsel Adalet Ölçeğinin Boyutlarına İlişkin Güvenilirlik Analizi

Tablo 4: Örgütsel adalet ölçeğinin boyutlarına ilişkin güvenilirlik analizi

Alt Boyutlar	Soru Aralığı	Cronbach's Alpha	Genel Cronbach's Alpha
Dağıtımsal Adalet	15-20	,753	,959
Prosedürel Adalet	21-25	,860	
Etkileşimsel Adalet	26-36	,960	

Ölçeğin güvenilir olması için Cronbach Alpha değerinin 0,70'nin üzerinde olması beklenmektedir (Gürbüz ve Şahin, 2015:317). Bu bağlamda çıkan sonuçlara bakıldığında ölçeğin “güvenilir” düzeyde olduğu söylenebilir.

• Geçerlilik ve Faktör Analizi

Nepotizm, örgütsel adalet ve iş tatmini ölçeklerinin faktör analizine uygunluğunu tespit etmek amacıyla KMO (Kaiser-Meyer-Orkin) ve Bartlett's testleri uygulanacaktır.

• Nepotizm Ölçeğinin Boyutlarına İlişkin Faktör Analizi

Tablo 5: Nepotizm ölçeğinin boyutları için faktör, geçerlilik ve güvenilirlik analizi

Alt Boyutlar	Soru	Faktör Yüğü	Açıklanan Varyans	Toplam Varyans	Cronbach's Alpha	KMO Bartlett's Testi
Dağıtımsal Adalet	15	,417	7,952	67,194	,753	
	16	,796				
	17	,785				
	18	,768				
	19	,611				
	20	,628				
Prosedürel Adalet	21	,595	4,511		,860	
	22	,735				
	23	,588				
	24	,532				
	25	,607				
Etkileşimsel Adalet	26	,640	54,731		,960	,946
	27	,654				
	28	,641				
	29	,719				
	30	,655				
	31	,693				
	32	,742				
	33	,773				
	34	,822				
	35	,797				
	36	,750				

Ölçeğin geçerliliği için yapılan KMO Bartlett's testine göre ölçek oldukça güvenilirdir (0,928).

• Örgütsel Adalet Ölçeğinin Boyutlarına İlişkin Faktör Analizi

Tablo 6: Örgütsel adalet ölçeğinin boyutları için faktör, geçerlilik ve güvenilirlik analizi

Alt Boyutlar	Soru	Faktör Yüğü	Açıklanan Varyans	Toplam Varyans	Cronbach's Alpha	KMO Bartlett's Testi
Dağıtımsal Adalet	15	,417	7,952	67,194	,753	
	16	,796				
	17	,785				
	18	,768				
	19	,611				
	20	,628				
Prosedürel Adalet	21	,595	4,511		,860	
	22	,735				
	23	,588				
	24	,532				
	25	,607				
Etkileşimsel Adalet	26	,640	54,731		,960	
	27	,654				

28	,641
29	,719
30	,655
31	,693
32	,742
33	,773
34	,822
35	,797
36	,750

Ölçeğin geçerliliği için yapılan KMO Bartlett's testine göre ölçek oldukça güvenilirdir (0,946).

Tablo 7: İş tatmini ölçeği geçerlilik analizi

KMO ve Bartlett's Testi			
İş tatmini	Bartlett's Testi	Kaiser-Meyer-Olkin Değeri	
		sd	,713
		p	,000

İş tatmini ölçeği geçerliliği için yapılan KMO ve Bartlett's testine göre; $p < 0,05$ olduğu için anlamlı ve KMO değeri 0,713 ile geçerliliğin orta düzey olduğu görülmektedir.

8.3. Değişkenler Arası Korelasyon Matrisi Bulguları

Araştırmada; Trabzon ilinde faaliyet gösteren 359 adet çay fabrikası çalışanlarının nepotizm, örgütsel adalet ve iş tatminlerinin değerlendirilmesinde kullanılan ölçek sonuçlarının genel ortalaması alınarak analizleri yapılmıştır. Nepotizm, örgütsel adalet ve iş tatmini değişkenleri arasındaki bağlantıyı incelemek için de Pearson korelasyon tekniğinden yararlanılmıştır.

Tablo 8: Değişkenler arası korelasyon analizi

		Nepotizm	Örgütsel Adalet	İş Tatmini
Nepotizm	Korelasyon	1		
	p			
	N	359		
Örgütsel Adalet	Korelasyon	-,451	1	
	p	,000		
	N	359	359	
İş Tatmini	Korelasyon	-,333	,598	1
	p	,000	,000	
	N	359	359	359

Örgütsel adaletin nepotizm üzerinde anlamlı ($p < 0,05$), negatif yönlü (-0,451) bir etkisi vardır. Örgütsel adalet algısı arttıkça nepotizm azalmaktadır.

❖ **H1.** *Nepotizmin örgütsel adalet üzerinde negatif yönde bir etkisi vardır.* Hipotezi kabul edilmiştir.

İş tatminin nepotizm üzerinde anlamlı ($p<0,05$), negatif yönlü (-0,333) bir etkisi vardır. Nepotizm algısı arttıkça çalışanların iş tatmini azalmaktadır.

❖ **H2.** *Nepotizmin iş tatmini üzerinde negatif yönde bir etkisi vardır.* Hipotezi kabul edilmiştir.

Örgütsel adaletin iş tatmini üzerinde anlamlı ($p<0,05$), pozitif yönlü (0,598) bir etkisi vardır. Örgütsel adalet algısı arttıkça iş tatmini artmaktadır.

❖ **H3.** *Örgütsel adaletin iş tatmini üzerinde pozitif yönde bir etkisi vardır.* Hipotezi kabul edilmiştir.

8.4. Regresyon Analizi

Nepotizm ve örgütsel adalet algısının iş tatmini üzerine etkisini ölçmek hedefiyle yapılmış olan regresyon analizi ve değerlendirmesi şöyledir:

- **Nepotizmin iş tatmini üzerindeki etkisi;**

Tablo 9: Nepotizm ve iş tatmini arasında ki regresyon analizi

Model		Standart Olmayan Katsayılar		Standart Katsayılar	t	p	R ²
		B	Std. Error	Beta			
1	Sabit	3,927	,138		28,555	,000	,111
	Nepotizm	-,301	,045	-,333	-6,679	,000	

Bağımlı değişken: İş tatmini

Nepotizmin iş tatmini üzerinde ki etkiyi hesaplamak için yapılan regresyon analizi sonucuna göre, $p<0,05$ olduğundan iki değişkenin birbirini açıkladığı sonucuna varılabilir. Nepotizm iş tatminin R² değeri olan %11,1'ini açıklayabilir. Nepotizmde ki 1 birim artış iş tatminininin -0,301 kadar azalmasına sebep olacaktır.

- **Örgütsel adaletin iş tatmini üzerindeki etkisi;**

Tablo 10: Örgütsel adalet ve iş tatmini arasında ki regresyon analizi

Model		Standart Olmayan Katsayılar		Standart Katsayılar	t	p	R ²
		B	Std. Error	Beta			
1	Sabit	1,248	,134		9,278	,000	,358
	Örgütsel Adalet	,561	,040	,598	14,106	,000	

Bağımlı değişken: İş tatmini

Örgütsel adaletin iş tatmini üzerinde ki etkiyi hesaplamak için yapılan regresyon analizi sonucuna göre, $p<0,05$ olduğundan iki değişkenin birbirini açıkladığı sonucuna varılabilir. Örgütsel adalet iş tatminin R² değeri olan %35,8'ini açıklayabilir. Örgütsel adalette ki 1 birim artış iş tatminininin 0,561 kadar artmasına sebep olacaktır.

- **Nepotizmin örgütsel adalet üzerindeki etkisi;**

Tablo 11: Nepotizm ve örgütsel adalet arasında ki regresyon analizi

Model		Standart Olmayan Katsayılar		Standart Katsayılar	t	p	R ²
		B	Std. Error	Beta			

1	Sabit	1,611	,166		9,713	,000	,204
	Nepotizm	-,469	,049	,451	9,559	,000	
Bağımlı değişken: Örgütsel adalet							

Nepotizmin örgütsel adalet üzerinde ki etkiyi hesaplamak için yapılan regresyon analizi sonucuna göre, $p < 0,05$ olduğundan iki değişkenin birbirini açıkladığı sonucuna varılabilir. Nepotizm örgütsel adaletin R^2 değeri olan %20,4'ünü açıklayabilir. Nepotizmde ki 1 birim artış örgütsel adaletin 0,469 kadar azalmasına sebep olacaktır.

• **Nepotizmin iş tatminine olan etkisinde örgütsel adaletin aracılık rolü;**

Tablo 12: Aracı değişkenin regresyon analizi

Model		Standart Olmayan Katsayılar		Standart Katsayılar	t	p	R ²
		B	Std. Error	Beta			
1	Sabit	1,562	,231		6,767	,000	,359
	Nepotizm	-,072	,043	-,079	-1,675	,095	
	Örgütsel Adalet	,528	,044	,562	11,863	,000	
Bağımlı değişken: İş tatmini							

Yukarıda ki regresyon analizlerinden yola çıkarak yapılan aracılık testine göre; Nepotizmin anlamlılık değeri 0,095 olduğu için tam aracılıktan bahsedebiliriz. Nepotizmin iş tatminine etkisinde örgütsel adalet tam aracı rolündedir.

❖ **H4.** *Nepotizmin iş tatminine olan etkisinde örgütsel adaletin aracılık rolü vardır.* Hipotezi kabul edilmiştir.

SONUÇ

Geçmişten günümüze; nepotizm algısı süregelen bir anlayış olarak karşımıza çıkmaktadır. Bilhassa Türk aile yapılarının birbirine olan bağlılıkları diğer ülkelere göre daha ileri düzeyde seyir göstermektedir. Aile bireylerinin kendi kanından gelen kişileri, işletmelerinde istihdam etmelerinde çeşitli anlayışlar mevcuttur. Kimisi güven algısından kaynaklı bu davranışı uygularken kimileri de maliyetleri minimize etmek adına bu yola başvurmaktadır. İşverenler için ilk bakışta bu durum masum görünse bile diğer örgüt çalışanları için hissedilenler olumsuz sonuçlara sebebiyet vermekle birlikte örgüt geleceğini de ciddi anlamda sarsmaktadır. Nepotizm, örgüt verimliliği için tehdit oluşturmakla beraber çalışanların örgütsel adalet algılamalarını da negatif yönde etkileme gücüne sahiptir. Beceri ve kabiliyetlerin dikkate alınmaksızın sırf kan bağına sahip kişilerin örgüt pozisyonlarında üst kademelere yerleştirilmeleri, hak edilmeyen terfi almaları, örgüt olanaklarından diğer çalışanlara kıyasla sınırsız yararlanmaları gibi sebepler kan bağına sahip olmayan bireylerin örgüt içinde adalet algılamalarını da sorgulayıp bu durumdan olumsuz etkilenmelerine yol açmaktadır. Tüm bu yaşananlar neticesinde de örgüt bireylerinin işlerine karşı tatmin düzeyleri zarar görmekte ve örgüt açısından olumsuzlar baş göstermektedir. Örgütlerin verimliliklerini ve sağlıklı yaşamlarını devam ettirmeleri, çalışanlarının iş tatminleri ile doğru orantı göstermektedir. İş tatminini de etkileme düzeyine sahip olan nepotizm ve örgütsel adalet algıları da günümüz rekabet koşullarında her örgütün önem arz edip, dikkat etmesi gereken hususları arasında yer almaktadır.

Yapılan korelasyon analizi sonucunda; örgütsel adaletin nepotizm üzerinde anlamlı ($p < 0,05$), negatif yönlü (-0,451) bir etkisinin olduğu görülmektedir. Yani fabrika çalışanlarının örgüt içerisindeki adalet algılamalarının yüksek seviyede

belirginlik göstermesi nepotizm algılamalarını negatif yönde etkileyecek düzeye sahip olduğu anlaşılmaktadır. **H1.***Nepotizmin örgütsel adalet üzerinde negatif yönde bir etkisi vardır.* Hipotezi kabul edilmiştir. Bireylerin örgüt içerisinde adaletli ve objektif yaklaşımları hissetmeleri ve bu doğrultuda işverenlerin herkese eşit bir şekilde yaklaşan uygulamaları esas alması, çalışanların nepotizm düşüncelerini yok sayacak nitelik değeri taşımaktadır. Her birey kendi özveri, beceri ve kabiliyetleri konusunda değerlendirilmek ister. Kan bağından dolayı oluşacak olan üstünlük, kişilerin adalet algılamalarını zedelemekle beraber psikolojik ve duygusal çöküntüye doğru ilerlemelerine sebebiyet vermektedir. Bu yaşananlar bireylerin örgüte karşı olan güven ve bağlılıklarını da zedeleme gücüne sahipken, kişilerin performans düşüklüğüne ve iş tatminsizliklerine de zemin hazırlamaktadır. Meydana gelen bu durum sadece çalışanlar için kötü bir senaryo niteliği taşıyor gibi görünse de aslında örgüt geleceği için de tehdit oluşturacak niteliktedir. Bireyler örgütlerinin uygulamış oldukları adaletlerden memnun olduğu takdirde nepotizm algılamaları ters yönlü bir ivme göstereceği sonucuna varılmaktadır.

Nepotizmin iş tatminine olan etkisine dair yapılan analiz sonucunda ise; iş tatminin nepotizm üzerinde anlamlı ($p < 0,05$), negatif yönlü (-0,333) bir etkisinin olduğu ve **H2.***Nepotizmin iş tatmini üzerinde negatif yönde bir etkisi vardır.* Hipotezinin kabul edildiği görülmektedir. Örgüt çalışanları işe alımda, işten çıkarmada, terfide, ödüllendirmede, olanaklardan yararlanmada ve bunun gibi birçok durumda kan bağına sahip bireylerin kayırmacılık yapılarak genel örgüt çalışanlarıyla birlikte değerlendirilmeden, konu edilen fırsat ve olanaklara sahip olmalarına tanık olmaları, nepotizm algılamalarını etkilemekte ve bundan kaynaklı iş tatmin oranları ciddi anlamda düşme eğilimi göstermektedir.

Örgütsel adaletin iş tatminine olan analiz araştırmasında; örgütsel adaletin iş tatmini üzerinde anlamlı ($p < 0,05$), pozitif yönlü (0,598) bir etkisi olduğu bilgisine erişilmiştir. **H3.***Örgütsel adaletin iş tatmini üzerinde pozitif yönde bir etkisi vardır.* Hipotezi kabul edilmiştir. Bireyler örgütleri içerisinde herkese eşit şart ve koşullarda davranış gösterilmelerine tanık olduğu sürece iş tatmin boyutlarının da buna bağlı olarak pozitif anlamda yükseliş gösterdiği sonucuna varılmıştır.

Araştırmanın son aşamasında; örgütsel adaletin aracılık rolünü belirlenebilmesi için regresyon analizine başvurulmuştur. Nepotizm iş tatminin R^2 değeri olan %11,1'ini açıklayabilir. Nepotizmde ki 1 birim artış iş tatmininin -0,301 kadar azalmasına sebep olacaktır. Örgütsel adalet iş tatminin R^2 değeri olan %35,8'ini açıklayabilir. Örgütsel adalette ki 1 birim artış iş tatmininin 0,561 kadar artmasına sebep olacaktır. Nepotizm örgütsel adaletin R^2 değeri olan %20,4'ünü açıklayabilir. Nepotizmde ki 1 birim artış örgütsel adaletin -0,469 kadar azalmasına sebep olacaktır.

Bahsedilen regresyon analizlerinden yola çıkarak yapılan aracılık testine göre; nepotizmin iş tatminine etkisinde örgütsel adalet tam aracı değişken olduğu neticesine varılmıştır. Bunun sonucunda **H4.***Nepotizmin iş tatminine olan etkisinde örgütsel adaletin aracılık rolü vardır.* Hipotezi kabul edilmiştir. Şöyle ki örgüt çalışanlarının nepotizm uygulamalarına maruz kalmaları beraberinde örgütsel adaletin olumsuz düzeyde algılanıp seyir göstermesine sebebiyet verirken, bireylerin iş tatmin boyutlarını da negatif anlamda etkilediği sonucuna erişilmektedir.

Araştırma genel itibariyle yorumlandığında, Trabzon ili çay fabrikalarında faaliyet gösteren çalışanlara ait elde edilen verilerin kullanıldığı görülmektedir. Özellikle fabrika çalışmalarında sergilenen emek ve iş gücü oldukça önemlidir. Örgütten beklenen verim ve başarı için de çalışanların istek ve arzularının karşılanması gerekmektedir. Her birey örgütüne katmış olduğu değerler niteliğinde maddi ve manevi kazanımlarını elde etmek ister. Örgütlerin var olması için işverenlere

ve örgüt çalışanlarına büyük görevler düşmektedir. Öncelikli olarak örgüt içerisinde ki uyum çok önemlidir. Doğru işin doğru kişiler tarafından yapılması gerekmektedir. Bir pozisyon için personel seçiminde; işe yönelik beceri ve kabiliyetlerin ön planda tutulması oldukça önemlidir. Her birey yeteneği ve becerisi doğrultusunda ilgi duyduğu işte faaliyet göstermeyi arzular, bu istekle yapılan işler ancak başarıyı beraberinde getirir. Sadece ailevi ilişkilerin esas alınıp örgüt yapısının şekillendirmesi, örgütü kaçınılmaz hatalara sürüklemektedir. Nepotizmi hisseden bireylerde, örgüt içi adaletsizlik algısının oluşması ve bunlara bağlı olarak iş tatminsizliğinin ortaya çıkması kaçınılmaz bir gerçektir.

Adalet kavramı hayatımızda da önemli bir yer edinmektedir. Adaletin olduğu yerde de huzur var olmaktadır. Örgüt çalışanları için de aynı şey esastır. Çalışma koşullarında, ücret politikalarında, kurum içi hoşgörü ve nezaketin etkin rol üstlenmesinde, karar alımındaki objektif uygulamalarda, görev paylaşımında, hak ve olanakların paylaşılmasında adalet etkili olmalıdır. Böylelikle bireylerin, bu uygulamalara karşılık örgütlerine olan üretkenlik, performans ve tatmin düzeyleri de yükseliş göstermektedir.

Araştırmada elde edilen bulgular neticesinde işletmelere, girişimcilere, ülke ekonomisi yöneticilerine ve araştırmacılara dair sunulacak öneriler şöyledir;

Küreselleşen dünyada işletmelerin gelişmekte olan piyasaya uyum sağlaması gerekmektedir. İşletme yöneticilerinin ve girişimcilerin sadece çıktılara ve kâr marjlarına odaklanması son derece yanlıştır. Örgütlerin elde etmiş oldukları çıktılarının kalitesi, verimliliği ve devamlılığı ise öncelikli olarak çalışan ve örgüt arasındaki uyumla bağlantı göstermelidir. İşletmeler; çalışanların terfi ettirilmesinde bilgi, beceri ve kabiliyetlerini ilk sırada değerlendirmelidir. Örgüt yöneticilerinin kendileriyle kan bağı ilişkisi bulunan çalışanlarını; işe alım, işten çıkarma ve cezai işlem uygulamalarında diğer çalışanlarla birlikte objektif şekilde değerlendirme yapmaları gerekmektedir. Örgüt içi yetkilendirmenin direk tanıdık çalışanlara devredilmesinden ziyade hakkaniyetli bir ölçümle görevlendirilme yapılması esas alınmalıdır. Örgüt içi çalışma programı herkes için adaletli bir şekilde planlanmalıdır. Ücret düzeyi, iş yükü ve kazanımların örgüt çalışanları arasında adil bir şekilde paylaşımı yapılmalıdır. Örgüt içi karar alımlarında yöneticilerin, çalışanlarına bilgi vermeleri, beraber alacak oldukları kararları istişare yapmaları ve çalışanlarından gelen talep ve isteklerin değerlendirmeye alınmaları gerekmektedir. Alınan kararlar herkese adil bir şekilde uygulamaya koyularak yürürlüğe girmelidir.

Araştırmada konu edilen Trabzon ili çay fabrikalarında nepotizm sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Örgüt yöneticilerinin kendileriyle kan bağına sahip bireyleri istihdam etmeleri bölge için gayet normal karşılanmaktadır. Fakat ailevi ilişkisi bulunulan bireylerin örgüt içerisinde çalışma göstermesini sağlamayı örgüt için avantaja çevirmek gerekmektedir. Gerekli donanım ve eğitim düzeyini bu kişilerde sağlamak, gelecek nesillerin örgütlerini devam ettirebilmelerine olanak sağlayacaktır. Akriba olan ve olmayan çalışanlar arasında rekabet olduğunda, diğer kıstasların göz ardı edilip kan bağına sahip kişileri ön planda tutup, adaletsizliği sağlamak yerine; çalışanların birbirleriyle dayanışma içerisine girmesini sağlayarak, tecrübelerinin paylaşılmasına olanak tanımak ve aynı zamanda ayırım gözetmeksizin hak edenin hak edinilen konuma getirilme fırsatını vermek anket yapılan bölgeye verilebilecek öneriler arasındadır.

Araştırmada elde edilen bulgular aynı zamanda yeni girişimcilere de ışık tutma niteliği taşımaktadır. Girişimcilerin örgüt oluşturmadan önce dikkat etmesi gereken hususlar ve bunlar neticesinde sunulan öneriler dikkate alınmalıdır.

Ülkelerin sahip olduğu kamu kurum ve kuruluşlarında örgüt yapılandırılmasına önem verilmelidir. Yöneticilerin akraba ve tanıdıklarının, bilgi, beceri ve kabiliyetlerini dikkate alarak diğer adaylarla adil bir şekilde değerlendirmeye tabi tutulmaları önerilmektedir.

Yapılan çalışma örgüt verimliliği, sağlığı ve devamlılığı için örgütlere yardımcı katkı niteliği taşımaklar beraber, sadece Trabzon ilinde yapılması ise araştırmanın kısıtlılığı ile ifade edilmektedir. Bu sebeple, çalışma yapacak araştırmacılara; farklı il, bölgeler ve sektörler üzerinde ayrıyeten özel kurumlarla birlikte kamu kuruluşlarında da çalışma yapmaları farklı bakış açıları kazanmak adına tavsiye edilebilir.

Nepotizmin algısının azaltılmasında, örgütsel adalet ve iş tatmininin artış gösterdiği ve örgütsel adaletin, nepotizm ve iş tatmini ilişkisinde tam aracılık görevi üstlenmesine dair elde edilen verilerin, gelecekteki çalışmalara katkı sağlar nitelikte olduğu kanaatine varılabilir.

ETİK BEYAN VE AÇIKLAMALAR

Etik Kurul Onay Bilgileri Beyanı

Çalışma için Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Etik Komisyonu'ndan 2022/19-01 tarih ve sayılı başvuru ile gerekli izin alınmıştır.

Yazar Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar tüm çalışmalarını birlikte yürütmüştür.

Çıkar Çatışması Beyanı

Yazarlar arasında çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Abdalla, H. F., Maghrabi, A. S., ve Raggad, B. G. (1998). Assessing the Perceptions of Human Resource Managers Toward Nepotism. *International Journal Of Manpower*, 19(8), 554-570.
- Adıyaman, O. (2021). *İçsel Pazarlamanın İş Tatmini ve İş Gören Performansına Etkisi: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği'ne Bağlı Meslek Kuruluşlarına Yönelik Bir Uygulama*. (Yüksek Lisans Tezi). Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Aközer, M. (2003). Kamuoyu Gözüyle Kamuda Yolsuzluk. *Görüş Dergisi*, Aralık, 14–22.
- Araslı, H., Bavik, A. and Ekiz, E. H. (2006). The Effects of Nepotism on Human Resource Management. *International Journal of Sociology and Social Policy*, 26(7/8), 295-308.
- Aristoteles (2009). *Politika*. (Çeviren: Mete Tunçay). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Asunakutlu, T. ve Avcı, U. (2009). Nepotizm-İş Tatmini İlişkisi: Aile İşletmelerinde Bir İnceleme. *17. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiriler Kitabı*. Eskişehir.
- Asunakutlu, T. ve Avcı, U. (2010). Aile İşletmelerinde Nepotizm Algısı ve İş Tatmini İlişkisi Üzerine Bir Araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15, 93-109.
- Barnett, T., and Kellermanns, F. W. (2006). Are We Family and Are We Treated as Family? Nonfamily Employees' Perceptions of Justice in the Family Firm. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 30(6), 837-854.
- Brayfield, A. H ve Rothe, H. F. (1951). An Index of Job Satisfaction. *Journal of Applied Psychology*, 35.5, 307.
- Büte, M. (2011). Kayırmacılığın Çalışanlar Üzerine Etkileri ile İnsan Kaynakları Uygulamaları İlişkisi: Türk Kamu Bankalarına Yönelik Bir Araştırma. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(1), 384-404.
- Büte, M. ve Tekarslan, E. (2010). Nepotizmin Çalışanlar Üzerine Etkileri: Aile İşletmelerine Yönelik Bir Saha Araştırması. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(1), 1–21.
- Cohen-Charash, Y. and Spector, P. E. (2001). The Role of Justice in Organizations: A Meta-Analysis. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 86(2), 278–321.
- Colquitt, Jason A., Donald E. Conlon, Michael J. Wesson, Christopher O. L. H. Porter and K. Yee N. (2001). Justice at the Millennium: A Meta-Analytic Review of 25 Years of Organizational Justice Research. *Journal of Applied Psychology*, 86(3), 425-445.
- Folger, R. and Konovsky, M. A. (1989). Effects of Procedural and Distributive Justice on Reactions to Pay Raise Decisions. *Academic Management Journal*, 32(1), 115-130.
- Ford, R. and McLaughlin, F. (1985). Nepotism. *Personnel Journal (pre-1986)*, 64, 57-61.
- Gönenli, A. (2004). *Örgüt Kültürünün İş Tatmini Üzerine Etkisi ve Anatolia Seramik A.Ş. 'de Uygulama* (Yüksek Lisans Tezi). Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- Green, J. (2000). *Job Satisfaction of Community College Chairpersons* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Virginia Polytechnic Institute and State University.
- Greenberg, J. (1993). The Social Side of Fairness Interpersonal and Informational Classes of Organizational Justice. In R. Cropanzano (Ed.), *Justice in the Workplace: Approaching Fairness in Human Resource Management*, 79-103
- Greenberg, J. (1996). *The Quest for Justice on the Job: Essays and Experiments*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.24.
- Hall, A. and Nordqvist, M. (2008). Professional Management in Family Businesses: Toward an Extended Understanding, *Family Business Review*, 21(1), 51-69.
- Hamilton, J.B., (1964). A General System of Fabric Geometry. *Journal of the Textile Institute*, Vol. 55, No.1, 66-82.
- Ichniowski, T. (1988). The New Nepotism: Why Dynasties are Making a Comeback. *Business Week*, 31, 106-109.
- İşcan, Ö. F. ve Timuroğlu, M. K. (2007). Örgüt Kültürünün İş Tatmini Üzerindeki Etkisi ve Bir Uygulama. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 21(1), 119-135.

- İyişleröğlü, S. C. (2006). *Aile Şirketleri: Adana ve Çevresinde Faaliyet Gösteren Aile Şirketlerinde Nepotizm Uygulamasının Tespitine Yönelik Bir Araştırma* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Jeffries, H. M. (2003). Job Descriptions, Nepotism and Part-Time Work: The Minstrels and Trumpeters of the Court of Edward IV. of England (1461-1483). *Plainsong and Medieval Music*, 12(2), 165-177.
- Judge, T. A., Locke, E. A., Durham, C. C. and Kluger, A. N. (1998). Dispositional Effects on Job and Life Satisfaction: The Role of Core Evaluations. *Journal of Applied Psychology*, 83(1), 17-34.
- Karacaoğlu, K. ve Yörük, D. (2012). Çalışanların Nepotizm ve Örgütsel Adalet Algılamaları: Orta Anadolu Bölgesinde Bir Aile İşletmesi Uygulaması. *İş, Güç, Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 14(3), 43-64.
- Kaya, A. P. (2000). *Sosyal Adaletin Teorik Çerçevesi Üzerine Bir Değerlendirme*, Türk Ağır Sanayi ve Hizmet Sektörü Kamu İşverenleri Sendikası Yayını, No. 38. ss. 229-244. Ankara.
- Keser, A., ve Bilir, K. B. Ö. (2019). İş Tatmini Ölçeğinin Türkçe Güvenilirlik Ve Geçerlilik Çalışması. *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(3), 229-239.
- Luthans, F. (2011). *Organizational Behavior*, 12. Baskı, McGraw-Hill/Irwin.
- Luthans, F. (1995). *Organizational Behavior*. 7. Baskı, İstanbul:Literatür Yayınları.
- McFarlin, D. B. and Sweeney, P. D. (1992). Distributive and Procedural Justice as Predictors of Satisfaction with Personal and Organizational Outcomes. *Academy of Management Journal*, 35, 626-637.
- Niehoff, B P. ve Moorman, R. H. (1993). Justice as a Mediator of the Relationship Between Methods of Monitoring and Organizational Citizenship Behavior. *Academy of Management Journal*, 36, 527-556.
- Nietzsche, F. (2001). *İyinin ve Kötünün Ötesinde*. (çev. Ahmet İnam). İstanbul: Yorum Yayınevi.
- Özen, Y. ve Gül, A. (2010). Sosyal ve Eğitim Bilimleri Araştırmalarında Evren-Örneklem Sorunu. *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15, 394-422.
- Özer, P. S. ve Urtekin, G. E. (2007). Örgütsel Adalet Algısı Boyutları ve Doyumu İlişkisi Üzerine Bir Araştırma. *Erciyes Univ., BF Dergisi*, 28, 107-125.
- Özkanan, A. ve Erdem, R. (2014). Yönetimde Kayırmacı Uygulamalar: Kavramsal Bir Çerçeve. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(20), 179- 206.
- Özler, H., Özler, D. E. ve Gümüştekin, G. E. (2007). Aile İşletmelerinde Nepotizmin Gelişim Evreleri ve Kurumsallaşma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17, 437-450.
- Özsemerci, K. (2003). *Türk Kamu Yönetiminde Yolsuzluklar, Nedenleri, Zararları ve Çözüm Önerileri*. Ankara:Sayıştay Yayınları.
- Polat, S. (2007). *Ortaöğretim Öğretmenlerinin Örgütsel Adalet Algıları, Örgütsel Güven Düzeyleri ile Örgütsel Vatandaşlık Davranışları Arasındaki İlişki* (Doktora Tezi). Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Sanlı, H. (2010). *Platon'un Adalet Tasarımı, Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arşivi*. İstanbul: İstanbul Barosu Yayınları.
- Skarlicki, D. P. and Folger, R. (1997). Retaliation in the Workplace: The Roles of Distributive, Procedural, and Interactional Justice. *Journal of Applied Psychology*, 82(3), 434-443.
- Taylor, A. J. W. (2003). Justice As a Basic Human Need. *New Ideas in Psychology*, 21(3), 209-219.
- T.C. Teknoloji ve Sanayi Bakanlığı (2021). *2021 Yılı Kahve Çay İşlenmesi Sektör İstatistikleri*. <http://www.lonca.gov.tr/Sektor.aspx?sektorkodu=10.83>
- Tutar, H. (2007). Erzurum'da Devlet ve Özel Hastanelerde Çalışan Sağlık Personelinin İşlem Adaleti, İş Tatmini ve Duygusal Bağlılık Durumlarının İncelenmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(3), 97-120.
- Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı, (TEPAV). (2006). *Yolsuzlukla Mücadele TMBB Raporu, Bir Olgu Olarak Yolsuzluk: Nedenler, Etkiler ve Çözüm Önerileri*. Ankara:Matsa Basımevi.

- Yazıcıoğlu, Y. ve Erdoğan, S. (2014). *SPSS Uygulamalı Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (4. Baskı). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Yavuz, E. (2010). Kamu ve Özel Sektör Çalışanlarının Örgütsel Adalet Algılamaları Üzerine Bir Karşılaştırma Çalışması. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 11(2), 302-312.
- Yılmaz, A. ve Kılavuz, R. (2002). Türk Kamu Bürokrasisinin İşlemsel Sorunları Üzerine Notlar. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 3(2), 17-31.

Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Kastamonu University Journal of Faculty of Economics and
Administrative Sciences

Haziran 2022 Cilt: 24 Sayı:1
 iibfdergi@kastamonu.edu.tr

Başvuru Tarihi / Received: 06.05.2022
Kabul Tarihi / Accepted: 09.06.2022
DOI: 10.21180/iibfdkastamonu.1113286

**E-Ticaret İşletmelerinin Yeni Nesil Kargolama Hizmetlerine İlişkin E-Şikâyetlerin İncelenmesi:
 Şikayetvar.com Üzerine Netnografik Bir Analiz**

Talha BAYIR¹

Öz

Son yıllarda tüketiciler, e-ticaret platformları üzerinden satın aldıkları ürün gruplarına ilişkin kargolama faaliyetlerini daha önemser bir hale gelmiştir. Bunun farkında varan e-ticaret işletmeleri ise tüketicileri memnun etmek adına kendi kargo ağlarını kurmaya başlamışlardır. Araştırma ile amaçlanan, Hepsijet ve Trendyol Express'e dair şikayetvar.com üzerinden gerçekleştirilen e-şikâyetleri bir tümevarım yöntemi ile inceleyerek, kargolamadaki sorunlarına ilişkin temaları oluşturmak ve markaların kargolama performanslarını karşılaştırmaktır. Araştırma kapsamında, netnografik analiz yöntemi kullanılmıştır. Araştırma verileri incelenirken ilk olarak, Hepsijet ve Trendyol Express tüketicilerinin e-şikâyetlerini incelenmiştir. İkinci olarak, incelenen e-şikâyetler neticesinde birtakım temalar belirlenmiştir. Üçüncü olarak ise, belirlenen temalar çözümlenerek, yorumlanmıştır. Araştırma verileri toplanırken, e-şikâyet içeriği, görseli, puanı ile işletme yanıtı ve çözümü dikkate alınmıştır. Araştırma bulguları neticesinde e-şikâyetler, "teslimat", "kargolama" ve "çalışan" şeklinde ana temalara ayrılmıştır. Buna göre, Hepsijet markasının, Trendyol Express markasına göre müşterileri ile yüksek düzeyde ve çift yönlü etkileşime giren ve e-şikâyetlere daha fazla çözüm sunan bir yeni nesil kargo markası olduğu çıkarımı yapılabilmektedir.

Anahtar Kelimeler: E-Şikâyet, Netnografik Analiz, Şikayetvar.com, Hepsijet, Trendyol Express.

Jel Kodu: M3, M300, M310

**A Study on E-Complaints Regarding New Shipping Services of E-Commerce Businesses: A Netnographic
 Analysis on Şikayetvar.com**

Abstract

In recent years, consumers have become more concerned about the shipping activities of the product groups they purchase through e-commerce platforms. Being aware of this, e-commerce businesses have started to establish their own cargo networks in order to satisfy consumers. The aim of the research is to analyze the e-complaints about Hepsijet and Trendyol Express made on şikayetvar.com with an inductive method, to create themes related to the problems in shipping and to compare the shipping performances of the brands. The netnographic analysis method was used in the research. While examining the research data, firstly, the e-complaints of Hepsijet and Trendyol Express consumers were examined. Secondly, the number of themes was determined as a result of the e-complaints examined. Thirdly, the determined themes were analyzed and interpreted. While collecting the research data, the content, visuals, score, and response of the consumers' e-complaints were taken into consideration. On the other hand, the answers of the companies regarding the e-complaints of the consumers and the solutions they offered were evaluated. As a result of the research findings, e-complaints were divided into main themes such as "delivery", "shipping" and "employee". Accordingly, it can be deduced that the Hepsijet brand is a new generation cargo brand that interacts with its customers at a high level and bidirectionally and offers more solutions to e-complaints compared to the Trendyol Express brand.

Keywords: E-Complaints, Netnographic Analysis, Şikayetvar.com, Hepsijet, Trendyol Express.

Jel Codes: M3, M300, M310

¹ **Sorumlu Yazar/Corresponding Author:** Öğr. Görevlisi, Şırnak Üniversitesi, Silopi Meslek Yüksekokulu, Üretim Yönetimi ve Pazarlama Bölümü, Şırnak, Türkiye.
E-posta: talhabayir@gmail.com **Orcid no:** 0000-0002-3897-9205

Extended Abstract

Introduction

With the rapid development of e-commerce, consumers have started to be more selective, especially on issues such as place, time, and delivery methods. Cargo companies, which are aware of this, apply different approaches in order to provide customer satisfaction in transportation and delivery issues (TÜSİAD, 2022:11). One of the first innovations made in this direction is that e-commerce businesses establish their own cargo networks (Taşçıoğlu, 2020: 2013). In particular, with the Covid-19 crisis, incomplete, and damaged product deliveries have increased and delivery times have been considerably longer. E-commerce businesses that could not provide their customers with routine delivery conditions suffered the loss of customers and turnover. In short, changing customer needs and expectations could not be met in this period, and dissatisfaction increased (Kaya, 2021:170).

The dissatisfaction that arises when the expectations and needs of the consumer are not met through some channels is called a complaint (Argan, 2014: 50). Due to the increasing number of consumer interactions on digital platforms, e-complaints spread rapidly. In this direction, digital complaint networks that have emerged in recent years have become platforms that cannot be ignored by customers, businesses, and brands (Şirzad and Turancı, 2019: 423-424). Websites such as complaintnow.com, howtocomplain.com, complaints.com, consumerist.com, epinions.com, cnet.com, bbbonline.org, planetfeedback.com, and ecomplaints.com are the most well-known digital complaint platforms in the world (Argan and Arıcı, 2019:343-344).

Considering that the most basic goals of e-commerce businesses are to provide customer satisfaction and customer loyalty, the importance of effective management of shipping services in order to achieve this will emerge. In line with this information, the aim of the research is to examine the e-complaints filed on sahibinden.com about Hepsijet and Trendyol Express, which offer new generation shipping services for e-commerce sites. In this way, thematic coding of the complaints about the relevant companies will be made and inference will be made about the main problems in shipping. In addition, with the other data obtained, clues will be given on the logistics performance of the relevant companies in a wider scope.

Method

The aim of the research is to examine the e-complaints about Hepsijet and Trendyol Express, filed over şikâyetvar.com. In this way, thematic coding of the complaints about the relevant companies will be made and certain categories will be created regarding the main problems in shipping. Thanks to the inferences obtained, clues will be given on the logistics performance of the relevant companies in a wider scope. In this context, the Netnographic analysis method, which is a qualitative method, was preferred. The e-complaints that constitute the research data were accessed via the complaintvar.com platform. 396 complaints filed by the consumers who are members of this platform via Hepsijet and Trendyol Express in February 2022 were evaluated. Based on Kozinets (2006), the research data were analyzed in 5 stages. (1) Finding the appropriate online platform for e-complaints. (2) Have a previous experience with the detected online platform. (3) To investigate the complaints of Hepsijet and Trendyol Express consumers. (4) To create some categories as a result of the complaints examined. (5) Analyzing and interpreting the determined categories. Within the scope of the research, personal information about consumers who made e-complaints was not included. A systematic induction method was used while collecting the research data.

Result and Discussion

With the research, themes related to e-complaints belonging to Trendyol Express and Hepsijet brands were created and the shipping performances of the brands were measured. When the literature is examined, in a research conducted by Deniz and Gödekmerdan (2011) on shipping activities, it has been determined that the main themes that create consumer e-complaints are delivery, damage, delays, returns, and extra payments. According to the research of Gürce and Tosun (2017), e-complaints regarding cargo service are categorized as not delivering products and services on time and not providing a suitable service by operating personnel. According to Burucuoğlu and Yazar (2020), e-complaints about cargo companies are associated with delivery, address, and personnel behavior. In a study conducted by Barutçu and Başak (2018) on e-commerce sites, it was determined that the most common complaints of consumers are defective products, products and returns, and the behavior of call center employees. According to Güven (2020)'s research on e-commerce sites, customers often have problems with a delivery, customer service, and live support. Finally, in the research conducted by Kocabaş (2022), it was determined that the enterprise with the most complaints, resolutions, and thank-you messages was the same e-commerce enterprise. According to the findings obtained within the scope of the research, the main sub-themes of Trendyol Express and Hepsijet brands are “delivery (late delivery, incomplete delivery, wrong address/person and return)”, “shipping (damaged cargo, defective cargo, opened the package, and lost cargo)” and “employee (customer service and personnel behaviors)”.

The e-complaints regarding the Trendyol Express brand, 73 (37.63%) of the e-complaints were incomplete, 48 (24.74%) were late delivery, and 21 (10.82%) were wrong address/person. As a result of the investigations, it has been determined that e-complaints regarding incomplete or late deliveries are mainly caused by the disruptions experienced in the cargo transfer process, the delays made during the warehouse entry and exit, and the lost orders. In particular, failure to fulfill the delivery declarations of “at your door

tomorrow” promised by the relevant e-commerce businesses at the point of late deliveries creates a state of disappointment and anger in the eyes of consumers. This is also reflected in the e-complaints of consumers. In addition to this information, images were used in 56 (28.86%) of 194 e-complaints regarding the Trendyol Express brand, 2 (1.25%) customers responded, and 8 (4.12%) were resolved by the business. Based on this information, it can be deduced that the Trendyol Express brand is a brand that interacts with its customers at a low level and one-way compared to the Hepsijet brand and cannot offer solutions to customer e-complaints.

The e-complaints regarding the Hepsijet brand, 71 (35.14%) were incomplete deliveries, 46 (22.77%) were late delivery, and 13 (6.43%) were wrong address/person. As a result of the investigations, it was determined that e-complaints regarding incomplete or late deliveries were mainly caused by the disruptions experienced in the cargo transfer process, the delays in the branches and low speed. In particular, it has been observed that the delays in the delivery dates committed by the Hepsijet brand for the February 14 Valentine's Day have caused severe sadness and anger in the eyes of the consumers. These feelings, which are the main causes of e-complaints, may even turn into a consumer grudge against the brand in the future. For this reason, e-commerce businesses should take consumer e-complaints into account and manage the consumer experience well in terms of providing customer loyalty. In addition to this information, out of 202 e-complaints, images were used in 47 (28.86%), 63 (31.18%) customers responded, 202 (100%) businesses responded, and 72 (31.18%) ,64) were resolved by the enterprise. Based on this information, it can be deduced that the Hepsijet brand is a brand that interacts with its customers at a higher level and two-way, responding to customer e-complaints and offering instant solutions compared to the Trendyol Express brand.

Within the scope of the research, an evaluation was made of the new generation cargo networks of e-commerce businesses. In this respect, e-complaints, which are examined by determining a certain time interval, have a cross-sectional feature. In this respect, future research can be re-evaluated with different brand groups, different complaint blogs, and a wider time period. In addition, a netnographic method was preferred in the analysis of the relevant research findings. In future studies, research data can also be obtained directly from the field, that is, from consumers, through different qualitative (interviews, story, and sentence completion, etc.) or quantitative (survey, etc.) methods. It offers important tips to e-commerce businesses in terms of directing e-complaints of consumers who are members of sikayetvar.com to brands through the relevant platform, and effective management of after-sales services such as customer service, delivery, cancellation/return, and shipping/tracking. By taking these tips into consideration, customer relationship management and customer experience management processes will be carried out much more effectively. In this respect, the relevant research is a guide for e-commerce businesses, marketing managers, and researchers.

GİRİŞ

Son yıllarda yaşanan küresel sağlık sorunları, insanların günlük yaşamlarında birtakım kısıtlamaları da beraberinde getirmiştir. Karantina önlemleri neticesinde, sokağa çıkma kısıtlamaları, sosyal mesafe ve evden çalışma gibi önleyici yöntemler ile Covid-19 salgının önüne geçilmeye çalışılmıştır. Bunun bir sonucu olarak tüketiciler, market ve gıda alışverişlerini dahi perakende mağazaları yerine, sanal ortamlara taşımıştır. E-ticaret, mobil ticaret ve sosyal medya platformları aracılığı gerçekleştirilen bu alışverişler, küresel satışların yüksek oranda artmasına neden olmuştur. Bu sayede, özellikle e-ticaret platformları Pazar paylarını genişletme, satış hacmini artırma ve küreselleşme anlamında büyük bir avantaj elde etmiştir. TÜSİAD (2022) raporlarına göre, dünya üzerinde sadece sosyal medya platformlarının yönlendirmesi ile e-ticaret platformları üzerinden gerçekleştirilen ticaret hacmi, 2020 yılında 474,8 milyar dolar iken, 2021 yılında ise 584,9 milyar dolara tekabül etmektedir. %28,4'lük yıllık bileşik büyüme oranı ile 2028 yılında ise bu rakamın 3,369 milyar dolara ulaşması ön görülmektedir. Ayrıca, E-ticarete olan talep nedeniyle, küresel lojistik pazarının 2020'de %27,3 oranında büyümüştür. E-ticaret lojistik pazarının, 2025 yılına kadar 557 milyar Euro'ya ulaşması beklenmektedir.

E-ticaretin hızlı gelişimi ile tüketiciler, özellikle yer, zaman ve teslimat şekli gibi konularda daha seçici olmaya başlamıştır. Bunun farkında olan kargolama şirketleri ise, taşımacılık ve teslimat konularında müşteri tatmini sağlamak amacıyla farklı yaklaşımlar uygulamaktadır. Özellikle Covid-19 sürecinde, potansiyel e-ticaret tüketicilerinin büyük çoğunluğu ilk e-ticaret deneyimlerini yaşamışlardır. Artan talep ile lojistik ve depolama faaliyetleri de daha verimli bir hale dönüştürmek adına birtakım stratejiler geliştirilmiştir (TÜSİAD, 2022:11). Bu doğrultuda yapılan ilk yeniliklerden biri olarak, e-ticaret işletmelerinin kendi kargo ağlarını kurmaları gösterilebilmektedir. Tüketiciler, online alışverişleri sırasında ürün almanın yanı sıra sunulan birçok hizmetten de faydalanmaktadırlar. Satın alınan ürünün tüketiciye teslimi de bunlardan birisidir. Bu doğrultuda, kargo firmaları aracılığı ile tüketicilere sağlanan teslimatlar da standart bir memnuniyet sağlamak oldukça güçtür (Taşçıoğlu, 2020:2013). Özellikle, Covid-19 krizi ile, eksik, hatalı ve hasarlı ürün teslimatları artmış ve teslimat süreleri ise hayli uzamıştır. Bu nedenle kargo şirketleri, yoğun gönderi yapan e-ticaret işletmelerine kota sınırlaması getirmiştir. Müşterilerine rutin teslimat koşullarını sunamayan e-ticaret işletmeleri ise müşteri ve ciro kayıpları yaşamıştır. Kısaca, değişen müşteri ihtiyaç ve beklentileri bu dönemde karşılanamamış, memnuniyetsizlikler de artmıştır (Kaya, 2021:170).

Tüketici beklenti ve ihtiyaçlarının karşılanmaması durumunda ortaya çıkan memnuniyetsizlik halinin bazı kanallar aracılığı ile aktarılması, şikâyet olarak adlandırılmaktadır (Argan, 2014:50). Tüketicilerin aktarmış olduğu şikâyetlerinin, işletmeler tarafından dikkate alınması, uzun vadeli müşteri ilişkileri açısından önemlidir. Piyasaya sunulan ürün ve hizmet kalitesinin iyileştirilmesi için önemli ipuçları veren şikâyetlere ilişkin işletmelerin gerekli çözümleri sunması gerekmektedir (Avcı ve Doğan, 2017:134). Dijital platformlarındaki tüketici etkileşimlerinin her geçen gün artması nedeniyle e-şikâyetler, hızlı bir şekilde yayılım göstermektedir. Bazen bir sosyal medya fenomenin bir twiti ile herhangi bir işletme veya markalar ciddi bir zarara uğrayabilmektedir. Bu doğrultuda, son yıllarda ortaya çıkan dijital şikâyet ağları, müşteriler, işletmeler ve markalar için göz ardı edilemeyecek platformlar haline bürünmüştür. Dijital platformlardaki bir e-şikâyetin zaman ve mekan sınırlaması da olmadığı göz önünde alındığında, müşteri ilişkileri yönetimi ve şikâyet yönetimi gibi kavramların önemi daha da iyi anlaşılacaktır (Şirzad ve Turancı, 2019:423-424).

Complaintnow.com, howtocomplain.com, complaints.com, consumerist.com, epinions.com, cnet.com, bbonline.org, planetfeedback.com ve ecomplaints.com gibi web siteleri dünya üzerinde en çok bilinen dijital şikâyet platformlarıdır (Argan ve Arıcı, 2019:343-344). Türkiye de ise en sık olarak şikayetvar.com kullanılmaktadır. Dijital inovasyon projesi olarak, 2001 yılında hayata geçirilen “şikayetvar.com”, işletme ve markaların halkla ilişkiler çalışmalarını yürüttüğü bir platformdur (Kurt ve Kurt, 2017:80). Şikayetvar.com, müşteriler ile markalar arasında bir köprü görmenin yanı sıra, işletme ve markalara birtakım çözümler sunarak, ziyaretçilerin alışveriş kararlarını kolaylaştırmayı sağlamaktadır. 2022 yılı itibarı ile şikayetvar.com’a kayıtlı üye sayısı 8.106.096, marka sayısı 157.795 ve aylık ortalama ziyaretçi sayısı ise 19.806.388’dir (Şikayetvar.com, 2022).

E-ticaret işletmelerinin en temel hedeflerinin müşteri memnuniyeti ve müşteri sadakati sağlamak olduğu düşünüldüğünde, kargolama hizmetlerinin bunu sağlamak adına etkin bir şekilde yönetmesi gerektiğinin de önemi ortaya çıkacaktır. Bu bilgiler doğrultusunda araştırma ile amaçlanan, e-ticaret sitelerine ait yeni nesil kargolama hizmetleri sunan Hepsijet ve Trendyol Express’e dair şikayetvar.com üzerinden gerçekleştirilen, e-şikâyetleri incelemektir. Bu sayede, ilgili firmalara ilişkin gerçekleştirilen şikâyetlerin tematik kodlaması yapılacak ve kargolamadaki temel sorunlarına dair bir çıkarım yapılacaktır. Ayrıca, elde edilen diğer veriler ile ise daha geniş kapsamda ilgili firmaların lojistik performansına ilişkin ipuçları verilecektir.

1. LİTERATÜR TARAMASI

Tüketiciler herhangi bir ürün veya hizmeti satın almadan önce dijital platformlar üzerinden ürüne ilişkin araştırmalar yaparken, satın aldıktan sonra ise ürün ve hizmete ilişkin deneyimlerini ilgili platformlara aktarmaktadırlar (Ayyıldız ve Baykal, 2020:2261). Çift yönlü ve sosyal etkileşim olanak tanıyan dijital platformlar sayesinde, tüketici paylaşımları çok daha geniş kitlelere, eskisinden daha hızlı ve kolay bir şekilde iletilebilmektedir. Bunun farkında olan işletmeler, değişen şartlara uyum sağlayabilmek adına müşteri ilişkileri yönetimi ve müşteri deneyimi yönetimi konularına daha özen göstermektedir. Bu doğrultuda, müşteri geri dönüşlerini sağlayan dijital şikâyet platformları, müşteri ilişkilerine ve deneyimine ilişkin önemli ipuçları vermektedir.

Sujithamrak ve Lam (2005)’e göre şikâyet, memnuniyetsizliği ifade eden genel bir kavramdır. Satın alınan bir ürün veya hizmetin beklentileri karşılayamaması veya kullanım sırasında beliren beklenmedik durumlar olarak tanımlanabilmektedir (Kızıldemir, İbiş ve Çöp, 2019:1316). Bell, Menguc ve Stefani (2004)’ne göre şikâyet, müşterilerin olumsuz geri bildirim olarak ifade edilebilmektedir (Şahin, Girgin, Kazoğlu ve Coşkun, 2018:70). Çakıcı ve Güler (2015)’e göre şikâyet, olumsuz bir deneyim neticesinde oluşan duygusal bir yansıma veya tepkidir (Yeşilyurt, Çalışkan ve Okat, 2020:2005). E-şikâyet ise, duygu ve bilgiyi paylaşmak amacıyla internet üzerinden iletilen memnuniyetsizlik ifadesi şeklinde ifade edilebilmektedir (Güreş, Arslan, Yüksel ve Yılmaz, 2020:213).

Literatür incelediğinde şikayetvar.com platformu üzerinden e-ticaret işletmelerine ilişkin e-şikâyetlerin değerlendirildiği birçok araştırma bulunmaktadır. Güven (2020) tarafından, Gittigidiyor, Hepsiburada ve N11 adlı e-ticaret sitelerine ilişkin e-şikâyetler içerik analizi yöntemi ile değerlendirilmiştir. Şikayetvar.com üzerine gerçekleştirilen araştırmada, müşterilerin sıklıkla sorun yaşadığı temaların, müşteri hizmetleri, canlı destek ve teslimat olduğu tespit edilmiştir. Kocabaş (2022)’nin Covid-19 döneminde gerçekleştirilen online alışverişlere ilişkin gerçekleştirilen e-şikâyetleri değerlendirdiği araştırmada,

içerik analizi yöntemi ile şikayetvar.com üzerinde veriler incelenmiştir. Araştırma sonuçlarına göre, en çok şikâyete, çözüme ve teşekkür mesajına sahip olan aynı e-ticaret işletmesidir. Bu bulgulardan hareketle, lider e-ticaret firmasının dijital platformlarda etkin bir iletişim (müşteri memnuniyeti %90,1) gerçekleştirdiği ifade edilebilmektedir. Argan (2014) ise Türkiye'deki mobil telefon markalarına ilişkin e-şikâyetleri, Ucinet ve Netdraw adlı sosyal ağ analizleri ile incelemiştir. Buna göre, tüketicilerin e-şikâyetlerine ilişkin ana temalarını, ürün değişimi, garanti, işletim sistemi, şarj, hoparlör, sinyal ve ürün iadesi oluşturmaktadır. Barutçu ve Başak (2018) tarafından gerçekleştirilen bir diğer çalışmada, Türkiye'de faaliyet gösteren ve en çok e-şikâyet alan e-ticaret siteleri değerlendirmeye alınmıştır. İçerik analizi yöntemi ile yapılan incelemeler neticesinde, tüketicilerin en çok şikâyet ettikleri konuların, kusurlu ürünler, ürün ve ücret iadeleri ve çağrı merkezi çalışanlarının davranışları olduğu tespit edilmiştir. Özbek, Özcan ve Çalışkan (2021) tarafından yapılan çalışmada, online gıda sektöründeki lojistik hizmetlerine ilişkin müşteri şikâyetleri, içerik analizi ve döküman inceleme yöntemi ile analiz edilmiştir. Şikayetvar.com üzerinden yapılan analizler neticesinde e-şikâyetler, hizmet kalitesi açısından kategorilerine ayrılmıştır. Bu kategoriler, yönetsel hizmetler ile müşteri hizmetleri açısından önemli bir bakış açısı geliştirmektedir.

Literatür incelediğinde şikayetvar.com platformu üzerinden kargolama hizmetlerine ilişkin e-şikâyetlerin değerlendirildiği birçok araştırma bulunmaktadır. Taşkın ve Raçlı (2019) tarafından gerçekleştirilen çalışmada, PLS programı aracılığı ile SEM yöntemi kullanılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre, kontrol edilebilirliğin, bilgi düzeyinin, algılanan uzaklaşmanın ve şikâyete yönelik tutumun, şikâyet niyeti üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Burucuoğlu ve Yazar (2020) tarafından gerçekleştirilen çalışmada, Türkiye'deki en büyük üç kargo firması ile ilgili e-şikâyetler analiz edilmiştir. Şikayetvar.com üzerinden, içerik analizi yöntemi ve MAXQDA programı kullanılarak gerçekleştirilen araştırma sonuçlarına göre müşterilerin e-şikâyetleri, teslimat, adres ve personel davranışları ile ilişkilendirilmiştir. Gürce ve Tosun (2017) tarafından gerçekleştirilen çalışmaya göre, şikayetvar.com üzerindeki kargo hizmetine ilişkin e-şikâyetler, içerik analizine tabii tutulmuştur. Buna göre kargo hizmetlerine ilişkin tüketicilerin sıklıkla gerçekleştirdiği şikâyetler, ürün ve hizmetlerin zamanında teslim edilmemesi ve işletme personelleri tarafından uygun bir hizmet sağlanmaması şeklinde kategorize edilmiştir. Bu çalışmaları destekler nitelikte, Kayabaşı (2010) ve Bal (2014) tarafından gerçekleştirilen çalışmalarda, müşterilerin sıklıkla teslimat konularında şikâyetlerinin olduğu belirlenmiştir. Deniz ve Gödekmerdan (2011) tarafından yapılan bir diğer çalışmada ise kargolamaya ilişkin e-şikâyetleri oluşturan ana temalar, teslimat, hasar, gecikmeler, iadeler ve ekstra ödemeler olarak bulgulanmıştır.

Alanyazında, şikayetvar.com platformu üzerinden gerçekleştirilen e-şikâyetlerin değerlendirildiği diğer birçok araştırmanın hastane, banka ve turizm hizmet sektörüne ait olduğu görülmektedir. Tüketicilerin şikayetvar.com üzerinden hastane hizmetlerine (Sarı ve Alikılıç, 2016; Hoşgör ve Hoşgör, 2019; Argan ve Arıcı, 2019; Nazlı ve Arbak, 2020), banka hizmetlerine (Nguena, Ngop ve Mai, 2021; Bozpolat ve Çopur, 2021) ve turizm hizmetlerine (Avcı ve Doğan, 2017; Aylan, Arpacı ve Celiloğlu, 2016; Unur, Çakıcı ve Dastan, 2010; Zengin ve Haliloğlu, 2020; Nazlı, 2020; Tanrıseven, 2018; Kutluk ve Arpacı, 2016; Ünal, Çakır, Bayar ve Çelen, 2020; Arpacı ve Toylan, 2015) ilişkin gerçekleştirmiş oldukları birçok e-şikâyet araştırmaları bulunmaktadır.

2. METODOLOJİ

Dijitalleşmenin artan etkisiyle birlikte tüketici davranışlarının nasıl değiştiğini çevrimiçi platformlarda gözlemlemek zaruri bir hal almıştır. Bu doğrultuda, sanal topluluklardaki tüketici davranışlarını gözlemlemek için netnografi yöntemi geliştirilmiştir (Özbölük ve Dursun, 2015:232). Dijital dönemin bir antropolojik yaklaşımı olarak netnografi, 1995 yılında Robert V. Kozinets tarafından geliştirilmiştir (Tombul, 2020:799). Netnografi, çeşitli bilgisayar aracılı sosyal etkileşim türlerinin benzersiz olasılıklarına uyarlanmış özel bir etnografik araştırma biçimi olarak tanımlanabilir. Netnografi yöntemi ile çevrimiçi dünyanın sosyal ve kültürel bulgularından hareketle, sosyal etkileşimleri anlamak amaçlanmaktadır (Kozinets, 2012:39). Çevrimiçi kültür ve toplulukların araştırılmasına olanak tanıyan Netnografi, “siber etnografi”, “siber antropoloji”, “dijital etnografi”, “online etnografi”, “sanal etnografi” gibi isimlerle de ifade edilebilmektedir (Ergin, Sert ve Salmanova, 2018:216). Etnografinin çevrimiçi ortama uygulanmış bir biçimi olarak da ifade edilebilen Netnografi, dijital mecralarda gözlem yapmak adına birtakım öneriler sağlamaktadır. Bunlar; (1) çevrimiçi alan sitelerinin araştırılması; (2) veri toplama ve analiz etme; (3) güvenilir yorumlar elde etme; (4) etik araştırmalar yapmak ve (5) kültür üyelerinin geri bildirim için fırsatlar sağlamak (Kozinets, 2006:280-281). Etnografik ve netnografik araştırmalarda verilerin analiz edilmesi diğer araştırma yöntemleri ile karşılaştırıldığında çok daha vakit almaktadır. Nicel yöntemler ile veriler sayısallaştırılarak analiz tabii tutulurken, nitel yöntemlerden biri olan netnografide ise veriler genellikle dijital not ve kayıtlardan oluşmaktadır. Bu nedenle ki, veri analizi noktasında içerik analizi gerçekleştirilmektedir (Zerenler, 2020:197). Kısaca, netnografik araştırma yönteminin aşamalarından birisi ise içerik analizinin gerçekleştirilmesidir.

Çevrimiçi platformlar, daha zengin ve daha az maliyetli veriler elde edilmesini sağlamaktadır. Bu verileri elde etmede etkili bir yöntem olan netnografi, kullanıcı etkileşimlerini onları rahatsız etmeden inceleme fırsatı vermesi, etnografik araştırmalara göre yüz yüze olmaması nedeniyle daha az zaman alması, araştırma dokümanlara geri dönmenin daha kolay olması, daha pratik ve daha ucuz olması nedeniyle özellikle pazarlama alanında sıklıkla kullanılmaktadır. Ayrıca netnografi, odak grup, anket, röportaj, veri madenciliği ve içerik analizi gibi yöntemlerden de kapsayıcı, katılımcı, içerik odaklı ve gözlemsel olması yönüyle farklılaşmaktadır (Kozinets, 2012; Ergin, Sert ve Salmanova, 2018; Demirdelen, Dinçer ve İstanbullu, 2020; Yetim, Dursun ve Argan, 2021).

Araştırma ile amaçlanan, Hepsijet ve Trendyol Express’e dair şikayetvar.com üzerinden gerçekleştirilen, e-şikâyetleri incelemektir. Bu sayede, ilgili firmalara ilişkin gerçekleştirilen şikâyetlerin tematik kodlaması yapılacak ve kargolamadaki temel sorunlarına dair belirli kategoriler oluşturulacaktır. Elde edilen çıkarımlar sayesinde daha geniş kapsamda ilgili firmaların lojistik performansına ilişkin ipuçları verilecektir. Bu kapsamda, nitel bir araştırma yöntemi olan Netnografi kullanılmıştır. Bu yöntemin aşamalarından birini oluşturan araştırma verilerinin analizinde noktasında ise içerik analizi yönteminden faydalanılmıştır. Nitel araştırmalar, elde edilen bulguları evrene göre genellemekten daha çok bir olguyu derinlemesine ölçümlemeyi amaçlamaktadır (Mutlu ve Bazarcı, 2017:35). Bu nedenle, nitel yöntemler kullanılırken daha çok belirli bir kesitsel zamana göre değerlendirmeler yapılabilmektedir. Bu araştırma kapsamında, ölçüt örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Yıldırım ve Şimşek (2013)’e göre ölçüt örnekleme, amaçlı örnekleme metotlarından birisi olmak ile birlikte, bir dizi ölçütü karşılayan ilgili durumların incelenmesi olarak ifade edilmektedir. Dalgıç ve Tiltay (2020)’ye göre amaçlı örnekleme, bilgi yüklü çevrimiçi verileri stratejik olarak seçme noktasında sıklıkla kullanılmaktadır. Ayrıca, Rekabet Kurumu (2021) raporu verilerine göre, tüketiciler tarafından en sık tercih edilen pazaryerleri listesinde birinci sırayı

Trendyol (%49.6), ikinci sırayı ise Hepsiburada (%26.1) almaktadır. Şikayetvar.com (2022) platformu ise, 8 milyonun üzerinde üyeye ulaşmış ve kendilerini “Dünyanın ilk ve en büyük şikâyet platformu” olarak konumlandırmışlardır. Bu bilgiler dikkate alınarak seçilen örneklem kitlesini oluşturan e-şikâyetlere, şikayetvar.com platformu üzerinden erişilmiştir. Bu platforma üye olan tüketicilerin, HepsiJet ve Trendyol Express üzerinden, 2022 yılının şubat ayı içerisinde gerçekleştirdiği 396 şikâyet değerlendirmeye alınmıştır.

Kozinets (2006)’dan hareketle, araştırmaya ilişkin veriler 5 aşamada incelenmiştir. (1) E-şikâyetlere ilişkin uygun çevrimiçi platformu bulmak. (2) Tespit edilen çevrimiçi platforma daha önce deneyimlemiş olmak. (3) HepsiJet ve Trendyol Express tüketicilerinin şikâyetlerini incelemek. (4) İncelenen şikâyetler neticesinde birtakım kategoriler oluşturmak. Bu kategoriler oluşturulurken her bir e-şikâyet okunarak, alt temaları belirlenmiştir (5) Belirlenen kategorileri çözümlmek ve yorumlamak. Bu aşamada ise belirlenen alt temalar, kategorize edilerek ana temalar belirlenmiştir. Araştırma kapsamında, e-şikâyette bulunan tüketicilere ilişkin kişisel bilgilere yer verilmemiştir. Araştırma verileri toplanırken sistematik bir tümevarım yöntemi kullanılmıştır. Buradan hareketle, tüketici e-şikâyetlerinin içeriği, görseli, puanı ve cevabı dikkate alınırken; firmanın ise cevabı ve sunduğu çözüm kriterleri dikkate alınarak bir sınıflandırma yapılmıştır. Belirlenen bu kriterler çerçevesinde, objektif ve güvenilir veriler elde edilmesi kolaylaşmıştır.

3. BULGULAR

Araştırma bulgularının ilk aşamasında, Hepsiburada.com ve Trendyol.com adlı e-ticaret işletmelerinin kargolamadan sorumlu alt markaları olan, HepsiJet ve Trendyol Express’e ilişkin e-şikâyet verilerine yer verilmiştir. Bu doğrultuda, sırasıyla HepsiJet ve Trendyol Express markalarına ilişkin son 1 yıl içerisinde, şikayetvar.com üzerinden görüntülenen e-şikâyetler, şekil 1’de gösterilmektedir.

HepsiJet

Trendyol Express

Şekil 1: HepsiJet ve Trendyol Express Platformuna İlişkin Görüntülenme Sayıları

Kaynak: Şikayetvar.com (2022)

HepsiJet markasının son 30 gün içerisinde görüntülenme sayısı ise 37.332 olarak kaydedilmiştir. Trendyol Express markasının son 30 gün içerisinde görüntülenme sayısı ise 56.320 olarak kaydedilmiştir. HepsiJet ve Trendyol Express markalarına ilişkin, şikayetvar.com üzerinden kaydedilen e-şikâyetler tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1: HepsiJet ve Trendyol Express Markalarına İlişkin E-Şikâyetler

	Hepsi JET	Trendyol Express
Şikâyet Sayısı	7.575	4.431
Yanıtlananlar	7.562 (%100)	0
Çözülenler	1.429 (%19)	335 (%8)
Teşekkür Sayısı	1.065 (%14)	183 (%4)
Aylık Ziyaretçi Sayısı	31.369	51.807

**İlgili veriler, 24 Nisan, 2022 tarihinde elde edilmiştir.*

Kaynak: Şikayetvar.com (2022)

Tablo 1'den hareketle, HepsiJet markasının; şikâyet sayısı 7575, yanıt sayısı 7562 (%100), çözüm sayısı 1429 (%19), teşekkür sayısı 1065 (%14) ve aylık ziyaretçi sayısı ise 31369 olarak bulgulanmıştır. Trendyol Express markasının ise; şikâyet sayısı 4431, yanıt sayısı 0, çözüm sayısı 335 (%8), teşekkür sayısı 183 (%4) ve aylık ziyaretçi sayısı ise 51807 olarak bulgulanmıştır. Tablo 2'de HepsiJet ve Trendyol Express markalarına ilişkin memnuniyet düzeyleri gösterilmektedir.

Tablo 2: HepsiJet ve Trendyol Express Markalarına Memnuniyet Düzeyleri

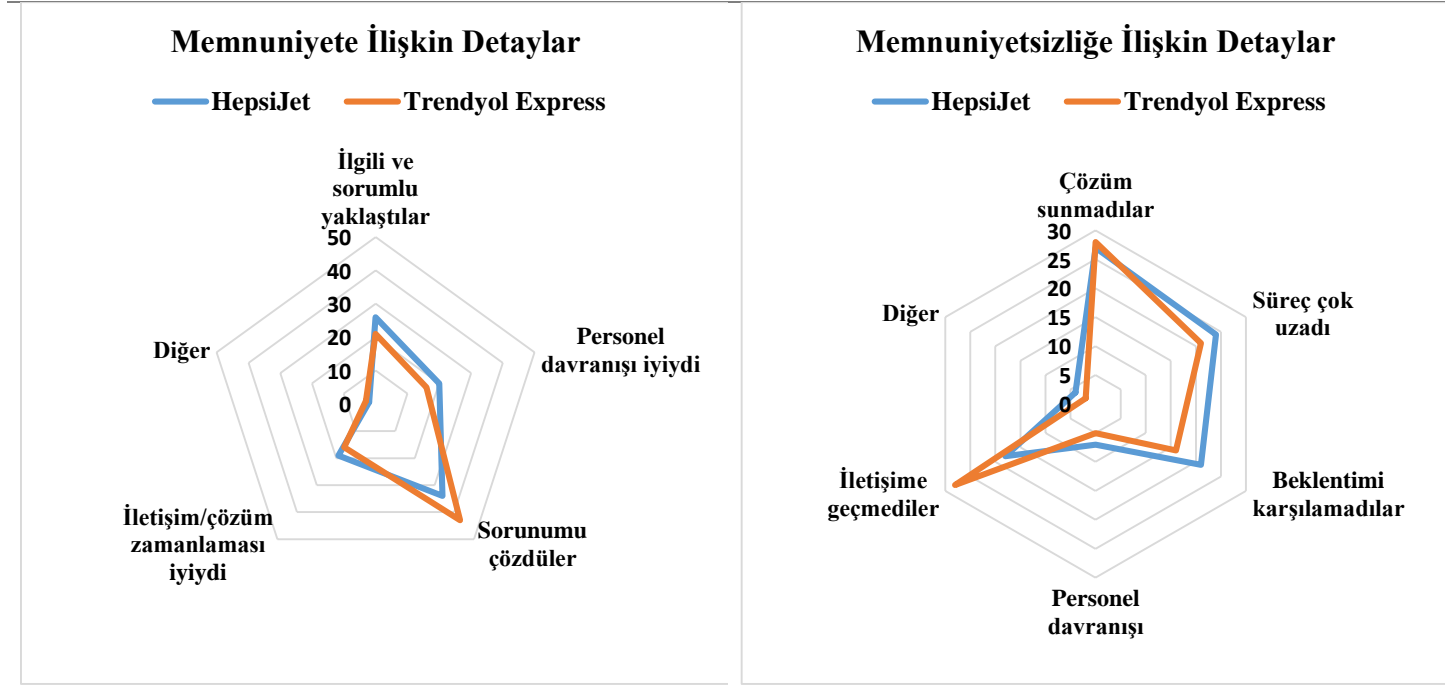
	Hepsi JET	Trendyol Express
Müşteri Memnuniyeti	975 (%25)	227 (%13)
*****	454 (%12)	108 (%6)
****	278 (%7)	107 (%6)
***	168 (%4)	79 (%5)
**	2.008 (%52)	1.190 (%70)
*	Genel Puan	2.5
		1.9

**İlgili veriler, 24 Nisan, 2022 tarihinde elde edilmiştir.*

Kaynak: Şikayetvar.com (2022)

Tablo 2'den hareketle, HepsiJet markası müşteri memnuniyet düzeyi kapsamında 5 yıldız olarak 975 (%25), 4 yıldız olarak 454 (%12), 3 yıldız olarak 278 (%7), 2 yıldız olarak 168 (%4), 1 yıldız olarak ise 2008 (%52) tüketici tarafından oylanmıştır. Trendyol Express markası müşteri memnuniyet düzeyi kapsamında 5 yıldız olarak 227 (%13), 4 yıldız olarak 108 (%6), 3

yıldız olarak 107 (%6), 2 yıldız olarak 79 (%5), 1 yıldız olarak ise 1190 (%70) tüketici tarafından oylanmıştır. Şekil 2’de, Hepsijet ve Trendyol Express markalarına ilişkin anahtar kelimelere göre memnuniyet ve memnuniyetsizlik düzeyleri gösterilmektedir.

Şekil 2: Memnuniyet Düzeyleri

Kaynak: Şikayetvar.com (2022)

Şekil 2’den hareketle, Hepsijet markasının, %26 oranında “ilgili ve sorumlu oldukları”, %20 oranında “iyi personel davranışlarının sahip oldukları”, %34 oranında “müşteri sorunlarını çözdükleri”, %19 oranında “iyi iletişim/çözüm zamanlamalarına sahip oldukları” ve %2 oranında ise “diğer” konularda müşteri memnuniyeti sağladıkları görülmektedir. Trendyol Express markasının, %21 oranında “ilgili ve sorumlu oldukları”, %16 oranında “iyi personel davranışlarının sahip oldukları”, %43 oranında “müşteri sorunlarını çözdükleri”, %16 oranında “iyi iletişim/çözüm zamanlamalarına sahip oldukları” ve %3 oranında ise “diğer” konularda müşteri memnuniyeti sağladıkları görülmektedir. Tablo 3’te Trendyol Express ve Hepsijet markalarına ilişkin gerçekleştirilen e-şikâyet örnekleri gösterilmektedir.

Tablo 3: Trendyol Express ve Hepsijet Markalarına İlişkin Gerçekleştirilen E-Şikâyet Örnekleri

	Trendyol Express	Hepsi JET
En Çok Yorum Alan E-Şikâyetler	<i>Trendyol <u>ekspres kargoya iş başvurusunda bulundum sanal mülakata girdim ve olumlu sonuçlandı mülakatım 2. Mülakat için 7-10 iş gününde aranacağım söylendi ama aradan 2 ay geçti. Dönüş yapan yok madem dönüş yapılmayacak neden mülakatımın olumlu geçtiğini söylediler. İkinci mülakata girmek için ve bu işi çok istediğim için başka birçok iş gelip reddetmişim mağduriyetimin giderilmesini şikâyetime dönüş yapılmasını istiyorum</u></i>	<i>LCW den aldığım ürün 3 Mayıs tarihinde Hepsijet kargoya verildi. 5 Mayıs tarihinde de bana <u>teslim edildiği</u> yazıyor ancak <u>kargom</u> bana verilmedi. LCW ® yi aradım <u>müşteri hizmetleri kargo firmasıyla görüşüp dönüş sağlayacağını</u> söyledi 2 gün geçmesine rağmen kimse beni aramadı. Hepsijet ile görüştüm onlar da dönüş sağlayacağını söyledi ve tabii ki ses seda yok. Biri benim kargomla <u>ilgili zahmet olmazsa bir bilgi verebilir mi aldığıma alacağıma pişman oldum</u></i>
	<i>25 haziranda sipariş vermiş olduğum, tahmini teslimat süresi 26-30 Haziran olan <u>ürünler</u> 7 Temmuz olmasına rağmen <u>elime ulaşmadı, kargo</u></i>	<i>3 Mayıs tarihinde aldığım 5 Mayıs tarihinde teslim edilecek yazıyor olmasına rağmen <u>tahmini teslimat zamanı 8 Mayıs olan kargom hâlâ daha</u></i>

En Çok Destek Alan E-Şikâyetler

durumu Ankara sc transfer merkezinde günlerdir aciliyeti olduğu gibi hiçbir çözüm yoluna gidilmiyor. Böyle mağduriyet yaşatılmaz, böyle sorumsuzluk olmaz. Müşteri hizmetleri sürekli "en yakın zamanda işleminiz sonuçlandırılacak kargoyla bilgi verdik sizi anlıyorum" gibi genel geçer sözlerle oyalamaktadır kayıp olan kargomun ya teslim edilmesini ya da en kısa sürede ücret iadesi yapılarak mağduriyetimin giderilmesini rica ediyorum.

Trendyol üzerinden verdiğim siparişimde satıcı firma siparişimi Trendyol ® express kargo firmasına verdi. 07 ağustos Işık şube tarafından yola çıkan kargomu takip ettiğimde 6 gündür aynı yerde olduğunu görmem ile Trendyol canlı yardım'a ulaştım. Fakat onlar bana bir sorun olmadığını söylediler. 2 gün sonra hala aynı yerde olmasından dolayı tekrar ulaştığımda işlem başlattık dediler ama hala kargomun kaybolmuş olduğunu söylemediler. Satıcı firmaya ulaştığımda kargomun kaybolmuş olduğunu onlardan öğrendim. Trendyol paramın iade olacağını söylemişti ama hala bekliyorum. Kargomun kaybolması ile ilgili gerekli her yere başvuru yapıyorum. Böyle büyük bir firmadan böyle bir sorunla karşılaşmak beni oldukça üzdü. Yaklaşık 2 haftadır bu sorunla uğraşıyorum artık çözeniz gerektiğini düşünüyorum. Umarım en kısa zamanda çözülür ve bir daha kimsenin başına böyle bir sorun gelmez.

En Çok Okunan E-Şikâyetler

gelmedi. Yoğunluk olduğu söyleniyor evet ama ürün hâlâ Aktarma merkezinde görünüyor. Bu kadar ilgisiz bir firma görmedim

Hepsiburada internet sayfası üzerinden 07.04.2021 Çarşamba saat 14:17'de 601 484 021 numaralı siparişimi oluşturdum. Hepsiburada ® platformundaki tek teslimat adresim "Aperatif Kitap iş adresi 3137 numaralı sokak no:28'a girişi Ali rıza güvener iş merkezi akçaburgaz / Esenyurt / İstanbul" olarak kayıtlıdır. Buna rağmen, 3565 9646 66 kargo takip numaralı söz konusu siparişim için kargo takibi adımına giriş yaptığımda kargomun sırasıyla Avrupa TM aktarma merkezi, Samsun TM aktarma merkezi, tokat dağıtım merkezi, Samsun TM aktarma merkezi ve Ankara TM aktarma merkezi birimlerinde dolaştırıldığını görüyorum. Siparişimin yukarıdaki adresimin dışında başka bir adrese gönderilmesine dair yazılı veya sözlü hiçbir talebim ve onayım kesinlikle olmamasına rağmen Hepsiburada internet sayfası üzerinden oluşturduğum pek çok siparişimde aynı sorunu yaşadım ve halen aynı sorunu yaşamaya devam ediyorum. Tamamen kendilerinden kaynaklanan bahse konu problem nedeniyle her seferinde siparişlerimin tokat, Samsun vb... Anadolu illerinden İstanbul'a yönlendirilmesini talep edebilmek için müşteri hizmetleri telefon numarası ile görüşmeler yapmak zorunda kalıyorum. Üstelik günler boyunca Anadolu'nun çeşitli illerinde dolaştırıldığı için gecikmeli bir şekilde tarafıma ulaşan siparişlerimin içerisindeki ürünlerim hasarlı, eksik veya hatalı olarak çıkıyor. Müşterilerimin memnuniyetsizliklerine ve şikâyetlerine sebebiyet veren ve zaman kayıpları, sıkıntılar, stresler, üzüntüler yaşamama yol açan (şahsıma maddi ve manevi olarak zararlar veren) söz konusu problemin kaynağının bir an önce tespit edilmesi ve tamamen ortadan kaldırılması gerekmektedir. İş bu sorunla bir daha asla karşılaşmak istemediğim için Hepsiburada tarafından gereğinin acilen yapılmasını ve şikâyetimin sonucu ile ilgili olarak tarafıma telefon ve/veya e-posta aracılığıyla mutlaka bilgi verilmesini önemle ve özellikle talep ediyorum, aksi takdirde maddi ve manevi mağduriyetlerimi Tüketici Hakem Heyetleri ®, CİMER ® vb... Tüm yasal mercilerle de paylaşacağımı ihtaren bildiriyorum.

Tablo 3'ten hareketle, Trendyol Express ve HepsiJet markalarına ilişkin "en çok yorum alan", "en çok destek alan" ve "en çok okunan" e-şikâyetler yukarıdaki gibi sıralanmaktadır. Tablo 4'te ise, Trendyol Express ve HepsiJet markalarına ilişkin

e-şikâyet ana ve alt kategorilere ayrılmıştır. Bu sayede, müşteri e-şikâyetlerini genellikle hangi konularda gerçekleştirdiğine ilişkin detaylı bilgiler elde edilecektir.

Tablo 4: Trendyol Express Markasına İlişkin E-Şikâyet Temaları

TRENDYOL EXPRESS											
Temalar		Müşteri				İşletme					
Ana Kategoriler	Alt Kategoriler	Şikâyet Sayısı		Şikâyet Görseli		Müşteri Yanıtı		İşletme Yanıtı		İşletme Çözümü	
		N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Teslimat	<i>Geç Teslimat</i>	48	24,74	15	26,79	0	0	0	0,00	2	25,00
	<i>Tamamlanmayan Teslimat</i>	73	37,63	24	42,86	1	0,5	0	0,00	3	37,50
	<i>Yanlış Adres/Kişi</i>	21	10,82	6	10,71	0	0	0	0,00	0	0,00
	<i>Geri İade</i>	18	9,28	3	5,36	0	0	0	0,00	1	12,50
Kargolama	<i>Hasarlı Kargo</i>	3	1,55	0	0,00	0	0	0	0,00	0	0,00
	<i>Kusurlu Kargo</i>	3	1,55	2	3,57	1	0,5	0	0,00	1	12,50
	<i>Paketi Açılmış Kargo</i>	1	0,52	1	1,79	0	0	0	0,00	0	0,00
	<i>Kaybedilen Kargo</i>	11	5,67	4	7,14	0	0	0	0,00	0	0,00
Çalışan	<i>Müşteri Hizmetleri</i>	4	2,06	0	0,00	0	0	0	0,00	0	0,00
	<i>Personel İlgisizliği/Davranışları</i>	12	6,19	1	1,79	0	0	0	0,00	1	12,50
Toplam		194	100	56	100	2	100	0	100	8	100

Tablo 4'ten hareketle, Trendyol Express markası, “teslimat”, “kargolama” ve “çalışan” şeklinde ana temalara ayrılmıştır. Teslimat teması altında, “geç teslimat”, “tamamlanamayan teslimat”, yanlış adres/kişi” ve “geri iade” şeklinde alt temalar yer almakta; kargolama teması altında, “hasarlı kargo”, “kusurlu kargo”, “paketi açılmış kargo” ve “kaybedilen kargo” şeklinde alt temalar yer almakta; çalışan teması altında ise “müşteri hizmetleri” ve “personel ilgisizliği/davranışları” şeklinde alt temalar yer almaktadır. Buna göre, incelenen e-şikâyetlerin, 73 (%37,63)'ünü tamamlanamayan teslimat, 48 (%24,74)'ini geç teslimat, 21 (%10,82)'ini ise yanlış adres/kişi oluşturmaktadır. Ayrıca, 194 e-şikâyetin, 56 (%28,86)'sında görsel kullanılmış, 2 (%1,25)'sinde müşteri yanıt vermiş, 8 (%4,12)'i ise işletme tarafından çözümlenmiştir.

Tablo 5: Hepsijet Markasına İlişkin E-Şikâyet Temaları

HEPSİJET											
Temalar		Müşteri				İşletme					
Ana Kategoriler	Alt Kategoriler	Şikâyet Sayısı		Şikâyet Görseli		Müşteri Yanıtı		İşletme Yanıtı		İşletme Çözümü	
		N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Teslimat	<i>Geç Teslimat</i>	46	22,77	11	23,40	15	23,81	46	22,77	16	22,22
	<i>Tamamlanmayan Teslimat</i>	71	35,15	15	31,91	21	33,33	71	35,15	25	34,72
	<i>Yanlış Adres/Kişi</i>	13	6,44	4	8,51	6	9,52	13	6,44	7	9,72
	<i>Geri İade</i>	22	10,89	3	6,38	5	7,94	22	10,89	6	8,33
Kargolama	<i>Hasarlı Kargo</i>	8	3,96	6	12,77	2	3,17	8	3,96	2	2,78
	<i>Kusurlu Kargo</i>	7	3,47	1	2,13	2	3,17	7	3,47	3	4,17
	<i>Paketi Açılmış Kargo</i>	1	0,50	1	2,13	1	1,59	1	0,50	1	1,39
	<i>Kaybedilen Kargo</i>	5	2,48	2	4,26	1	1,59	5	2,48	1	1,39
Çalışan	<i>Müşteri Hizmetleri</i>	7	3,47	1	2,13	3	4,76	7	3,47	3	4,17
	<i>Personel İlgisizliği/Davranışları</i>	22	10,89	3	6,38	7	11,11	22	10,89	8	11,11
Toplam		202	202	100	47	100	63	100	202	100	72

Tablo 5’ten hareketle, Hepsijet markası, “teslimat”, “kargolama” ve “çalışan” şeklinde ana temalara ayrılmıştır. Teslimat teması altında, “geç teslimat”, “tamamlanamayan teslimat”, “yanlış adres/kişi” ve “geri iade” şeklinde alt temalar yer almakta; kargolama teması altında, “hasarlı kargo”, “kusurlu kargo”, “paketi açılmış kargo” ve “kaybedilen kargo” şeklinde alt temalar yer almakta; çalışan teması altında ise “müşteri hizmetleri” ve “personel ilgisizliği/davranışları” şeklinde alt temalar yer almaktadır. Buna göre, incelenen e-şikâyetlerin, 71 (%35,14)’ini tamamlanamayan teslimat, 46 (%22,77)’sini geç teslimat, 13 (%6,43)’ünü ise yanlış adres/kişi oluşturmaktadır. Ayrıca, 202 e-şikâyetin, 47 (%28,86)’sinde görsel kullanılmış, 63 (%31,18)’ünde müşteri yanıt vermiş, 202 (%100)’ünde işletme yanıt vermiş, 72 (%35,64)’si ise işletme tarafından çözümlenmiştir.

SONUÇ

Dijitalleşmenin artışı ile birlikte tüketiciler, perakende mağazalarından gerçekleştirmiş olduğu günlük alışverişlerinin büyük bir kısmını, e-ticaret platformlarına taşımıştır. Bu nedenle tüketiciler, e-ticaret platformları üzerinden satın aldıkları ürün gruplarına ilişkin teslimat hızı, teslimat şekli ve teslimat yeri gibi konulara eskisinden çok daha özen göstermeye başlamışlardır. Bunun farkında varan e-ticaret işletmeleri, standart bir memnuniyet sağlamak adına kendi kargo ağlarını kurmaya başlamışlardır. Bu doğrultuda, Türkiye’nin en büyük satış hacimlerine sahip e-ticaret işletmelerinin kargo ağlarından olan; Trendyol Express ve Hepsijet markalarına ait e-şikâyetler değerlendirilmiştir. Bu sayede, ilgili markaların

kargolamadaki sorunlarına ilişkin temalar oluşturularak, kargolama performansları ölçümlenmiştir.

Literatür incelendiğinde, Deniz ve Gödekmerdan (2011) tarafından kargolama faaliyetlerine ilişkin yapılan bir araştırmada, tüketici e-şikâyetleri oluşturan ana temaların, teslimat, hasar, gecikmeler, iadeler ve ekstra ödemeler olduğu belirlenmiştir. Gürce ve Tosun (2017)'un araştırmalarına göre, kargo hizmetine ilişkin e-şikâyetler, ürün ve hizmetlerin zamanında teslim edilmemesi ve işletme personelleri tarafından uygun bir hizmet sağlanmaması şeklinde kategorize edilmiştir. Burucuoğlu ve Yazar (2020)'a göre ise kargo firmalarına ilişkin gerçekleştirilen e-şikâyetler, teslimat, adres ve personel davranışları ile ilişkilendirilmiştir. Barutçu ve Başak (2018) tarafından e-ticaret siteleri üzerine gerçekleştirilen bir araştırmada, tüketicilerin en çok şikâyet ettikleri konuların, kusurlu ürünler, ürün ve ücret iadeleri ve çağrı merkezi çalışanlarının davranışları olduğu tespit edilmiştir. Güven (2020)'in e-ticaret sitelerine ilişkin araştırmasına göre müşteriler sıklıkla, teslimat, müşteri hizmetleri ve canlı destek konularında sıkıntı yaşamaktadırlar. Son olarak, Kocabaş (2022)'in gerçekleştirdiği araştırmada ise, en çok şikâyete, çözüme ve teşekkür mesajına sahip olan işletmenin aynı e-ticaret işletmesi olduğu belirlenmiştir. Araştırma kapsamında elde edilen bulgulara göre ise, Trendyol Express ve HepsiJet markalarına ilişkin ana ve alt temalar, “teslimat (geç teslimat, tamamlanamayan teslimat, yanlış adres/kişi ve geri iade)”, “kargolama (hasarlı kargo, kusurlu kargo, paketi açılmış kargo ve kaybedilen kargo)” ve “çalışan (müşteri hizmetleri ve personel ilgisizliği/davranışları)” şeklinde belirlenmiştir.

Trendyol Express markasına ilişkin e-şikâyetlerin, 73 (%37,63)'ünü tamamlanamayan teslimat, 48 (%24,74)'ini geç teslimat, 21 (%10,82)'ini ise yanlış adres/kişi oluşturmaktadır. Yapılan incelemeler neticesinde, tamamlanamayan veya geç teslimatlara ilişkin e-şikâyetlerin ağırlıklı olarak, kargo transfer sürecinde yaşanan aksaklıklar, depo giriş ve çıkışı süresince yapılan bekletmeler ve kaybedilen siparişlerden kaynaklı olduğu belirlenmiştir. Ayrıca, geç teslimatlar noktasında ilgili e-ticaret işletmeleri tarafından verilen, “yarın kapıda” şeklindeki taahhütlerin gerçekleşmemesinin, tüketiciler nezdinde yaşattığı hayal kırıklığı ve kızgınlık hali, e-şikâyetlere yansımaktadır. Ayrıca, geri iadelere ilişkin e-şikâyetlerin temel nedeni olarak, tüketicileri adreste bulamama şeklindeki yanıltıcı personel ifadeleri; müşteri hizmetlerine ilişkin e-şikâyetlerin temel nedeni olarak, bir çözüm sunamamaları ve personellere ilişkin e-şikâyetlerin temel nedeni olarak ise, üslup davranış ve ilgisizlikleri gösterilmektedir. Bu bilgilerin yanı sıra, Trendyol Express markasına ilişkin gerçekleştirilen 194 e-şikâyetin, 56 (%28,86)'sında görsel kullanılmış, 2 (%1,25)'sinde müşteri yanıt vermiş, 8 (%4,12)'i ise işletme tarafından çözümlenmiştir. Bu bilgilerden hareketle, Trendyol Express markasının, HepsiJet markasına oranla müşterileri ile düşük düzeyde ve tek yönlü etkileşimde bulunan ve müşteri e-şikâyetlerine çözüm sunamayan bir marka olduğu çıkarımı yapılabilmektedir.

HepsiJet markasına ilişkin e-şikâyetlerin, 71 (%35,14)'ini tamamlanamayan teslimat, 46 (%22,77)'sını geç teslimat, 13 (%6,43)'ünü ise yanlış adres/kişi oluşturmaktadır. Yapılan incelemeler neticesinde, tamamlanamayan veya geç teslimatlara ilişkin e-şikâyetlerin ağırlıklı olarak, kargo transfer sürecinde yaşanan aksaklıklar, şubelerde yapılan bekletmeler ve düşük hızdan kaynaklı olduğu belirlenmiştir. Ayrıca, geri iadelere ilişkin e-şikâyetlerin temel nedenleri olarak, tüketicileri adreste bulamama şeklindeki yanıltıcı personel ifadeleri ve tüketici bilgisi dahilinde olmayan geri iadeler; yanlış adres/kişiyse teslimatlara ilişkin e-şikâyetlerin temel nedeni olarak ise, personel ilgisizliği ve dikkatsizliği gösterilebilmektedir. Özellikle, HepsiJet markasının 14 Şubat sevgililer gününe özel olarak taahhüt etmiş olduğu teslim tarihlerindeki yaşanan gecikmeler, tüketiciler nezdinde şiddetli üzüntü ve kızgınlığa neden olduğu gözlemlenmiştir. E-şikâyetlerin temel nedenlerini oluşturan

bu duygular, tüketicilerin özel günlerine ilişkin verilen teslimat sözlerinin yerine getirilmemesi nedeniyle, ilerleyen safhalarda markaya ilişkin bir tüketici kinine dahi dönüşebilme ihtimali bulunmaktadır. Bu nedenle, e-ticaret işletmelerinin ilgili e-şikâyetleri dikkate almaları önem arz etmekte ve müşteriler ile sadakat bağı geliştirmeleri noktasında faydalı geri dönüşler sağlamaktadır. Bu bilgilerin yanı sıra, 202 e-şikâyetin, 47 (%28,86)'sinde görsel kullanılmış, 63 (%31,18)'ünde müşteri yanıt vermiş, 202 (%100)'sinde işletme yanıt vermiş, 72 (%35,64)'si ise işletme tarafından çözümlenmiştir. Bu bilgilerden hareketle, Hepsijet markasının, Trendyol Express markasına oranla müşterileri ile yüksek düzeyde ve çift yönlü etkileşimde bulunan ve müşteri e-şikâyetlerini yanıtlayan ve anında çözüm sunan bir marka olduğu çıkarımı yapılabilmektedir.

Tüketicilerin e-ticaret işletmelerine ait yeni nesil kargo ağları üzerine gerçekleştirdikleri e-şikâyetler incelendiğinde, ilgili problemlerin sadece bir nedenden kaynaklanmadığı gözlemlenmiştir. Bu bulgulardan hareketle, e-ticaret işletmelerinin kargo ağlarının verimliliğini arttırmak için birçok açıdan hizmet kalitesinin de geliştirmek zorunda olduğu aşikârdır. Bunu başarmanın yolu ise, tüketicilere sağlanan hizmetlere ilişkin e-şikâyetlerin kaynağını bilmekten geçmektedir. Şikayetvar.com'a üye tüketicilerin, e-şikâyetlerini ilgili platform aracılığı ile markalara yönlendirilmesi, müşteri hizmetleri, teslimat, iptal/iade ve kargolama/takip gibi satış sonrası hizmetlerin etkin yönetimi noktasında e-ticaret işletmelerine önemli ipuçları sunmaktadır. Bu ipuçlarını dikkate alarak, müşteri ilişkileri yönetimi ve müşteri deneyimi yönetimi süreçleri çok daha efektif olarak yürütülmelidir. E-ticaret işletmelerinin satış noktasından, teslimatın yapılacağı son noktaya kadarki süreçleri etkin yürütebilmek adına, şikâyet platformlarını ve müşteri hizmetleri kanallarını aktif olarak kullanmalıdırlar. E-şikâyetlere ilişkin anında ve etkin bir çözüm üretilerek, tüketici beklentileri karşılanacak ve süreç memnuniyetle sonlandırılmış olacaktır.

Araştırma kapsamında, e-ticaret işletmelerine ait yeni nesil kargo ağları üzerine bir değerlendirme yapılmıştır. Şikayetvar.com üzerinden belirli bir zaman aralığı belirlenerek incelenen e-şikâyetler, bu açıdan kesitsel bir özellik barındırmaktadır. Bu açıdan ileriki araştırmalar, farklı marka grupları, farklı şikâyet blogları ve daha geniş bir zaman aralığı ile yeniden değerlendirilebilir. Ayrıca, ilgili araştırma bulgularının analizinde, netnografik bir yöntem tercih edilmiştir. İleriki çalışmalarda, araştırma verileri doğrudan sahadan yani tüketicilerden farklı nitel (odaklamasına görüşme, mülakat, hikâye ve cümle tamamlama, vb.) veya nicel (anket, vb.) yöntemler yolu ile de elde edilebilir.

ETİK BEYAN VE AÇIKLAMALAR

Etik Kurul Onay Bilgileri Beyanı

Çalışma, etik kurul izni gerektirmeyen bir çalışmadır.

Yazar Katkı Oranı Beyanı

Yazar tüm çalışmaları tek başına yürütmüştür.

Çıkar Çatışması Beyanı

Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Argan, M. T. (2014). Şikâyetle İlgili Tanımlayıcı Bir Çalışma: Şikâyet Forumu Olarak Bir Web Sitesinin Sosyal Ağ Analizi. *İnternet Uygulamaları ve Yönetimi Dergisi*, 5(1), 49-66.
- Argan, M. T. ve Arıcı, A. (2019). Sağlık İletişiminde E-Şikâyet: Hastaların ve Hasta Yakınlarının Sikayetvar.com Paylaşımları Üzerine Bir Araştırma. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 31, 339-355.
- Arpacı, Ö. ve Toylan, N. V. (2015). Turizm İşletmelerinde Bilgi Yönetimi ve Bilgi Kaynağı Olarak Müşteri Şikâyetlerinin Değerlendirilmesi. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9, 50-71.
- Avcı, E. ve Doğan, S. (2017). E-Şikâyetler Turist Rehberleri Hakkında Ne Söylüyor? *Journal of Travel and Hospitality Management*, 15(1), 133-148.
- Aylan, S., Arpacı, Ö. ve Celiloğlu, F. K. (2016). Bir İnternet Şikâyet Forumundaki Termal Otellere Yönelik Şikâyetlerin İncelenmesi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 049-068.
- Ayyıldız, A. Y. ve Baykal, M. (2020). Otel İşletmelerine Yönelik E-Şikâyetlerin İçerik Analizi ile İncelenmesi: Kuşadası 5 Yıldızlı Otel İşletmeleri Örneği. *OPUS-Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 16(30), 2659-2683.
- Bal, V. (2014). Online Satış Girişimcilerinin Karşılaştıkları Müşteri Şikâyetlerinin Analizi. *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(1), 59-74.
- Barutçu, M. T. ve Başak, B. (2018). Customer Complaints about E-Commerce Sites: Content Analysis. *The Eurasia Proceedings of Educational and Social Sciences*, 10, 238-243.
- Bell, J. B., Menguc, B. ve Stefani, S. L. (2004). When Customers Dissappoint: A Model of Relational Internal Marketing and Customer Complaints. *Academy of Marketing Science*, 32(2), 112-126.
- Bozpolat, C. ve Çopur, F. (2021). Banka Müşterilerinin E-Şikâyetlerini Şikâyet Forum Sitesi Üzerinden Analiz Etme. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 13(3), 2056-2071.
- Burucuoğlu, M. ve Yazar, E. E. (2020). Üçüncü Parti Platformda Kargo Firmalarına Yapılan Müşteri Şikâyetlerinin İçerik Analizi. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 16(1), 99-114.
- Çakıcı, C. ve Güler, O. (2015). *Şikâyet Yönetimi*. B. Kılıç ve Z. Oter (Ed.), Turizm Pazarlamasında Güncel Yaklaşımlar (s. 217-251) içinde. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Dalgıç, T. ve Tiltay, M. A. (2020). Otomotiv Sektöründe Marka Bağlılığı: Toyota Türkiye Hayran Topluluğu Üzerine Netnografik Bir Araştırma. *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 7(1), 331-359.
- Demirdelen A. D., Dinçer M. Z. ve İstanbullu D. F. (2020). Airbnb Aracılığıyla Konaklama Yapan Misafirlerin Memnuniyet Düzeylerini Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesine Yönelik Netnografik Bir Araştırma. *International Journal of Contemporary Tourism Research*, 4(1), 1-14.
- Deniz, A. ve Godekmerdan, L. (2011). Müşterilerin Kargo Firmalarının Sunduğu Hizmetlere Yönelik Tutum ve Düşünceleri Üzerine Bir Araştırma. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(2), 379-396.
- Ergin, T. Ç. Sert, N. Y. ve Salmanova, L. (2018). Reklamlarda Cinsel Çekicilik Kullanımının Tüketiciler Üzerindeki Etkisi: Biscolata Reklamlarının Youtube Kanalı Üzerinden Netnografik Bir İncelemesi. *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 211-222.
- Gürce, M. Y. ve Tosun, P. (2017). Kargo Hizmetlerine İlişkin Müşteri Şikâyetleri: Bir İçerik Analizi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 9(3), 177-196.
- Güreş, N., Arslan, S., Yüksel, C. ve Yılmaz, H. (2020). Turistlerin TripAdvisor Üzerinden Havayolu İşletmelerine Yönelik E-Şikâyetlerinin İncelenmesi (Analysing E-Complaints of Tourists about Airline Companies via TripAdvisor). *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 8(1), 211-230.
- Güven, H. (2020). Covid-19 Sürecinde E-Ticaret Sitelerine Yöneltilen Müşteri Şikâyetlerinin İncelenmesi. *Turkish Studies*, 15(4), 511-530.
- Hoşgör, D. G. ve Hoşgör, H. (2019). Sağlık Hizmeti Tüketicileri Perspektifinden Özel Hastane Şikâyetlerinin İncelenmesi (Sikayetvar.Com Örneği). *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 22(4), 823-842.
- Kaya, H. (2021). Türk E-Ticaret Şirketleri Kendi Kargo Ağını Kuruyor. *Uluslararası Stratejik Boyut Dergisi*, 1(2), 169-

- Kayabaşı, A. (2010). Elektronik (Online) Alışverişte Lojistik Faaliyetlere Yönelik Müşteri Şikâyetlerinin Analizi ve Bir Alan Araştırması. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 21-42.
- Kızıldemir, Ö., İbiş, S. ve Çöp, S. (2019). Afyonkarahisar'da Faaliyet Gösteren Beş Yıldızlı Otel İşletmelerine Yönelik Yapılan Yorumların ve E-Şikâyetlerin Değerlendirilmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(71), 1315-1324.
- Kocabaş, İ. (2022). Covid-19 Döneminde E-Şikâyet Yönetimi Perspektifinden Müşterilerin Çevrimiçi Alışverişte Karşılaştıkları Sorunlar. *Selçuk İletişim Dergisi*, 15(1), 323-359.
- Kozinets, R. V. (2006). Click to Connect: Netnography and Tribal Advertising. *Journal of Advertising Research*, 279-288, doi:10.2501/S0021849906060338.
- Kozinets, R. V. (2012). Marketing Netnography: Prom/ot(ulga)tıng a New Research Method. *Methodological Innovations Online*, 7(1) 37-45.
- Kurt, S. Ü. ve Kurt, M. C. (2017). Halkla İlişkilere Yenilikçi Bir Yaklaşım: Dijital İnovasyonlar. *Online Academic Journal of Information Technology*, 8(29), 75-86.
- Kutluk, A. ve Arpacı, Ö. (2016). E-WOM Bağlamında Seyahat Acentalarına Yönelik E-Şikâyetlerin Gömülü Teori ve İçerik Analizi ile İncelenmesi. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(35), 367-386.
- Nazlı, M. (2020). Tourists' E-Complaints About Online Travel Agencies. *Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 99-111.
- Nazlı, M. ve Arbak, H. (2020). Hastanelerde Sağlık Hizmetleri Hakkındaki E-Şikâyetlerin Stratejik Önemi. *İşletme Bilimi Dergisi*, 8(3), 373-397.
- Nguyena, Q. N., Ngob, A. T. ve Mai, V. N. (2021). Factors Impacting Online Complaint Intention and Service Recovery Expectation: The Case of E-Banking Service in Vietnam. *International Journal of Data and Network Science*, 5, 659-666.
- Mutlu, B. ve Bazarıcı, S. (2017). Marka İşbirlikleri İçin Yeni Bir Alan: Youtube İçerik Üreticileri ve Kanal Toplulukları Üzerine Netnografik Bir Araştırma. *Akdeniz İletişim Dergisi*, 27(28), 29-45.
- Özbek, K.G.K., Özcan, S. ve Çalışkan, A. F. (2021). Customer Complaints Encountered in The Online Food Retail During The COVID-19 Intermittent Curfew Period. *TUJOM*, 6(3), 223-238.
- Özbölük, T. ve Dursun, Y. (2015). Pazarlama Araştırmalarında Paradigmatik Dönüşüm ve Etnografinin Dijitale Evrimi: Netnografi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 46, 227-249.
- Rekabet Kurumu (2021). E-Pazaryeri Platformları Sektör İncelemesi Ön Raporu. <https://www.rekabet.gov.tr/Dosya/sector-raporlari/e-pazaryeri-si-on-rapor-20210705115502897-pdf> (erişim tarihi: 07.06.2022).
- Sarı, F. Ö. ve Alikılıç, Ö. A. (2016). How Ready Are The Turkish Hospitality And Travel Organizations For E-Complaint Handling? *Online Academic Journal of Information Technology*, 7(24), 75-94.
- Sujithamrak, S. ve Lam, T. (2005). Relationship Between Customer Complaint Behaviour and Demographic Characteristics: A Study of Hotel Restaurants Patrons. *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 10(3), 289-307.
- Şahin, S., Girgin, G. K., Kazoğlu, İ. H. ve Coşkun, G. N. (2018). Gastronomi Turistlerinin E-Şikâyet Davranışları Üzerine Bir Araştırma: Alaçatı Örneği (A Research on E-Complaint Behaviour of Gastronomy Tourists: Alaçatı Sample). *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 6(1), 68-82.
- Şikayetvar (2022). <https://www.sikayetvar.com/hakkimizda> (erişim tarihi: 19.04.2022).
- Şirzad, N. ve Turancı, E. (2019). Dijital Halkla İlişkiler ve Müşteri İlişkileri Yönetimi: Şikâyet Yönetimi Bağlamında Memnuniyet Unsurlarının İncelenmesi. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 31, 421-443.
- Tanrısever, C. (2018). Paket Tur Satın Alan Müşterilerin Şikâyet Analizi. *Turizm Akademik Dergisi*, 5(1), 114-123.
- Taşçıoğlu, M. (2020). Online Alışverişlerde Kargo Hizmetlerinin Tüketici Algılarına Etkisi. *OPUS-Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 15(23), 2011-2030.
- Taşkın, Ç. ve Raçlı, S. (2019). Kargo Hizmetlerinde Şikâyet Etme Niyeti ve Öncülleri Arasındaki İlişkilerin PLS-Sem ile

Araştırılması. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(37), 835-864.

- Tombul, I. (2020). Netnografik Analizle Türkiye’de YouTuberlar ve Değişen Ahlaki Panik Fenomeni. *Erciyes İletişim Dergisi*, 7(2), 789-811.
- TÜSİAD (2022). E-ticaretin Öne Çıkan Başarısı, Tüketici Davranışlarında Değişim ve Dijitalleşme, Deloitte Digital, <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/tr/Documents/consulting/E-ticaretin-one-cikan-basarisi-2022.pdf>. (Erişim tarihi: 18.04.2022).
- Unur, K., Çakıcı, C. ve Taştan, H. (2010). Paket Turlardaki Müsteri Şikâyetleri ve Seyahat Acentalarının Bu Şikâyetlerle Karşılaşma Sıklıkları Üzerine Bir Araştırma. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(3), 391-408.
- Ünal, A., Çakır, G., Bayar, B. S. ve Çelen, O. (2020). Turistlerin Konaklama İşletmelerine Yönelik Şikâyetlerinin İncelenmesi: Marmara Bölgesi Otellerine Yönelik Bir Araştırma. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 11(3), 744-755.
- Yeşilyurt, H., Çalışkan, C. ve Okat, C. (2020). Potansiyel Turizm Destinasyonlarında Bulunan Otellerle İlgili E-Şikâyetlerin Coğrafi Bakışla Değerlendirilmesi: Adıyaman Örneği. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(3), 2003-2017.
- Yetim, G., Dursun, M. T. ve Argan, M. (2021). Boş Zaman Seyahatleri Temelinde Airbnb Deneyimlerine Netnografik Bir Bakış. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 20(3) 1524-1540.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin.
- Zerenler, M. (2020). *Pazarlamanın Nitel Çağı*. Çizgi Kitabevi
- Zengin, B. ve Haliloğlu, S. (2020). Konaklama İşletmelerine Yönelik E- Şikâyetlerin İncelenmesi: Sakarya Örneği. *Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 68-84.

Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Kastamonu University Journal of Faculty of Economics and
Administrative Sciences

Haziran 2022 Cilt: 24 Sayı:1
iibfdergi@kastamonu.edu.tr

Başvuru Tarihi / Received: 20.05.2022
Kabul Tarihi / Accepted: 16.06.2022
DOI: 10.21180/iibfdkastamonu.1119054

Türkiye’de İşsizlik Sigortası Düzenlemelerinin İşsizliğe Etkisi: Müdahale Yöntemi ile Bir Analiz

Burcu GÜVENEK¹, Zeynep KARAÇOR², Rumeysa GEVHER³

Öz

Bu çalışmanın amacı, 1999 yılında yürürlüğe giren 4447 sayılı kanun ile birlikte 1 Haziran 2000 tarihinden itibaren uygulanmaya başlanan işsizlik sigortası düzenlemelerinin işsizlik rakamları üzerindeki etkisini ortaya koymaktır. Uygulamada veri olarak, TÜİK tarafından yayınlanan ve 1988-2020 yıllarını kapsayan işsizlik rakamları kullanılmıştır. Çalışmanın analiz kısmında Müdahale Analizi yöntemi kullanılmıştır. Çalışmada 2000 yılından itibaren uygulanmaya başlayan işsizlik sigortası uygulamaları 2000 yılı baz alınarak modele eklenmiştir. Analiz sonuçları incelendiğinde 4447 sayılı kanunla kabul edilen işsizlik sigortasının işsizlik rakamları üzerindeki etkisinin anlamlı olduğu tespit edilmiştir. İşsizlik sigortasının işsizlik rakamlarını %15 oranında arttırdığı tespit edilmiştir. İşsizlik miktarının yıllık ortalama büyüme oranına bakıldığında ise işsizlik sigortasının kabul edilmesinden sonra bu oranın %0.03 olduğu, görülmektedir. Bu sonuç işsizlik sigortasına geçiş sürecinden itibaren işsizlik rakamlarındaki büyümenin de arttığını göstermektedir. Sözü edilen bu ilişki istatistiksel olarak da oldukça anlamlı bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: İşsizlik, işsizlik sigortası, müdahale analizi

Jel Kodu: A10, E10, J21.

The Effect of Unemployment Insurance Regulations on Unemployment in Turkey: An Analysis with An Intervention Method

Abstract

The aim of this study is to reveal the effect of the unemployment insurance regulations, which started to be implemented as of June 1, 2000, on the unemployment figures. In practice, unemployment figures published by the Turkish Statistical Institute and covering the years 1988-2020 were used. In the analysis part of the study, the Intervention Analysis method was used. In the study, unemployment insurance applications, which started to be implemented since 2000, were added to the model based on the year 2000. When the results of the analysis were examined, it was determined that the effect of unemployment insurance, which was accepted by the law numbered 4447, on the unemployment figures was significant. It was determined that unemployment insurance increased unemployment figures by 15%. When the annual average growth rate of unemployment is examined, it is seen that this rate is 0.03% after the acceptance of unemployment insurance. This result shows that the growth in unemployment figures has increased since the transition to unemployment insurance. This relationship was also found to be statistically significant.

Keywords: Unemployment, Unemployment Insurance, Intervention Method

Jel Codes: A10, E10, J21.

¹ Sorumlu Yazar/Corresponding Author: Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Konya, Türkiye. E-posta: burcuguenek@selcuk.edu.tr Orcid no: 0000-0002-7159-2555

² Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Konya, Türkiye. E-posta: zkaracor@selcuk.edu.tr Orcid no: 0000-0003-2050-644X

³ Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Konya, Türkiye. E-posta: rumeysa.gevher@selcuk.edu.tr Orcid no: 0000-0001-5741-3111

Extended Abstract

Introduction

Unemployment is a problem that has negative consequences for countries in many respects. For this reason, the country develops policy measures for the negative consequences of unemployment. Unemployment insurance is given as an example of these policies. Similar to unemployment insurance in the world, the first application established by public bodies appeared in the Swiss canton of Bern in 1893. This practice, which is similar to unemployment insurance but different from unemployment insurance in quality, pioneered the unemployment insurance practices of other countries. In 1896, in the Cologne region of Germany, and in Leipzig in 1905, the Kommune Fund, which is similar to unemployment insurance, was established (Andaç, 2010: 52). In the modern sense, examples of unemployment insurance date back to 1907. After unemployment insurance first appeared in Denmark, it was established in 1911 in England and Ireland (Benli, 2005:305). Unemployment insurance (Göçmen, 2012:140), which was first discussed in Turkey in 1952, gained value with the development plans and was handled by the unions.

Policies such as unemployment insurance, especially with the development of union activities and the spread of unionism, are important policies for the unemployed to ensure that they can continue their social lives.

In this study, firstly, the development of unemployment insurance in Turkey was examined. Afterwards, an analysis was made to examine the effect of unemployment insurance regulations on unemployment. In the analysis part of the study, how and to what extent unemployment figures are affected by pension insurance regulations is tested using Intervention Analysis. First, the data and method are explained in the analysis section. Finally, we will move on to the analysis results section.

Method

In this study, which examines the effect of unemployment insurance on unemployment figures in Turkey, unemployment data are analyzed according to time series. For this reason, stationarity tests were performed first.

This test is the Phillips Perron (PP) unit root test. In addition, the ARIMA Model was used in the analysis after the stationarity tests. In the last stage of the analysis, Intervention Analysis was performed. This is because of the analysis of the effects on the time series.

This analysis was made by taking into account the effect of the unemployment insurance application, which was accepted in 1999, on unemployment. For this reason, unemployment data between 1988-2020 in Turkey were used. These data were obtained from the Turkish Statistical Institute. In addition, the unemployment insurance application, which was accepted in 1999 and started to be implemented since 2000, was included in the analysis based on the year 2000.

Result and Discussion

One of the most fundamental problems of economies globally is unemployment. Unemployment has a negative impact on individuals, not only economically, but also socially and psychologically. In this sense, many policies are implemented in the fight against unemployment. The unemployment insurance application, which is the basis for the study, is an example of one of these policies. The main purpose of unemployment insurance, which is a passive policy in the fight against unemployment, is to reduce the negative consequences of unemployment and to reduce the loss of income from unemployment in part or temporarily.

One of the factors affecting labor demand is that individuals or households have a stable source of income even without working at any job. If people are receiving financial support from outside, this extends the waiting time to join the workforce. Unemployment insurance can quickly highlight labor mobility, leading to unemployment and loss of production. In addition, extending the amount of time left idle by receiving unemployment insurance allowance will result in increased labor costs. This effect will increase as the scope of unemployment insurance increases.

The effects of unemployment insurance on labor supply and labor demand have been drawn to attention since 1999, when the Law No. 4447 on unemployment insurance practices in Türkiye’s economy entered into force. In this study, these effects are primarily tried to be shown numerically. According to the analysis results, unemployment insurance, which entered into force with the law, has increased unemployment by 15%. The average annual growth rates of unemployment numbers are 0.03%. The result, which was found to be statistically significant, supports the explanations stated. Supporting and securing people with unemployment insurance helps them psychologically, while reducing employment incentives.

GİRİŞ

İşsizlik, birçok ülkede ekonomik, sosyal ve politik açıdan olumsuz sonuçları olan makroekonomik büyüklüklerden biridir. Dünyada birçok ekonomi, özellikle kriz dönemlerinde işsizliğin yüksek oranlı gerçekleşmesinden olumsuz bir şekilde etkilenmiş, işsizlikle mücadele için politikalar uygulamıştır. İşsizlikle mücadelede aktif olarak istihdam politikaları uygulanırken, işsizliğin sosyal ve ekonomik etkilerinin azaltılmasında pasif istihdam politikaları uygulanmaktadır. Bu politikalardan biri olan işsizlik sigortası (Benli, 2005:303; Çakmak, 2020:4; Görücü, Akbıyık ve Koç, 2012:128; Kocabaş ve Özgüler, 2019:269), işsiz kalanların güvence altına alınması için dünyada hükümetler ve kurumlarca uygulanan politikalardan biridir. Bu tür politikalar özellikle sendikal faaliyetlerin gelişmesi ve sendikacılığın yaygınlaşması ile birlikte, işsiz kalan kişiler için sosyal hayatlarına devam edebilmelerinin güvencesinin oluşturulmasında önemli politikalardır.

Dünyada işsizlik sigortasına benzer şekilde, kamu organları tarafından kurulan ilk uygulama 1893 yılında İsviçre'nin Bern Kantonu'nda karşımıza çıkmaktadır. İşsizlik sigortasına benzer şekilde fakat nitelik olarak işsizlik sigortasından farklı olan bu uygulama diğer ülkelerin işsizlik sigortası uygulamalarının öncülüğünü yapmıştır. 1896 yılında Almanya'nın Köln bölgesinde, 1905 yılında ise Leipzig'de işsizlik sigortasına benzeyen Kömün Sandığı kurulmuştur (Andaç, 2010:52). Modern anlamda ise işsizlik sigortasının örnekleri 1907 yılına dayanmaktadır. İlk olarak Danimarka'da ortaya çıkan işsizlik sigortası sonrasında ise 1911 yılında İngiltere ve İrlanda'da kurulmuştur (Benli, 2005:305).

Türkiye'de işsizlik sigortası uygulamaları ilk olarak 1952 yılında Türk-İş Genel Kurulu'nda tartışılmıştır (Göçmen, 2012:140). Sonrasında ise kalkınma planlarının yürürlüğe girmesi ile birlikte bu kapsamda değerlendirilmiş ve sendikaların da gündemine girmiştir.

Bu çalışmada öncelikle Türkiye'de işsizlik sigortasının gelişimine değinilmiştir. Sonrasında ise Türkiye'deki işsizlik sigortası uygulamalarının işsizlik üzerindeki etkisi analize tabi tutulmuştur.

1. TÜRKİYE'DE İŞSİZLİK SİGORTASININ GELİŞİM SÜRECİ

Temel olarak işsiz kalan bir kişinin yaşamını sürdürebilmesi için sağlanan ekonomik ve sosyal güvence olarak karşımıza çıkan işsizlik sigortası (Andaç, 2010:57) işsizlik sonucunda oluşan zararların azaltılması ve işsiz kalan kişinin yeni bir iş bulana kadar hayatını devam ettirmesi üzerine kurulmuştur (Görücü vd., 2012:130). Ayrıca işsizlik sigortası, mesleki yetersizlikleri sonucunda işsiz kalan kişinin bu süreç içerisinde mesleki eğitime yönlendirilmesini amaçlamaktadır (Tunç, 2007:35). Bu sayede işsiz kalan kişinin ekonomik ve psiko-sosyal yaşantısının olumsuz etkilenmesinin önüne geçilebilecektir. Bunların yanında işsizlik sigortasının olumsuz etkileri de bulunmaktadır. Görücü vd. (2012), işsizlik sigortasının işçiler üzerinde maliyet artışına neden olarak işçinin net gelirinin azalmasına sebep olacağını belirtmektedir. Ayrıca işçilerin işsiz kalmaları durumunda ekonomik anlamda destekleneceklerini düşünmelerinden dolayı çalışma eğilimleri azalabilecektir. Bunların yanında işsizlik ödeneği alan kişilerin işe girmeleri için iş bulma kurumu öncelik verebilir bu durum ödenekten yararlanmayan kişilerin iş gücü piyasasına girme imkanlarını daraltabilir. İşsizlik sigortasının belki de en olumsuz sonucu ise işsizlik sigortası primlerinin işgücü maliyetlerini arttırması dolayısıyla, işsizliğin artışına, üretim imkanlarının düşmesine ve kayıt dışı istihdamın artmasına sebep olabilecektir (Görücü vd., 2012:135).

Türkiye’de işsizlik sigortası ilk olarak 4447 sayılı “İşsizlik Sigortası Kanunu” kapsamında 25.08.1999 tarihinde kabul edilmiş ve 08.09.1999 tarihinde resmi gazetede yayımlanmıştır. Bu zamana kadar olan süreçte üzerinde tartışılmasına rağmen, kanunun yürürlüğe girmesi uzun yıllar almıştır. Kanunun yürürlüğe girmesinde özellikle İş ve İşçi Bulma Kurumu ve Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) nezdinde çalışmalar yürütülmüş, 1959 yılından itibaren İş ve İşçi Bulma Kurumu öncülüğünde otuzaya yakın kanun tasarısı ve teklifi hazırlanmıştır (Görücü vd., 2012:132). DPT tarafından ise kalkınma planları çerçevesinde ele alınan işsizlik sigortası, I., II., III., IV., VI., ve VII. Beş Yıllık Kalkınma planlarında karşımıza çıkmaktadır.

4447 sayılı İşsizlik Sigortası Kanunu’nun kırk yedinci Maddesinde işsizlik sigortasının tanımı yapılmıştır. Bu maddeye göre; “Bir işyerinde çalışırken, çalışma istek, yetenek, sağlık ve yeterliliğin-de olmasına rağmen, herhangi bir kasıt ve kusuru olmaksızın işini kaybeden sigortalılara işsiz kalmaları nedeniyle uğradıkları gelir kaybını belli süre ve ölçüde karşılayan, sigortacılık tekniği ile faaliyet gösteren zorunlu sigortayı” olarak açıklanmıştır (İşsizlik Sigortası Kanunu, 1999). Tanımdan anlaşılacağı üzere işsizlik sigortasının belirli özellikleri bulunmaktadır. Kanunda da açıkça belirtildiği gibi işsizlik sigortasından faydalanmanın temel şartı sigortalı olmaktır ve madde 48’e göre işsizlik sigortası zorunludur. İlk kez iş arayan ve ihtiyari olarak işinden ayrılan kimse işsizlik sigortası almaya hak kazanmamaktadır.

İşsizlik Sigortası Kanunu’nun yıllar itibariyle bazı maddelerinde önemli revizeler yapılmıştır. Önceleri 506 sayılı Sosyal Sigortalar Kanunu ikinci maddesinde belirlenen sigortalılar ve geçici yirminci maddede belirtilen sandıklara tabi sigortalıları ve karşılıklılık esasına dayalı olarak yapılan anlaşmalara göre çalışan yabancı işçileri kapsamaktaydı. Sonrasında ise kanunda değişikliğe gidilmiştir. Kırk altıncı maddede yapılan değişiklik sonrasında önceleri 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu’nun dördüncü maddesinin birinci fıkrasının a bendi ile ikinci fıkrası kapsamında çalışan sigortalı işçileri kapsayan işsizlik sigortası kanunu genişletilmiştir. Yapılan değişiklik sonrasında 4857 sayılı kanuna göre kısmi süreli çalışanlardan 5510 sayılı kanunun elli ikinci maddesinin birinci fıkrası kapsamında işsizlik sigortası primi ödeyerek isteğe bağlı sigortalıları ve ek altıncı madde kapsamındaki sigortalıları ve 506 sayılı Sosyal Sigortalar Kanunu’nun geçici yirminci maddesinde belirtilen sandıklara tabi olan sigortalıları kapsayacak şekilde kanun maddeleri değiştirilmiştir.

Tüm sigorta kollarında olduğu gibi işsizlik sigortası da prim esasına dayalıdır (Görücü vd., 2012:136). Primlerin ödenmesinde İşsizlik Sigortası Kanunu’nda yer alan kırk altıncı madde kapsamına giren tüm sigortalılar, işverenler ve Devlet yükümlü tutulmuştur. Bu kapsamda prim, sigortalı bireyin 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu’nun sekseninci ve seksen ikinci maddelerinde belirtilen prime esas aylık brüt kazancının %1’i sigortalıdan, %2’si işverenden ve %1’i Devlet payı olarak alınmaktadır. Belirlenen primlerin toplanmasından birincil olarak 4447 sayılı kanunun kırk altıncı maddesine göre Sosyal Sigortalar Kurumu (SSK), diğer her türlü hizmet ve işlemlerin yapılmasından ise İş ve İşçi Bulma Kurumu (İİBK)⁴ Genel Müdürlüğü görevli, yetkili ve sorumlu olarak belirlenmiştir.

Diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de, işsizlik sigortasından yararlanmanın bazı ön koşulları bulunmaktadır. Sigortalı bir işsizinin madde 48’de belirlenen işsizlik ödeneğine hak kazanması için, 5510 sayılı Kanun gereği ödenecek sigorta primleri ve yeni iş bulma ve aktif işgücü hizmetleri kapsamında kurs ve programlardan faydalanabilmek için işsiz kalmadan

⁴ 4 Ekim 2000 tarihinde kapatılarak yerine Türkiye İş Kurumu (İŞKUR) kurulmuştur.

önceki son 3 yıl içerisinde en az 600 gün, işsiz kalmadan önceki son 120 gün de kesintisiz prim ödenmesi gerekmektedir. Ayrıca işten ayrılma bildirgesi ile birlikte işten ayrıldığı günü takiben 30 günlük süre içerisinde Türkiye İş Kurumu'na (İŞKUR) başvuruda bulunması gerekmektedir (Türkiye İş Kurumu, 2022).

2. TÜRKİYE'DE İŞSİZLİK SİGORTASI- İSTİHDAM İLİŞKİSİ: MÜDAHALE YÖNTEMİ İLE ANALİZ

1999 yılında yürürlüğe giren 4447 sayılı İşsizlik Sigortası Kanunu'yla sosyal sigorta sisteminde önemli değişiklikler yapılmıştır. Bu kanunla getirilen en önemli değişikliklerden biri işsizlik sigortasıdır. Çalışmanın analiz kısmında işsizlik rakamlarının emeklilik sigortası düzenlemelerinden nasıl ve ne boyutta etkilendiği Müdahale Analizi kullanılarak test edilecektir. Analiz kısmında veri ve yöntem açıklanarak analiz sonuçları kısmına geçilecektir.

2.1. Veri ve Metodoloji

Türkiye için işsizlik sigortasının işsizler üzerindeki etkisinin incelendiği çalışmada TÜİK tarafından veri olarak 1988-2020 yıllarını kapsayan işsiz sayıları kullanılmıştır. 1999 yılında yürürlüğe giren 4447 sayılı kanun 1 Haziran 2000 tarihinden itibaren uygulamaya geçirildiği için modele 2000 yılı baz alınarak dahil edilmiştir. Analizler EViews-9 paket programı kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

Zaman serisi ekonometrisi ile çalışılan modellerde değişkenlerin, durağan olduğu varsayılmaktadır. Bu değişkenlerin durağanlık şartını sağlamaması durumu ise trendli bir serinin varlığına işaret etmektedir. Granger & Newbold (1974)'a göre durağanlık şartını sağlamayan zaman serisi verileri kullanılması durumunda düzmece regresyon problemi ortaya çıkabilmektedir. Bu durumda regresyon analizi sonucu yalnızca bu seriler arasında bir eşbütünlüşim ilişkisi olması durumunda gerçek bir ilişki ortaya koyabilmektedir (Gujarati, 2001:726).

Zaman serisi verilerinin durağanlık koşulunu sağlamadığında bu serilerde trend etkisi tespit edilmektedir. Bu trend stokastik ya da deterministik olmaktadır. Ancak seride uzun vadede bulunan trendin deterministik özellik taşıdığı ayrıca düzenli olmayan modellerde zamanla ortaya çıkan ve bir zaman sonra kaybolan trendlerin birbirinden farklı olduğu görülmektedir. Bu sebeple öncelikle durağanlığın tespit edilmesi gerekmektedir.

Zaman serilerinde durağanlık, görsel olarak ve istatistiki testler yardımıyla olmak üzere iki şekilde tespit edilmektedir. Zaman serilerinin durağanlık özelliklerinin tespitinde en yaygın şekilde kullanılan test yöntemleri, Dickey & Fuller (1979) tarafından ortaya koyulan Genisletilmiş Dickey-Fuller (ADF), Phillips & Perron (1988)'da yer alan Phillips- Perron (PP) birim kök testleridir.

Analizde kullanılan yöntemlerden biri de ARIMA Modelidir. Box & Jenkins (1970) tarafından geliştirilen ARIMA Modelinin kullandığı yöntem Box-Jenkins (BJ) metodu adıyla da bilinmektedir (Chatfield, 2000:43).

ARIMA modeli, Otoregresif (AR) ve Hareketli Ortalama (MA) Modellerinin birleşimi ile oluşan ARMA modelinin durağan olmayan durumlarda kullanılan uyarlanmış şeklidir. AR Modellerinde açıklayıcı değişken olarak, bağımlı değişkenin geçmiş değerleri ele alınırken, MA Modellerinde gecikmeli ve cari hata terimlerinin, ağırlıklı toplamı ele alınır. (Yaffee & Mcgee, 2000:108).

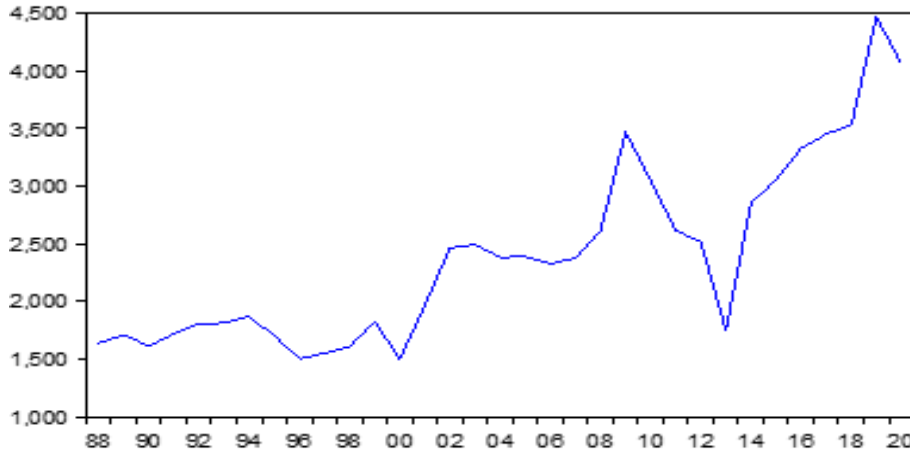
Analizimizin son aşamasını ortaya koyan yöntem ise Müdahale Analizi olarak adlandırılmaktadır. Bu yöntem ilk olarak Box & Tiao (1975) tarafından ele alınan "Ekonomik ve Çevresel Sorunlara Uygulamalarla Müdahale Analizi" adlı

makalede ortaya koyulmuştur. Yöntem temel olarak zaman serileri üzerinde meydana gelen etkileri analiz etmektedir. Bu analizle farklı durumlara veya müdahalelere seriler üzerinde meydana gelen değişiklikler incelenmektedir. Bu durumlar genellikle alışılmadık bir şekilde ortaya çıkan veya tek bir sefere mahsus gerçekleşen olay ve müdahaleler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunlara örnek olarak skandal, savaş, kriz dönemleri, ambargo uygulanması, grev, fiyat değişiklikleri verilebilir (Yaffee & McGee, 2000:265). Meydana gelen bu müdahaleler, yapılan müdahalenin aniden veya aşamalı gerçekleşmesine bağlı olarak farklı etkiler meydana getirebilmektedir.

2.2. Müdahale Yöntemi ile Analiz Sonuçları

Analizde kullanılan işsizlik rakamları ve işsizlik serisi tablo ve şekillerde “İşsizlik” olarak adlandırılmaktadır. Analiz bölümüne başlamadan önce serilerin bir takım testlere tabi tutulması ve böylece analiz için ön hazırlığın tamamlanması sağlanmalıdır. Bu yapıldıktan sonra ARIMA modelleri kullanılarak en doğru model seçilmektedir. Ardından seçilen modele kukla değişkenler yardımıyla etkiler dahil edilmekte son olarak ise bu etkiler yorumlanmaktadır.

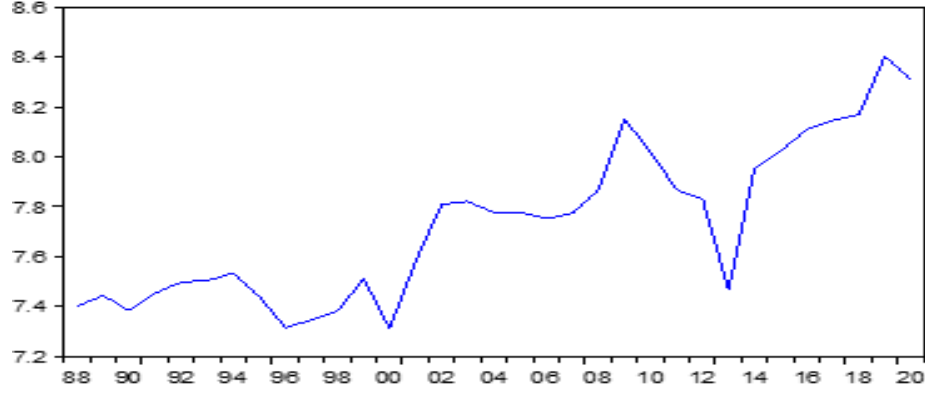
Şekil 1’de işsizlik serisinin grafiği yer almaktadır. Grafik incelendiğinde serinin trend içerdiği görülmektedir. Bu sebeple seriyi önemsiz dalgalanmalardan kurtarmak ve doğrusal hale getirmek hedefiyle serinin logaritması ile devam edilmesine karar verilmiştir.

Şekil 1: İşsizlik Serisinin Zaman Yolu Grafiği

Kaynak: E-views 9 programı kullanılarak elde edilmiştir.

Şekil 2’de işsizlik serisinin logaritmasının grafiği gösterilmektedir. İşsizlik serisindeki trendli yapıya benzer bir durum logİşsizlik serisinde de kendini göstermektedir.

Şekil 2: Logaritması Alınmış İşsizlik (Logissizlik) Serisinin Zaman Yolu Grafiği

Kaynak: E-views 9 programı kullanılarak elde edilmiştir.

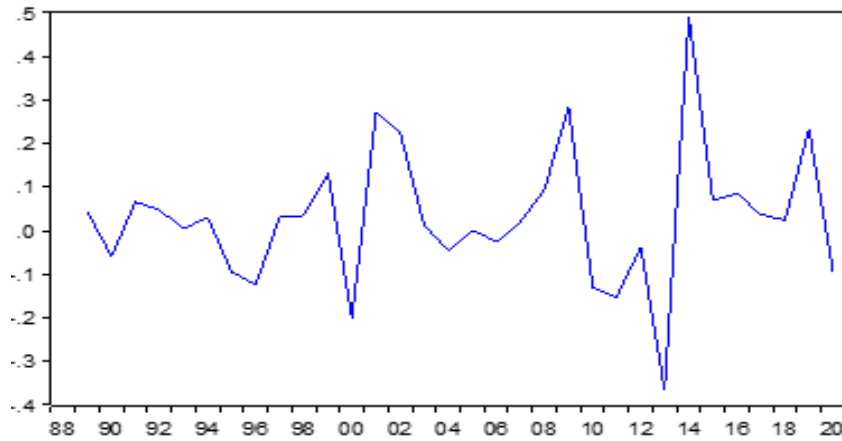
Analizimizde Augmented Dickey-Fuller (ADF), Phillips-Perron (PP) birim kök testleri kullanılarak logaritması alınmış yeni seride birim kök olup olmadığı sınanacaktır. Tablo 1’de durağanlığı tespit etmede kullanılan ADF ve PP birim kök testleri yer almaktadır.

Tablo 1: Logaritması Alınmış İşsizlik Serisinin (Logissizlik) Birim Kök Analizi

ADF	ADF Test İst.	Mac Kinnon Kritik Değerleri			Olasılık Değeri
		% 1	% 5	% 10	
	-3.118405	-4.273277	-3.557759	-3.212361	0.1193
ADF (-1)	ADF Test İst.	Mac Kinnon Kritik Değerleri			Olasılık Değeri
		% 1	% 5	% 10	
	-6.580163	-3.661661	-2.960411	-2.619160	0.0000
PP	PP Test İst.	Kritik Değerler			Olasılık Değeri
		% 1	% 5	% 10	
	-3.153866	-4.273277	-3.557759	-3.212361	0.1117
PP (-1)	PP Test İst.	Kritik Değerler			Olasılık Değeri
		% 1	% 5	% 10	
	-7.684171	-3.661661	-2.960411	-2.619160	0.0000

Tablo 1’de öncelikle ADF istatistiği (-3.118405 değeri) anlamlılık seviyelerinin tümünde kritik değerlerden (MacKinnon) küçük (mutlak değer olarak) bulunmuştur. Bununla birlikte olasılık istatistiği de (0.1193) 0,05 kritik değerinden büyük bir değer taşıdığı için H_0 hipotezi reddedilememekte ve serinin birim kök sorunu taşıdığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu sebeple birinci dereceden farkı alınarak serinin birim kök sorunundan arındırılması sağlanmıştır.

Birim kök tespitinde kullanılan testlerden bir diğeri olan PP testinin hem boş hem de alternatif hipotezleri ADF birim kök testiyle aynı şekilde değerlendirilmektedir. Bu testin istatistiklerine göre ise PP test istatistiği -3.153866 değeri tüm anlamlılık dereceleri için kritik değerden (MacKinnon) küçük (mutlak olarak) ve olasılık istatistiği de (0.1117) 0,05 kritik değerinden büyük bir değer taşıdığı için birim kökün varlığına işaret eden boş hipotez reddedilmemiş ve seride birim kök sorunu olduğuna yani serinin durağanlık şartını taşımadığına karar verilmiştir. Aynı şekilde birinci farkın alınması ile sorun ortadan kaldırılmıştır.

Şekil 3: Birinci Dereceden Farkı ve Logaritması Alınan İşsizlik (dlogissizlik) Serisinin Zaman Yolu Grafiği

Kaynak: E-views 9 programı kullanılarak elde edilmiştir.

Şekil 3, birinci dereceden farkı ve logaritması alınan işsizlik serisinin büyüme hızını diğer bir değişle zaman içerisindeki değişimlerini göstermektedir.

Otokorelasyon	Kısmi Otokorelasyon	AC	PAC	Q-Stat	Prob	
		1	-0.204	-0.204	1.4571	0.227
		2	-0.044	-0.089	1.5263	0.466
		3	-0.108	-0.143	1.9662	0.579
		4	-0.232	-0.313	4.0597	0.398
		5	0.182	0.032	5.4006	0.369
		6	-0.154	-0.202	6.3898	0.381
		7	0.170	0.039	7.6529	0.364
		8	-0.009	-0.039	7.6565	0.468
		9	-0.163	-0.171	8.9112	0.446
		10	0.118	-0.015	9.6039	0.476
		11	-0.135	-0.094	10.548	0.482
		12	-0.060	-0.258	10.747	0.551
		13	0.187	0.085	12.746	0.468
		14	-0.163	-0.212	14.347	0.424
		15	0.108	-0.121	15.088	0.445
		16	0.039	0.061	15.192	0.511

Şekil 4: Dlogissizlik Serisinin Kartezyen Grafiği

Kaynak: E-views 9 programı kullanılarak elde edilmiştir.

Şekil 4’te ise birinci dereceden farkı ve logaritması alınan işsizlik serisinin Kartezyen grafiği yer almaktadır. Grafikte yer alan istatistikler incelendiğinde serinin kritik değerlerin dışına çıkmadığını göstermektedir.

Bu noktadan sonra gerekli testlerden geçirilen işsiz serisinin otokorelasyonları değerlendirilerek analize en uygun ARIMA modeli belirlenmiş ve bu ARIMA modeline 1999 yılında 4447 sayılı kanunla yürürlüğe giren ve 2000 yılından itibaren uygulanmaya başlanan işsizlik sigortası için bir kukla değişken eklenmiştir. D4447s şeklinde analize dahil edilen bu kukla değişken, işsizlik sigortasının işsizlik serisi üzerinde nasıl bir etkide bulunduğunu göstermektedir. Seride kukla değişkenlerden kaynaklanan müdahalelerin beklenmeyen bir şekilde ortaya çıkıp kaybolmayacağı etkisinin devam edeceği tahmin edilmektedir. Bu açıklama analize kukla değişkenlerin yanına eklenen s harfi ile eklenmiştir. Analizin istatistiksel sonuçları Tablo 2’de raporlanmaktadır.

Tablo 2. Müdahalenin Etkisi Dahil Edilen Modelin Nihai İstatistikî Sonuçları

Değişken	Katsayı	St. Hata	t-İstatistiği	Prob.
C	7.419113	0.012652	586.3990	0.0000
D4447S	0.152731	0.044696	3.417128	0.0022
T1	0.026746	0.003478	7.690741	0.0000
AR(1)	1.610292	0.306549	5.252973	0.0000
AR(2)	-0.869429	0.232628	-3.737430	0.0010
MA(1)	-1.985545	1904.674	-0.001042	0.9992
MA(2)	0.999994	1918.379	0.000521	0.9996

Son modelin denklemini ise şu şekildedir:

$$\text{Log}y_t = 7.42 + 0.153D4447S_t + 0.027D4447T_t + 1.161 \log y_{t-1} - 0.869 \log y_{t-2} + \varepsilon_t - 1.986\varepsilon_{t-1} + 0.999\varepsilon_{t-2} \quad (1)$$

Tablo 2’de yer alan sonuçlar ve 1 numaralı denklem incelendiğinde D4447S kuklasıyla modele eklenen işsizlik sigortasının işsizlik verisi üzerindeki etkisinin anlamlı olduğu tespit edilmiştir (Prob=0.0022). Kukla değişkene karşılık gelen katsayı yorumlandığında ise işsizlik sigortasının ortalama işsiz üzerindeki etkisi pozitif bulunmuştur (0.152731). İşsizlik sigortasının kabul edilmesi ortalama işsiz miktarını yaklaşık olarak %15 oranında arttırmaktadır. İşsizlik miktarının yıllık ortalama büyüme oranına bakıldığında ise işsizlik sigortasının kabul edilmesinden sonra bu oranın %0.03 olduğu, görülmektedir. Bu sonuç işsizlik sigortasına geçiş sürecinden itibaren işsizlik rakamlarındaki büyümenin de arttığı görülmektedir. Sözü edilen bu ilişki istatistiksel olarak da oldukça anlamlı bulunmuştur (Prob=0.000).

SONUÇ

İşsizlik, ekonomilerin en temel makroekonomik sorunlarının başında gelmektedir. İşsizlik sadece ekonomik değil, sosyo-psikolojik problemlere de neden olmaktadır. Dolayısıyla işsizlikle mücadele ekonomi politikalarının en temel unsurlarından biridir. İşsizlikle mücadelede pasif politikalar arasında yer alan işsizlik sigortasının temel amacı işsizliğin sonuçlarını azaltmak, olası işsizlik riskine karşı emek faktörünün gelir kaybını kısmen veya geçici bir süre karşılamaya yönelik bir uygulamadır.

İşgücü arzını etkileyen unsurlardan biri, bireylerin veya hanelerin işgücüne katılmadan herhangi bir gelir kaynağına sahip olup olmadıklarıdır. Bu durum işsizlik sigortasının amacını etkilemektedir. Eğer birey veya hane halkı bir gelir akımı ile destekleniyor ise işsizlik sigortası, boş kalma-işsiz kalma süresinin uzamasına neden olmaktadır. Uygulamaya konulacak işsizlik sigortasının istihdamı artırıcı etki oluşturabilmesi için işgücü maliyeti ve işgücü talebi üzerindeki etkisi önemlidir. İşsizlik sigortası kısa dönemde işgücü hareketliliğini ön plana çıkartarak işsizlik ve üretim kaybına neden olabilmektedir. İşsizlik sigortası ödeneği olarak boş kalınan sürenin uzaması işgücü ücretlerinin yükselmesine neden olacaktır. Bu etki işsizlik sigortasının kapsamı arttıkça daha da artacaktır. İşsizlik sigortasının toplam talep üzerindeki etkisi işsizlik ödeneğine bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. İşsizlik ödeneğinin büyüklüğünün artması boş kalma-işsiz kalma süresinin uzamasına neden olacaktır.

İşsizlik sigortasının işgücü arzı ve işgücü talebi üzerindeki bahsedilen etkileri, Türkiye ekonomisinde 1999 yılında yürürlüğe giren 4447 sayılı kanunun uygulama sonuçlarında da görülmektedir.

Analiz sonuçları incelendiğinde 4447 sayılı kanunla kabul edilen işsizlik sigortasının işsizlik rakamları üzerindeki etkisinin anlamlı olduğu tespit edilmiştir. İşsizlik sigortasının işsizlik rakamlarını %15 oranında arttırdığı tespit edilmiştir. İşsizlik miktarının yıllık ortalama büyüme oranına bakıldığında ise işsizlik sigortasının kabul edilmesinden sonra bu oranın %0.03 olduğu, görülmektedir. Bu sonuç işsizlik sigortasına geçiş sürecinden itibaren işsizlik rakamlarındaki büyümenin de arttığını göstermektedir. Sözü edilen bu ilişki istatistiksel olarak da oldukça anlamlı bulunmuştur.

ETİK BEYAN VE AÇIKLAMALAR

Etik Kurul Onay Bilgileri Beyanı

Çalışma, etik kurul izni gerektirmeyen bir çalışmadır.

Yazar Katkı Oranı Beyanı

Birinci yazarın makaleye katkısı %50’dir. İkinci ve üçüncü yazarların ise makaleye katkısı %25 olarak gerçekleşmiştir.

Çıkar Çatışması Beyanı

Yazarlar arasında çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Andaç, F. (2010). *İşsizlik Sigortası*. Ankara: Hermes Ofset.
- Benli, A. (2005). 4447 Sayılı Kanuna Göre İşsizlik Ödeneğine Hak Kazanma Koşulları, *Journal of Social Policy Conferences*, 0(49), 303-316.
- Box, G. E. P. & Jenkins, G. M. (1970). *Time Series Analysis: Forecasting and Control*. San Francisco: Holden-Day.
- Box, G. E. P. & Tiao, G. C. (1975). Intervention Analysis with Applications to Economic and Environmental Problems, *Journal of the American Statistical Association*, 70(349), 70-79.
- Chatfield, C. (2000). *Time-Series Forecasting*. New York: Chapman&Hall/CRC.
- Çakmak, E. (2020). Türkiye’de İşsizlik Sigortası Uygulamaları, *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 12(1), 1-22.
- Dickey, D. A. & Fuller, W. A. (1979). Distribution of the Estimators of Autoregressive Time Series with a Unit Root, *Journal of the American Statistical Association*, 74(366), 427-431.
- Göçmen, M. (2012). Ülkemizdeki İşsizlik Sigortası ve İşsizlik Fonu Uygulamaları, *Kamu-İş*, 12(2), 137-158.
- Görücü, İ., Akbıyık, N. ve Koç, M. (2012). Türkiye’de İşsizlik Sigortası Uygulaması ve Sonuçları (2000-2010), *e-Journal of New World Sciences Academy NWSA-Social Sciences*, 7(2), 127-160.
- Granger, C.W.J. & Newbold, P. (1974). Spurious Regressions in Econometrics, *Journal of Econometrics*, 2, 111-120.
- Gujarati, D. N. (2001). *Temel Ekonometri*, (çev. Ü. Şenesen. ve G. Günlük Şenesen). İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- İşsizlik Sigortası Kanunu (1999, 8 Eylül). *Resmî Gazete* (No: 23810). “Erişim Adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/23810.pdf>.”
- Kocabaş, F. ve Canbey Özgüler, V. (2019). Pasif İşgücü Piyasası Politikaları: İşsizlik Ödeneği ve İşsizlik Yardımı Uygulamaları, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(28), 266-283.
- Phillips, P.C.B. & Perron, P. (1998). Testing for Unit Roots in Time Series Regression, *Biometrika*, 75, 335-346.
- Tunç, M. (2007). Kayıt Dışı İstihdamla Mücadelede Geliştirilen Stratejiler Uygulanan Politikalar ve Gelişmiş Ülke Örnekleri, Uzmanlık Tezi, T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü, Ankara, “Erişim Adresi: <https://media.iskur.gov.tr/15620/mehmet-tunc.pdf>.”
- Türkiye İş Kurumu (İŞKUR). (2022). İşsizlik Sigortası, Erişim Tarihi 15.02.2022, “Erişim Adresi: <https://www.iskur.gov.tr/>.”
- Yaffee, R. & McGee, M. (2000). *Time Series Analysis and Forecasting*. California: Academic Press.

Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Kastamonu University Journal of Faculty of Economics and
Administrative Sciences

Haziran 2022 Cilt: 24 Sayı:1
iibfdergi@kastamonu.edu.tr

Başvuru Tarihi / Received: 23.03.2022
Kabul Tarihi / Accepted: 17.06.2022
DOI: 10.21180/iibfdkastamonu.1092182

The Relationship Between the Deposit Dollarization in the Turkish Banking Sector with USD/TRY Exchange Rate and Consumer Confidence Index: 2012:01 – 2022:01

Mustafa BEYBUR¹

Abstract

Deposit dollarization is defined as resident people's preference for foreign currencies instead of national currency when accumulating value. Turkish banking sector's foreign currency deposits/total deposit ratio has increased rapidly, especially in recent years, and has exceeded 60%. Determining the factors that cause deposit dollarization is important in terms of measures to be taken for dollarization. In this research, the relationship between the foreign currency deposit / total deposit ratio in the Turkish banking sector with the consumer confidence index and the USD/TRY exchange rate was analyzed using monthly data between 2012:01 - 2022:01. The Engle-Granger cointegration test was used to analyze the relationship between the variables, and the Granger causality test was implemented to determine the direction of the relationship between variables. There is a long-term reciprocal relationship between the USD/TRY exchange rate and consumer confidence index variables with deposit dollarization detected in the Engle-Granger cointegration test. Besides, no mutual causality relationship between deposit dollarization and consumer confidence index was detected in the Granger causality test. In addition, it has been determined that there is a one-way causality relationship from deposit dollarization to USD/TRY rate, but there is no causality relationship from USD/TRY rate to deposit dollarization.

Keywords: Banking, Deposit Dollarization, USD/TRY exchange rate, Consumer Confidence Index, Granger Causality Test

Jel Codes: B22, B23, E52, E58

Türk Bankacılık Sektöründeki Mevduat Dolarizasyonu ile USD/TRY Döviz Kuru ve Tüketici Güven Endeksi Arasındaki İlişki: 2012:01 – 2022:01

Öz

Mevduat dolarizasyonu yerleşik kişilerin değer biriktirirken ulusal para birimi yerine yabancı para birimlerini tercih etmesi olarak tanımlanmaktadır. Türk bankacılık sektörünün yabancı para mevduat/toplam mevduat oranı özellikle son yıllarda hızla artarak %60 seviyesini aşmıştır. Mevduat dolarizasyonuna neden olan unsurların belirlenmesi dolarizasyona yönelik alınacak tedbirler açısından önem arz etmektedir. Bu araştırmada 2012:01 – 2022:01 tarihleri arasındaki aylık verilerden yararlanılarak Türk bankacılık sektöründeki yabancı para mevduat/toplam mevduat oranı ile tüketici güven endeksi ve USD/TRY döviz kuru arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Değişkenler arasındaki ilişkiyi analiz etmek için Engle-Granger eşbütünlük testi, değişkenler arasındaki ilişkinin yönünü belirlemek için ise Granger nedensellik testi uygulanmıştır. Engle-Granger eşbütünlük testinde mevduat dolarizasyonu ile USD/TRY kuru ve tüketici güven endeksi değişkenleri arasında uzun dönemli karşılıklı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Buna karşılık Granger nedensellik testinde mevduat dolarizasyonu ile tüketici güven endeksi arasında karşılıklı bir nedensellik ilişkisi olmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca mevduat dolarizasyonundan USD/TRY kuruna doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu ancak USD/TRY kurundan mevduat dolarizasyonuna doğru bir nedensellik ilişkisi olmadığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bankacılık, Mevduat Dolarizasyonu, USD/TRY döviz kuru, Tüketici Güven Endeksi, Granger Nedensellik Testi

Jel Kodu: B22, B23, E52, E58

¹ Sorumlu Yazar/Corresponding Author: Öğr. Görevlisi, Dicle Üniversitesi, Çermik Meslek Yüksekokulu, Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, Diyarbakır, Türkiye. E-posta: mustafabeybur@gmail.com Orcid no: 0000-0003-0538-7155

INTRODUCTION

With the financial liberalization process in the 1990s, the banking sector had a dual-currency system in which foreign currencies were also included in addition to national currencies. Since developing countries, including Turkey, are faced with the risk of high inflation, savers have tended to prefer foreign currencies instead of national currency in order to protect the value of their savings. This tendency, which is defined as dollarization, means that residents see the national currency as risky as their purchasing power decreases due to the uncertainties in the exchange rates, and they prefer foreign currencies as a store of value in addition to the national currency (El-Erian, 1988:87). According to another definition, dollarization is defined as the use of foreign currency as a valuable tool by residents (Calvo and Gramont, 1992:1).

Values deposited in a foreign currency deposit account by residents are defined as deposit dollarization, and borrowing of residents in a foreign currency is defined as credit dollarization. Governments and central banks closely monitor the amount of dollarization because in case of increased dollarization, the national currency may lose its functions such as being the dominant currency (Togay, 1997:91) or accumulating value (Yamak and Yamak, 1997:3; Quispe, 2000:173), may cause currency substitution after a while (Savastano, 1996:2) or cause a decrease in the effectiveness of monetary policy (Demidenko, 2017; Kolcu and Yamak, 2022:482). Therefore, it is very prominent to control dollarization for decision makers and policy-makers to ensure economic stability and healthily implement monetary policies.

Before the crisis in 2001, the Turkish economy had been exposed to high inflation for a long time; therefore, the preference level for foreign currencies increased significantly. As a result of the measures taken by the decision-makers in the post-crisis period, excessive fluctuations in exchange rates decreased, confidence in the national currency increased, and the level of deposit dollarization decreased (Akşehirli, 2020:66). However, after the exchange rate shock in 2018, deposit dollarization showed an upward trend again, and especially in 2021Q3, it increased rapidly and exceeded the 60% level. In other words, the value accumulation function of TL showed a decreasing trend again (Şanlı, 2021:140).

Many factors such as macroeconomic instability, inflation, volatility in exchange rates (Sever, 2012:205), risk and confidence in the national currency (Craig and Waller, 2004:671), increase in international transaction volume, interest rates applied to currencies cause dollarization. The phenomenon of dollarization occurs in the form of a preference for a foreign currency as a result of the decline in consumers' trust in the national currency. Considering that deposit dollarization may cause volatility in exchange rates and destabilize monetary policy in developing countries, the relationship between deposit dollarization with exchange rates and consumer confidence index analysis becomes more important.

Consumer confidence indices, which are closely followed by the financial community and politicians (Kaya, 2020:599), were created to measure the future expectations of consumers about the country's economy (Ferrer, Salaber and Zalewska, 2014:195). The consumer confidence index, which is also used to measure the expectations of people's economic situation and the course of the country's economy in Turkey, is the most useful in analyzing expectations for the economy (Durgun Kaygısız, 2019:316). That is why it is aimed to analyze the relationship between deposit dollarization in the Turkish banking sector with the USD/TRY exchange rate and consumer confidence index and make recommendations to policy-makers based on the results of the analysis in this research.

1. LITERATURE REVIEW

Most national and international studies examining the relationship between dollarization and different variables are related to interest rates, inflation or only the exchange rate. Moreover, most of the researches are aimed at investigating the determinants of dollarization. The only research in the literature in which the relationship between deposit dollarization with the consumer confidence index and the exchange rate was examined together is the research conducted by Kolcu and Yamak (2022). Additionally, researches on the relationship between deposit dollarization and exchange rate or consumer confidence index variables in the literature are as follows;

Özkaramete (1996); carried out a VAR analysis using the data between 1990 and 1995 in his study to determine the factors affecting dollarization in Turkey. It is stated that deposit dollarization and exchange rate have a positive relationship at the end of the analysis.

Akçay, Alper and Karasulu (1997); using the E-GARCH model and the data between 1987 and 1996, investigated the effect of dollarization on exchange rate volatility in the Turkish economy. It is stated that dollarization increased exchange rates and volatility in exchange rates in the analysis result.

Elkhafif (2003); using the error correction model, investigated the exchange rate and dollarization's relationship in Egypt and South African countries between 1991 and 2001. A short and long-term relationship between the exchange rate and dollarization in both countries as a result of the analysis has been detected.

Serel and Darıcı (2006); investigated the factors causing dollarization in Turkey by using the Least Squares method with the data between 1990 and 2002. It has been defined that the increase in foreign currency rate was the main cause of dollarization.

Honohan (2007); has investigated exchange rate and deposit dollarization intercourse, using the data of 133 countries between 1990 and 2006. There is a bidirectional relationship between the foreign currency rate and deposit dollarization. The dollarization is permanent, and the floating exchange rate regime has a more reducing effect on the dollarization than the fixed exchange rate regime.

Yinusa and Akinlo (2008); using the multi-perspective limited portfolio model, have investigated foreign currency rate volatility and deposit dollarization intercourse in Nigeria between 1986 and 2005. Foreign currency rate and deposit dollarization have mutual intercourse, and a strong causal relationship between dollarization and exchange rate volatility has been stated.

Hekim (2008); to determine the factors causing dollarization in Turkey, has used the data from 1992 to 2007 and the Least Squares method. It is stated that foreign currency rate changes affect dollarization at the end of the analysis.

Honig (2009); analyzed the effects of exchange rate regime and government management quality on dollarization by regression analysis of data from 66 countries between 1988 and 2000. As a result of the research, it was stated that the exchange rate regime does not directly affect the local dollarization, the dollarization is caused by the lack of trust in the national currency, and high-quality government administrations reduce the dollarization.

Dumrul (2010); using the data between 1988 and 2009, has examined the relationship between dollarization in the Turkish

economy with the expected exchange rate, expected inflation, the difference in interest rates between Turkey and the USA, and the CBRT's gross foreign exchange reserves. Dollarization was most affected by the expected exchange rate factor has been stated.

Sever (2012); investigated the intercourse of foreign currency rates and dollarization by subjecting the data between 1989 and 2010 in Turkey to Granger causality analysis. A mutual causality between exchange rate and dollarization uncertainty has been detected.

Lay, Kakinaka and Kotani (2012); to analyze the exchange rate and dollarization's relationship in Cambodia, used the GARCH method with the help of data between 1998 and 2008. The devaluation of the national currency and the instability in exchange rates were the causes of dollarization that were detected.

Hijazeen and Al-Assaf (2018); to examine the exchange rates and dollarization's relationship in Jordan, used the quarterly data between 1994 and 2006. It has been stated that exchange rates did not have any significant effect on deposit and debt dollarization.

Ağaslan and Gayaker (2019); to determine the factors causing dollarization in Turkey, used the data between 2003 and 2018 with the help of threshold autoregressive models. The variable that best explains the dollarization process is the change in exchange rates that have been stated.

Udoh and Udeaja (2019); to analyze nominal exchange rate and financial dollarization intercourse in Nigeria, used the data between 2009 and 2018 with the TARARCH model. They stated that financial dollarization increased the nominal exchange rate's volatility and made this volatility permanent. In addition, they stated that the devaluation in the nominal exchange rate increased the preference for foreign currency.

Erdoğan and Baykut (2019); to analyze the relationship between deposit dollarization with USD/TRY exchange rate, market interest rate, and VIX index in Turkey, have used weekly data between 2012 and 2018. Deposit dollarization is related to the USD/TRY exchange rate in the long run, has been detected.

Tweneboah, Gatsi and Asamoah (2019); to determine the macroeconomic factors that cause dollarization in Ghana, used the data between 2002 and 2006 with the ARDL model. It is stated that exchange rates are associated with dollarization in the short and long run.

Kal (2019); to analyze the relationship between the dollarization, the short-term capital movements and foreign currency rate volatility in the Turkish economy, used data between 2013 and 2018 with the E-GARCH-M model. The deposit dollarization had an upward effect on foreign currency rate volatility, and the economy was affected negatively for this have been stated.

Yusuf and Okur (2019); to determine dollarization and the USD exchange rate's relationship in Somalia, have carried out a time series analysis with the daily USD exchange rate data between 2009 and 2018. The Somali Shilling has completely lost its functions, and there is no significant effect between exchange rate volatility and dollarization has been stated.

Bărbuță-Mișu, Güleç, Duramaz and Virlanuta (2020); in their research on the short and long-term effects of foreign currency

and interest rates on dollarization in Turkey, used weekly data between 2012 and 2018 with a VAR analysis. They detected that the variables affected the dollarization in the opposite direction and that was due to political reasons.

Tufaner (2021); to investigate the factors causing dollarization in Turkey, used regression and causality analysis with data between 2013 and 2021. As a result of the research, it was stated that a negative relationship between dollarization and exchange rate, and a one-way causality relationship from dollarization to exchange rate.

Hussein, Abd Rahi and Abdul Amir (2021); to analyze the exchange rate and dollarization's relationship in the Iraqi economy, have used the VAR model with the data between 2003 and 2019. Dollarization has an unfavorable effect on foreign currency rates, and the Iraqi economy has been stated.

Khabibullin and Ponomarenko (2022); have comparatively analyzed exchange rate regimes and deposit dollarization intercourse in the Russian economy. The level of dollarization decreased when the floating exchange rate regime was used in the Russian economy has been stated.

Kolcu and Yamak (2022); investigated the effects of exchange rate and consumer confidence index on deposit dollarization in Turkey between 2012 and 2021 using the non-linear ARDL bounds test. It has been stated that consumer confidence index, exchange rate and deposit dollarization have a long-term relationship, and deposit dollarization has a permanent effect in the long run. Furthermore, it was determined that although the consumer confidence index affects deposit dollarization in the long term, it has no effect in the short term.

2. EXAMINATION OF CURRENCY DEPOSIT / TOTAL DEPOSIT, USD/TRY EXCHANGE RATE AND CONSUMER CONFIDENCE INDICATORS

Below are the graphs showing the changes in foreign currency deposits / total deposits, USD/TRY exchange rate and consumer confidence index for the period 2012:01 - 2022:01.

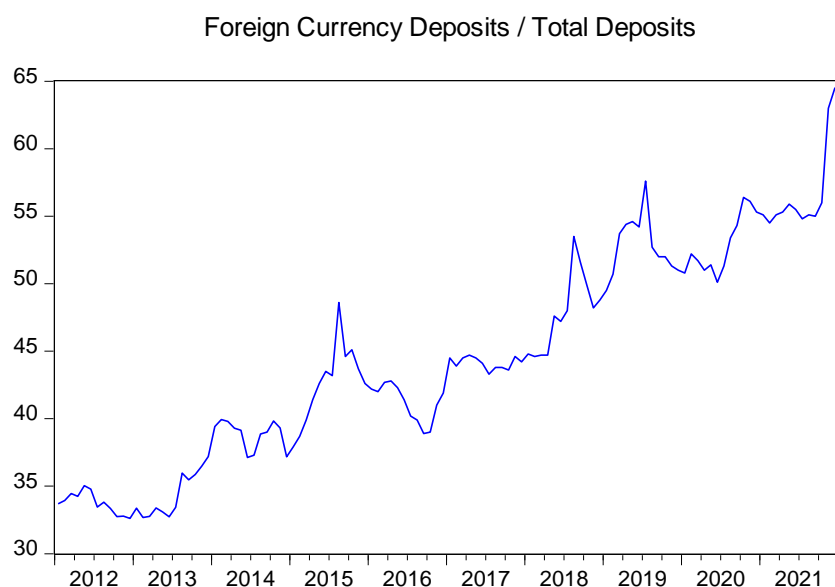

Figure 1: Foreign Currency Deposits / Total Deposits (%)

Source: Banking Regulation and Supervision Agency (BRSA)

Figure 1 is shown that the ratio of foreign currency deposits/total deposits in the Turkish banking sector has shown an

increasing trend over the years, has remained above 50% since the exchange rate shock in 2018Q3, and reached 64% in 2021.

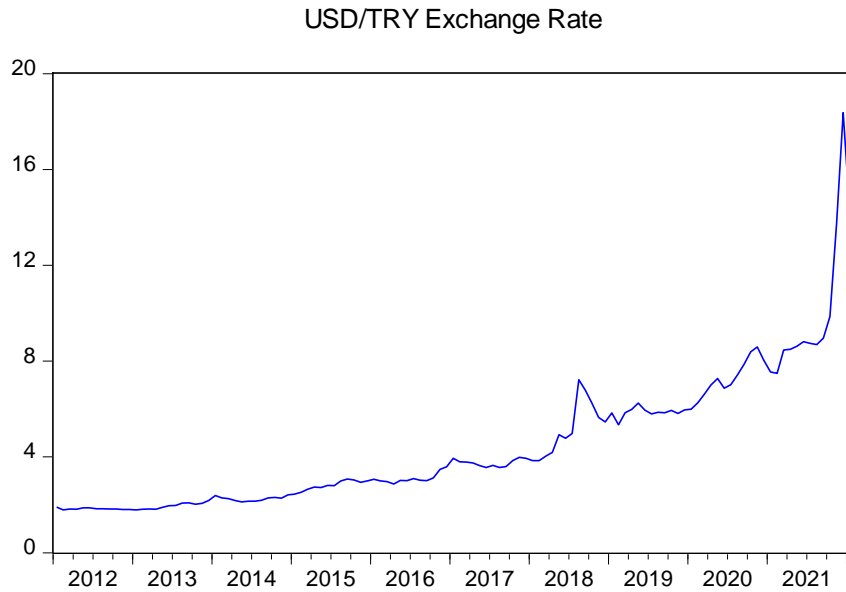

Figure 2: USD/TRY Exchange Rate

Source: Investing (<https://tr.investing.com/currencies/usd-try>)

Figure 2 is shown that the USD/TRY exchange rate generally tends to increase and has shown a very rapid upward, especially in the 2021Q3.

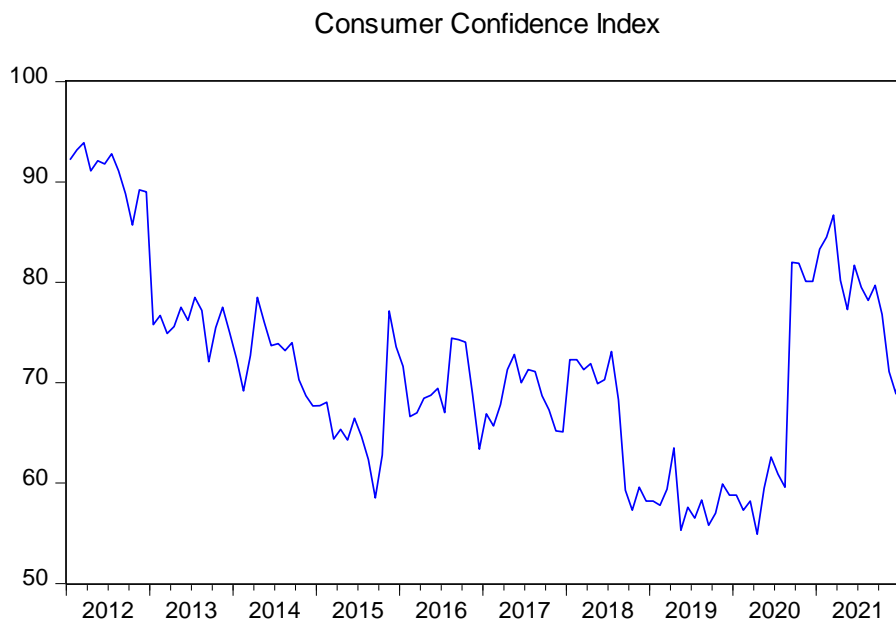

Figure 3: Consumer Confidence Index

Source: Turkish Statistical Institute

Figure 3 is shown that the consumer confidence index decreased with the exchange rate shock in 2018Q3, increased sharply in 2020Q1, and showed a downward trend again when the USD/TRY exchange rate increased.

3. EMPIRICAL ANALYSIS AND RESULTS

3.1. Dataset and Methodology

In the research, monthly data from 2012:01 to 2022:01 periods were used to analyze the relationship between deposit dollarization with the USD/TRY exchange rate and the consumer confidence index. For deposit dollarization, the monthly foreign currency deposit / total deposit ratio in USD currency published by the BRSA (Deposit dollarization=DD) was used. For the USD/TRY exchange rate, the maximum values of the monthly USD/TRY exchange rates published by Investing have been used. For the consumer confidence index, monthly consumer confidence index data (CCI) published by the Turkish Statistical Institute has been used.

In this research, which examines the relationship between deposit dollarization with USD/TRY exchange rate and consumer confidence index, unit root tests of Augmented Dickey-Fuller (1981) and Phillips-Perron (1988) were applied to the series. In the second stage, the series were subjected to the Engle-Granger cointegration test to test whether there is an integration relationship between the series. In the third stage, the direction of the relationship was determined by applying the Granger causality test to the series.

3.2. Unit Root Tests

In econometric analyzes using the time series technique, it is important to perform stationarity analyzes of the series before testing the relationships between variables. In this research, deposit dollarization in banking sector (DD), consumer confidence index (CCI) and USD/TRY exchange rate (USD/TRY) series were firstly subjected to the Fourier unit root test, which takes into account structural breaks. Since the trigonometric terms in the Fourier unit root test were not significant, the series were subjected to Augmented Dickey-Fuller (ADF) and Phillips-Perron (PP) unit root tests. A brief of the Fourier unit root test and Fourier unit root test results of the series are below.

The Fourier unit root test, developed by Enders and Lee (2012), also takes structural breaks into account when analyzing the series for stationarity. The Fourier unit root test equation is as follows;

$$a(t) = a_0 + \sum_{k=1}^n a_k \sin(2\pi kt / T) + \sum_{k=1}^n \beta_k \cos(2\pi kt / T) \quad (1)$$

In the equation "n" represents the number of frequencies in the approximation, "k" represents the unit root frequency, and "T" represents the number of observations. In the Fourier unit root test, the regression equation is estimated for all "k" values from 1 to 5. The smallest sum of squares residuals (SSR) is determined as the "k" value of the regression equation. In the second step of the test, the F-statistics of the trigonometric terms in the regression equation are examined. If the F-statistic of the equation is less than the critical values of the Fourier unit root test, the null hypothesis cannot be rejected, and in this case, ADF unit root test is recommended for the series (Enders and Lee, 2012:197).

Table 1: Results of Fourier Unit Root Test

		DD	CCI	USD/TRY
Sum squared residuals	1	265.9355	1705.486	65.10139
	2	266.3022	1705.277	65.25318
	3	261.4350	1725.001	65.01183
	4	265.7325	1734.071	65.45125
	5	265.6637	1729.435	65.25075
Lag Length		5	2	11
F-statistic		1.76	1.53	1.88
Critical values	1%		10.35	
	5%		7.58	
	10%		6.35	

Table 1 shows the Fourier stationarity test results of the series. It is observed that the F-statistics values of all series are smaller than the Fourier unit root test critical values (Enders and Lee, 2012:197). In other words, the trigonometric terms in the Fourier unit root test regression equation, which takes into account structural breaks, are not significant. For this reason, the series were subjected to ADF and PP unit root tests, in which structural breaks were not taken into account.

Table 2: Results of the Augmented Dickey-Fuller (ADF) and Phillips-Perron (PP) Unit Root Tests

Augmented Dickey-Fuller (ADF) Unit Root Test				
Dependents	Level		1st Difference	
	ADF t-Statistic	Test Critical Values	ADF t-Statistic	Test Critical Values
DD	1.820 (0)	-1.943**	-10.955 (0)	-1.943**
DD ^a	-0.027 (0)	-2.885**	-11.229 (0)	-2.885**
DD ^b	-3.090 (0)	-3.447**	-11.264 (0)	-3.448**
CCI	-0.802 (0)	-1.943**	-9.675 (1)	-1.943**
CCI ^a	-2.787 (0)	-2.885**	-9.669 (1)	-2.886**
CCI ^b	-2.636 (0)	-3.447**	-9.773 (1)	-3.448**
USD/TRY	2.705 (2)	-1.943**	-10.448 (1)	-1.943**
USD/TRY ^a	1.787 (2)	-2.886**	-10.792 (1)	-2.886**
USD/TRY ^b	-0.547 (2)	-3.448**	-11.130 (1)	-3.448**
Phillips-Perron (PP) Unit Root Test				
Dependents	Level		1st Difference	
	PP t-Statistic	Test Critical Values	PP t-Statistic	Test Critical Values
DD	2.226 (7)	-1.943**	-10.956 (3)	-1.943**
DD ^a	0.296 (7)	-2.885**	-11.323 (6)	-2.885**
DD ^b	-3.317 (2)	-3.447**	-11.421 (7)	-3.448**
CCI	-0.859 (6)	-1.943**	-11.399 (5)	-1.943**
CCI ^a	-2.784 (1)	-2.885**	-11.379 (5)	-2.885**
CCI ^b	-2.636 (0)	-3.447**	-11.596 (7)	-3.448**
USD/TRY	3.893 (25)	-1.943**	-8.053 (12)	-1.943**

USD/TRY ^a	2.265 (20)	-2.885**	-7.991 (16)	-2.885**
USD/TRY ^b	-1.444 (8)	-3.447**	-7.880 (21)	-3.448**

Note: The fields marked with “a” show the values of the intercept model, and the fields marked with “b” show the values of the model where the trend and intercept are together. “***” is statistical significance at the 5% level. The maximum lag length of the ADF test was determined as 12 according to the Schwarz information criterion. Bartlett Kernell method was used in the PP unit root test, Bandwidth width was determined by the Newey-West method. The values in parentheses represent the ADF test’s lag length and PP test’s Bandwidth width.

Table 2 shows that all variables contain a unit root at the level according to ADF and PP unit root tests. When the first-order differences are taken, the series become statistically stationary at the 5% significance level. Furthermore, the PP and ADF test results are consistent with each other, and all series become stationary at first difference.

3.3. Cointegration Test

The Engle-Granger cointegration test was used because the series used in the study became stationary when first-order differences (I_1) were taken. Engle-Granger cointegration test’s first stage, the following models are created and error terms are obtained according to the Least Squares method, and then the ADF unit root test is applied to these error terms. If the error terms are stationary at the ADF test level, the variables are considered cointegrated in the long run.

$$y_t = \beta_0 + \beta_1 x_t + \varepsilon_{1,t} \quad (2)$$

$$x_t = a_0 + a_1 y_t + \varepsilon_{2,t} \quad (3)$$

For the error terms ($\varepsilon_{1,t}$ and $\varepsilon_{2,t}$) specified in the equations above, the ADF unit root test should be applied using the model without intercept and trend. If both error terms are stationary at the level, it is concluded that the variables are considered to be cointegrated in the long run (Engle and Granger, 1987:268).

Table 3. Engle-Granger Cointegration Test Results

1-Engle-Granger Cointegration Test Between DD and USD/TRY Exchange Rate				
Dependents	ADF t-statistic	Mac Kinnon critical value	Lag Length	Cointegration Degree
ε_1	-13.126	-1.943**	0	I (0)
ε_2	-11.022	-1.943**	0	I (0)
2-Engle-Granger Cointegration Test Between DD and CCI				
Dependents	ADF t-statistic	Mac Kinnon critical value	Lag Length	Cointegration Degree
ε_1	-11.341	-1.943**	0	I (0)
ε_2	-9.796	-1.943**	1	I (0)

Note: “ ε_1 ” refers to the error term of the models in which DD is the dependent variable. “ ε_2 ” in the first model represents the error term of the USD/TRY exchange rate, and “ ε_2 ” in the second model represents the error term of the CCI. All variables were analyzed with the ADF unit root test, where there was no trend or intercept. “***” is statistical significance at the 5% level. The lag length t-statistic values were chosen based on the Schwarz information criterion.

Table 3 is shown that there is a long-term cointegration relationship between deposit dollarization with the USD/TRY exchange rate and the consumer confidence index.

3.4. Granger Causality Test

The Granger causality test was used to determine the direction of the relationship between the series in this research. Granger causality test is performed using equations (3) and (4) below. The “m” lag length shows that the error terms “ u_{1t} ” and “ u_{2t} ” are independent. Equation “3” indicates causality from variable X to variable Y, the equation “4” indicates causality from variable Y to variable X (Granger, 1969: 431).

$$Y_t = \sum_{i=1}^m a_i X_{t-i} + \sum_{j=1}^m \beta_j Y_{t-j} + u_{1t} \quad (4)$$

$$X_t = \sum_{i=1}^m \lambda_i Y_{t-i} + \sum_{j=1}^m \delta_j X_{t-j} + u_{2t} \quad (5)$$

The results of the Granger causality test applied through the above equations are given in Table 3.

Table 4. Granger Causality Test Results

1-Granger Causality Test Between DD and USD/TRY Exchange Rate				
H ₀	F-statistic	Prob.	df	Included Observations
ΔDD is not the cause of $\Delta USD/TRY$	9.3907	0.0027***	1	119
$\Delta USD/TRY$ is not the cause of ΔDD	0.6852	0.4095	1	119
2-Granger Causality Test Between DD and CCI				
H ₀	F-statistic	Prob.	df	Included Observations
ΔDD is not the cause of ΔCCI	0.7586	0.3855	1	119
ΔCCI is not the cause of ΔDD	0.1401	0.7088	1	119

Note: The appropriate number of delays have determined by checking the information criteria. The “ Δ ” symbol indicates that the analysis was performed by taking the 1st degree differences of the series. “***” is statistical significance at the 1% level.

As seen in Table 4, in the causality analysis between ΔDD and ΔCCI ; for both “ ΔCCI is not the cause of ΔDD ” and “ ΔDD is not the cause of ΔCCI ” H₀ hypotheses were accepted. In other words, the consumer confidence index and deposit dollarization have no mutual causal relationship. In the causality analysis between ΔDD and $\Delta USD/TRY$; H₀ hypothesis that “ $\Delta USD/TRY$ is not the cause of ΔDD ” was accepted. On the other hand, the H₀ hypothesis “ ΔDD is not the cause of $\Delta USD/TRY$ ” was rejected at the 1% significance level.

CONCLUSION

The adoption and use of a currency other than the national currency for payment and storage of value are defined as financial dollarization. According to this definition, financial dollarization is divided into asset dollarization and liability dollarization. Deposit dollarization constitutes the liability side of financial dollarization and is determined by the foreign currency deposit/total deposit ratio in the banking sector.

The adoption and use of a different currency is due to distrust of the national currency and the depreciation of the national currency. It is known that if measures are not taken for dollarization, the national currency will lose its basic money functions such as being the dominant currency, accumulating value or being a means of payment. That is why it is important to determine the relationship between dollarization and different variables for decision makers to make decisions that will prevent dollarization.

Deposit dollarization in Turkey experiences ups and downs over time depending on the economic conjuncture and macroeconomic variables. Especially after the exchange rate shock in 2018, deposit dollarization increased rapidly and exceeded 64%. Therefore, in this research, the intercourse between deposit dollarization with the USD/TRY exchange rate and consumer confidence index was analyzed using monthly data between 2012.01 - 2022.01.

As a result of the Engle-Granger cointegration test, it has been determined that the deposit dollarization, the consumer confidence index and the USD/TRY exchange rate are cointegrated. In other words, these variables have a long-term relationship. The research finding that there is long-term intercourse between deposit dollarization and the USD/TRY exchange rate is similar to the results of the research conducted by Elkhafif (2003), Honohan (2007), Yinusa and Akinlo (2008), Erdoğan and Baykut (2019), Tweneboah et al. (2019) and Kolcu and Yamak (2022). Moreover, the research finding indicating that the consumer confidence index and deposit dollarization have a long-term relationship is similar to the result of the research conducted by Kolcu and Yamak (2022).

The Granger causality analysis found no mutual causal relationship between the consumer confidence index and deposit dollarization. This research finding is not similar to the research finding made by Kolcu and Yamak (2022). In addition, while no causality relationship could be determined from USD/TRY exchange rate to deposit dollarization, a one-way causality relationship from deposit dollarization to USD/TRY exchange rate at the 1% significance level has been determined. While the research finding that there is no correct causal relationship between the USD/TRY exchange rate and deposit dollarization does not support the research findings of Serel and Darıcı (2006), Hekim (2008), Lay et al. (2012), and Ağaslan and Gayaker (2019) in the literature, it supports the research findings of Hijazeen and Al-Assaf (2018) and Yusuf and Okur (2019). The research finding that there is a causal relationship between deposit dollarization and USD/TRY exchange rate is supported by research findings by Akçay et al. (1997), Udoh and Udejaja (2019), Kal (2019), Tufaner (2021) and Hussein et al. (2021).

The research results show that deposit dollarization, USD/TRY exchange rate and consumer confidence index are in a long-term relationship and deposit dollarization is the cause of the USD/TRY exchange rate. Turkey has been struggling with rising exchange rates and dollarization, especially since 2018Q3, and is trying to prevent the increase in both exchange rates and deposit dollarization. Finally, to prevent deposit dollarization, “FX-protected TL deposit and participation accounts were introduced in the banking sector at the end of 2021, but no serious impact on deposit dollarization has been observed in the short term until now. If deposit dollarization cannot be prevented, further depreciation of the Turkish Lira is likely. The rapid depreciation of the national currency will cause the confidence in the national currency to be shaken and will increase the tendency to different currencies or precious metals as a means of accumulation. In this case, deposit dollarization is likely to increase further. It is recommended that decision-makers create products that encourage national

currency as a means of accumulating value, and create reserves that can interfere with exchange rate shocks. In addition, it is recommended to increase the confidence in the TL by controlling inflation and to create foreign exchange input by encouraging the production of value-added products. For this reason, it is recommended that decision-makers create different instruments to prevent deposit dollarization, taking into account the results obtained from the research.

ETHICAL STATEMENTS AND DISCLOSURES

Ethics Committee Approval Information Statement

The study is a study that does not require ethics committee approval.

Author Contribution Rate Statement

The author's contribution is 100%.

Conflict of Interest Statement

There is no potential conflict of interest in the study.

REFERENCES

- Ağaslan, E. & Gayaker, S. (2019). Türkiye’de Para İkamemesinin Belirleyicileri Doğrusal Olmayan Bir Yaklaşım. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(2), 362-387.
- Akçay, O. C., Alper, C. E. & Karasulu, M. (1997). Currency Substitution and Exchange Rate Instability: The Turkish Case. *European Economic Review*, 41(3-5), 827-835. Doi:10.1016/S0014-2921(97)00040-8.
- Akşehirli, N. (2020). Türkiye’de Kredi ve Mevduat Dolarizasyonu: Makroekonomik Göstergelerin ve Alınan Önlemlerin Yansımaları (2015: 3-2019: 12). *Sosyal Bilimler Akademisi Dergisi*, 3(1), 61-76. Doi:10.38004/sobad.708152.
- Bärbuğa-Mişı, N., Güleç, T. C., Duramaz, S. & Virlanuta, F. O. (2020). Determinants of Dollarization of Savings in the Turkish Economy. *Sustainability*, 12(15), 1-16. Doi:10.3390/su12156141.
- Calvo, G. & Gramont, C. A. (1992). Currency Substitution in Developing Countries: An Introduction. *IMF Working Papers*, 1992(40), 1-31. Doi:10.5089/9781451845884.001.
- Craig, B. & Waller, C. J. (2004). Dollarization and Currency Exchange. *Journal of Monetary Economics*, 51(4), 671-689. Doi:10.1016/j.jmoneco.2003.10.002.
- Demidenko, M. (2017). *Dollarization: causes and solutions*. Eurasian Development Bank: <https://eabr.org/en/press/comments/dollarization-causes-and-solutions/>. Accessed: 17.03.2022.
- Dickey, D. A. & Fuller, W. A. (1981). Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root. *Econometrica*, 49(4), 1057-1072. Doi:10.2307/1912517.
- Dumrul, C. (2010). Türk Ekonomisinde Para İkamemesinin Belirleyicilerinin Sınır Testi Yaklaşımı ile Eş-Bütünleşme Analizi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 0(35), 199-231.
- Durgun Kaygısız, A. (2019). Türkiye’de Tüketici ve Reel Kesim Güven Endeksi ile Seçilmiş Makro Değişkenler Arasındaki İlişki: 2010 – 2018. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 17(1), 314-332. Doi:10.11611/yead.535616.
- El-Erian, M. (1988). Currency Substitution in Egypt and the Yemen Arab Republic: A Comparative Quantitative Analysis. *International Monetary Fund*, 35(1), 85-103. Doi:10.2307/3867278.
- Elkhafif, M. A. (2003). Exchange Rate Policy and Currency Substitution: The Case of Africa’s Emerging Economies. *African Development Review*, 15(1), 1-11. Doi:10.1111/1467-8268.00058.
- Enders, W. & Lee, J. (2012). The Flexible Fourier Form and Dickey–Fuller Type Unit Root Tests. *Economics Letters*(117), 196-199. Doi:10.1016/j.econlet.2012.04.081.
- Engle, R. F. & Granger, C. W. (1987). Co-Integration and Error Correction: Representation, Estimation, and Testing. *Econometrica*, 55(2), 251-276. Doi:10.2307/1913236.
- Erdoğdu, H. & Baykut, E. (2019). Türkiye’de Yerleşik Bireyler ve Şirketlerin Döviz Hesaplarının Ekonometrik Analizi. *Bankacılar Dergisi*(110), 37-55.
- Ferrer, E., Salaber, J. & Zalewska, A. (2014). Consumer Confidence Indices and Stock Markets' Meltdowns. *European Journal of Finance*, 195-220. Doi:10.1080/1351847X.2014.963634.
- Granger, C. W. (1969). Investigating Causal Relations by Econometric Models and Cross-spectral Methods. *Econometrica*, 37(3), 424-438. Doi:10.2307/1912791.
- Hekim, D. (2008). Para İkamemesi Histerisi ve Türkiye Örneği. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(1), 27-43.
- Hijazeen, I. & Al-Assaf, A. (2018). Dollarization in Jordan. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 8(2), 14-24.
- Honig, A. (2009). Dollarization, Exchange Rate Regimes and Government Quality. *Journal of International Money and Finance*, 28(2), 198-214. Doi:10.1016/j.jimonfin.2008.11.004.
- Honohan, P. (2007). *Dollarization and Exchange Rate Fluctuations*. Dublin-Ireland: The World Bank & IIS Trinity College Dublin. Doi:10.2139/ssrn.958052.

- Hussein, N. Q., Abd Rahi, Z. H. & Abdul Amir, S. N. (2021). Use of The VAR Model To Measure The Relationship Between Dollarization Rates and Exchange Rates In The Iraqi Economy For The Period 2003-2019. *Turkish Journal of Computer and Mathematics Education*, 12(14), 756-763.
- Kal, S. H. (2019). 2003-2018 Dönemi Türk Ekonomisinde Dolarizasyon, Kısa Vadeli Sermaye Hareketleri ve Kur Oynaklığı İlişkisi. *İstanbul İktisat Dergisi*, 69(2), 357-376. Doi:10.26650/ISTJECON2019-0015.
- Kaya, L. (2020). Türkiye’de Tüketici Güven Endeksi ile Döviz Kuru Arasındaki İlişki: Fourier Fonksiyonları Yaklaşımı. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(4), 598-608. Doi:10.29106/fesa.756071.
- Khabibullin, R. & Ponomarenko, A. (2022). An Empirical Behavioral Model of Household’s Deposit Dollarization. *Journal of Economic Interaction and Coordination*, 1-21. Doi:10.1007/s11403-022-00345-w.
- Kolcu, F. & Yamak, R. (2022). Döviz Kurunun Mevduat Dolarizasyonu Üzerindeki Asimetrik Etkisi. *İzmir İktisat Dergisi*, 37(2), 481-500. Doi:10.24988/ije.1005229.
- Lay, S. H., Kakinaka, M. & Kotani, K. (2012). Exchange Rate Movements in a Dollarized Economy The Case of Cambodia. *Asean Economic Bulletin*, 29(1), 65-78. Doi:10.1353/ase.2012.0005.
- Özkaramete, N. (1996). Türkiye’de Dolarizasyon ve Para İkamesi:1990-1995. *Ekonomik Yaklaşım*, 7(20), 99-106.
- Phillips, P. C. & Perron, P. (1988). Testing for a Unit Root in Time Series Regression. *Biometrika*, 75(2), 335-346. Doi:10.1093/biomet/75.2.335.
- Quispe, Z. (2000). Monetary Policy in a Dollarized Economy: the Case of Peru. *Money Affairs*, 167-206.
- Savastano, M. A. (1996). Dollarization in Latin America: Recent Evidence and Some Policy Issues. *IMF Working Paper*, 96(4), 1-11. Doi:10.2139/ssrn.882905.
- Serel, A. & Darıcı, B. (2006). Para İkamelerini Etkileyen Faktörler: Türkiye Uygulaması. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(11), 150-167.
- Sever, E. (2012). Türkiye’de Dolarizasyon Süreci ve Döviz Kuru Belirsizliği İlişkisi. *Sosyoekonomi*, 17(17), 203-222.
- Şanlı, O. (2021). Türkiye’de 1994, 2001 ve 2018-2021 Kur Krizlerinin Yeni Nesil Kriz Teorileri Çerçevesinde İncelenmesi. *Aydın İktisat Fakültesi Dergisi*, 6(2), 117-158. Doi:10.53839/aifd.988000.
- Togay, S. (1997). Para İkamesi-Nedenleri ve Yarattığı Sonuçlar. *Ekonomik Yaklaşım*, 8(26), 87-103. Doi:10.5455/ey.10259.
- Tufaner, M. B. (2021). The Determinants of Dollarization in Turkey: An Econometric Analysis. *Econder International Academic Journal*, 5(2), 110-118. Doi:10.35342/econder.937985.
- Tweneboah, G., Gatsi, J. G. & Asamoah, M. E. (2019). Financial Development and Dollarization in Ghana: An Empirical Investigation. *Cogent Economics & Finance*, 7(1), 1-21. Doi:10.1080/23322039.2019.1663699.
- Udoh, E. A. & Udeaja, E. A. (2019). Asymmetric Effects of Financial Dollarization on Nominal Exchange Rate Volatility in Nigeria. *The Journal of Economic Asymmetries*, 19(3-5), 1-7. Doi:10.1016/j.jeca.2019.e00118.
- Yamak, N. & Yamak, R. (1997). Para İkamesi (Dolarizasyon) ve Türkiye Örneği. In Sermaye Piyasası Kurulu, *Yaman Aşkoğluna Armağan Kitap* (pp. 1-11). Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu.
- Yinusa, D. O. & Akinlo, A. E. (2008). Exchange Rate Volatility and the Extent of Currency Substitution in Nigeria. *Indian Economic Review*, 43(2), 161-181.
- Yusuf, A. N. & Okur, A. (2019). The Devastating Local Currency and the Unofficial Dollarization in Somalia. *Fiscaoeconomia*, 3(3), 42-57. Doi:10.25295/fsecon.2019.03.003.

Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Kastamonu University Journal of Faculty of Economics and
Administrative Sciences

Haziran 2022 Cilt: 24 Sayı:1
iibfdergi@kastamonu.edu.tr

Başvuru Tarihi / Received: 25.04.2022
Kabul Tarihi / Accepted: 24.06.2022
DOI: 10.21180/iibfdkastamonu.1108550

Metaverse Uygulama Alanlarının Kelime İlişkilendirme ve Tematik Analizi: Twitter Örneği

Zeynep AYTAÇ¹

Öz

Metaverse, kullanıcıları bir karakter (avatar) ile çevrimiçi birbirine bağlayan üç boyutlu, sanal bir ortamdır. Metaverse kavramı, bilgisayarlı görsel, sanal gerçeklik ve blok zinciri gibi teknolojilerle birlikte iş, sanat, moda, etkinlik, eğitim ve oyun gibi birçok alanda yerini almıştır. Farklı sektörlerde Metaverse kullanımı dikkate alındığında, küresel olarak atılan tweetlerde Metaverse anahtar kelimesi ile ilişkili hangi alanda daha çok tweet atıldığının analiz edilmesi, uygulama açısından yeni bir bakış açısı sağlayabilir. Bu çalışmada, 'Metaverse' anahtar kelimesi ile eşleşen tweetler toplanarak, belirlenen uygulama alanları (simülasyon, oyun, ofis ve iş, sosyal, pazarlama ve eğitim) bazında tematik dağılım ortaya konulması amaçlanmıştır. Twitter API kullanılarak, toplamda 10193 İngilizce tweet çalışmaya dâhil edilmiştir. Kelime frekans analizi, kelime ilişkilendirme analizi ve tematik analiz yöntemleri kullanılmıştır. Metaverse anahtar kelimesi içeren tweetlerde istatistiksel olarak anlamlı ilişkilendirilmiş kelimelerin başında %34,4 oranla 'NFT' ve %32,4 oranla 'token' gelmektedir. Diğer ilişkilendirilmiş kelimelerden bazıları, 'oyun', 'kripto', 'P2E', 'deneyim' ve 'gelir' olmuştur. Metaverse anahtar kelimesi içeren toplam mesajlarda en çok (%10,6) oyun, ikinci sırada pazarlama teriminin geçtiği görülmüştür. Oyun alanında, istatistiksel olarak anlamlı ilişkilendirilmiş kelimeler içerisinde en çok geçen kelime 'P2E' yani 'oyna-kazan' ifadesi olmuştur. Simülasyon alanında, %90,9'unda 'yaşam', ofis ve iş uygulamaları alanında, 'ekip' (%22,4), sosyal uygulamalarda 'medya' (%19,5), pazarlama alanında 'BSC' (%70,6) ve eğitim alanında 'NFT' (%54,4) kelimeleri istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde ilişkilendirilmiş kelimelerdir. Ortaya çıkan temalar ve alt temalar incelendiğinde, oyun uygulamaları ve blokzinciri teknolojisinin arasında bir bütünleşme gerçekleştiği ve gelecekte de bu bütünleşmenin DeFi ve GameFi gibi kavramlarla giderek artacağı ortaya çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Metaverse, Twitter analizi, kelime ilişkilendirme tematik analizi, sosyal medya

Jel Kodları: C890, M150

Word Association and Thematic Distribution of Metaverse Application Areas: The Twitter Case

Abstract

Metaverse is a 3D virtual environment that connects users online with avatars. It has taken its place in many fields such as business, art, fashion, events, education, and games, together with technologies such as computer vision, virtual reality, and blockchain. Considering the use of Metaverse in different sectors, analyzing the most tweets related to the Metaverse keyword in global tweets can provide a new perspective in terms of practice. This research aims to reveal the thematic distribution of tweets matching the word 'Metaverse' based on predetermined areas (simulation, game, office and business, social, marketing and education). Using the Twitter API, 10193 English tweets were included in the study. Word frequency, word association, and thematic analysis methods were used. In tweets containing the Metaverse keyword, the leading words associated with statistical significance were 'NFT' with 34,4% and 'token' with 32,4%. Other associated words were 'game', 'crypto', 'P2E', 'experience', and 'income'. It was seen that the word game was the most common (10,6%) in the total messages containing the Metaverse keyword. The second common area is marketing. The word 'P2E' (play2earn) was the most common word among the statistically significant associated words in the game field. The word 'life' (90,9%) in the field of simulation, the word 'team' (22,4%) in the field of office and business, the word 'media' (19,5%) in the field of social, the word 'BSC' (70%) in the field of marketing and the word 'NFT' (54,4%) in the field of education were statistically significantly associated. When the themes and sub-themes are examined, it is revealed that there is integration between games and blockchain technology. This integration is expected to gradually increase with concepts such as GameFi and DeFi in the future.

Keywords: Metaverse, Twitter analysis, word association thematic analysis, social media

Jel Codes: C890, M150

¹ Sorumlu Yazar/Corresponding Author: Öğr. Gör. Dr., Aksaray Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü, Aksaray, Türkiye. E-posta: zduman@aksaray.edu.tr Orcid no: 0000-0001-8051-3460

Extended Abstract

Introduction

Metaverse is a three-dimensional, virtual environment that connects users online with avatars. The word Metaverse was first mentioned in the 1992 novel 'Snow Crash' by Neal Stephenson. In this novel, the Metaverse is defined as a huge virtual environment parallel to the physical world, in which users interact through digital avatars (Joshua, 2017). The Metaverse is also defined as a virtual environment where augmented reality (AR), virtual reality (VR), and mixed reality (MR) approaches are integrated with the concept of extended reality (XR). Physical and digital environments are intertwined in the Metaverse (Lee et al., 2021). It has taken its place in many fields such as business, art, fashion, events, education, and games, together with technologies such as computer vision, virtual reality, and blockchain. 3D video games with virtual reality offer users the closest Metaverse experience. With the increase in the number of virtual game users and their usage times, the Metaverse is becoming an ecosystem where the producers' revenues increase, and thus the sales of digital advertisements increase (Park and Kim, 2022).

Considering the use of Metaverse in different sectors, analyzing the most tweets related to the Metaverse keyword in global tweets can provide a new perspective in terms of practice. This research reveals the thematic distribution of tweets matching the word 'Metaverse' based on predetermined application areas (simulation, game, office and business, social, marketing and education). In this direction, the following research questions were examined.

RQ1: What is the thematic distribution of predetermined application areas for the Metaverse?

RQ2: What are the main themes of predetermined application areas for the Metaverse?

Method

The word association thematic analysis method is used in this study (Thelwal, 2021). This method consists of three stages.

1. Sample Creation: Tweets matching the keyword 'Metaverse' are recorded using Twitter API and the Mozdeh tool. Thirty-four thousand eight hundred fifteen tweets matching the keyword 'Metaverse' are recorded, and the English language is preferred for the queries. Stemming is applied to remove the prefix or suffix. Words with the same meaning and spelling are evaluated as different words by taking a prefix or suffix. The stemming process is used to remove inflections. Words such as punctuations and numbers have been removed; words containing URLs are also ignored. After the Mozdeh tool removed the repeated tweets, 10193 tweets were included in the study.
2. Word Association Detection (WAD) is used to find more prevalent words in one set of texts than another and detect their meaning and context. WAD is a method to find words in a higher percentage of texts in subset X than in subset Y and where the difference between the two percentages is statistically significant.
3. Word Association Contextualism and Thematic Analysis: Word association contextualism is used to produce semantic descriptions or codes. The thematic analysis groups the related terms to help with interpreting the individual terms and provide additional perspective on them.

Result and Discussion

The number and percentage of tweets about the specified application areas of 10193 (100%) tweets with the Metaverse keyword are indicated (Table 1).

Table 1. The Number and Percentage of Tweets by Application Areas

Application Area	Query	The Number of Tweets (n)	Percentage (%)
Simulation	simulation	33	%0,3
Game	game OR gaming	1084	%10,6
Office Applications	office OR work	143	%1,4
Social Applications	social OR avatar	123	%1,2
Marketing	marketing	160	%1,6
Education	education	35	%0,3

It was observed that the 'game' keyword was used in 10,6% of the total messages containing the Metaverse keyword. The marketing application area ranks second with 1,6%.

The chi-square test is used for checking whether one percentage differs from the other during word association detection. The chi-square test is understood with a p-value. In this study, words with p values other than three significance levels ($p \leq 0,05$, $p \leq 0,01$ and $p \leq 0,001$) were not included.

The number of statistically significant words in the texts matching the queries made for each area is given in Table 2. After removing stopwords (such as 'the', 'a', 'in'), the number of associated words is given in the second row of Table 2. In the next step, thematic analysis was used with these words.

Table 2. Number of Associated Words for Application Areas

	Simulation	Game	Office Applications	Social Applications	Marketing	Education
Number of Associated Words with High Significance	40	186	47	56	54	59
Number of Associated Words After Removing Stopwords ('the', 'a', 'in')	35	158	40	42	50	54
Statistically Significantly Associated Top Words and Their Percentage	Life (90,9%)	P2E (38,6%)	Team (22,4%)	Media (19,5%)	BSC (70,6%)	NFT (54,4%)

The term 'life' was used the most among the statistically significant ($p \leq 0,001$) associated words in the simulation area. The term 'life' occurs in 90,9% of the simulation tweets. The term 'P2E' occurs the most among the statistically significant associated words in 38,6% of the game tweets. The term 'team' in 22,4% of the office application tweets, the term 'media' in 19,5% of the social application tweets, the term 'BSC' in 70,6% of the marketing tweets, the term 'NFT' in 54,4% of the education tweets occur the most.

After thematic analysis, the themes were determined for each area as follows (Table 3):

Table 3. Themes Determined for Application Areas

Application Area	Themes
Simulation	1. Life Simulation Game 2. Investment
Game	1. Play2Earn (P2E) Game <ul style="list-style-type: none"> • NFT-Based Game • Blockchain Based Game 2. Playing Game & Socialization 3. Collect, Explore, Earn & Govern
Office Applications	1. Development Team 2. Offices in Metaverse
Social Applications	1. Social Media Platforms 2. Avatar Usage
Marketing	1. Blockchain Platform 2. Coin/Token
Education	1. Financial Education / Crypto Education 2. Online Education in Metaverse

Metaverse approaches (application areas) and trends that are currently available and needed in the future are revealed. The term 'NFT' occurs the most among the statistically significant associated words in 34,4% of the Metaverse tweets. Then comes the 'token' with a rate of 32,4%. Other associated most occurred words were 'game', 'crypto', 'P2E', 'experience', and 'income'. Accordingly, NFTs, which provide proof of ownership of digital objects, such as avatars, clothes, lands, gold, tokens, weapons, and pets, are the most talked-about Metaverse. The fact that users can buy these items by playing games and buying cryptocurrencies to make a profit is closely related to blockchain technology. Blockchain, which offers prominent features such as digital proof of ownership, digital collectability, value transfer, management, accessibility, and interoperability with virtual reality games, creates an infrastructure for Metaverse (Binance Academy, 2021).

The game application area was the most mentioned in the total messages containing the Metaverse tweets. Park and Kim (2022) stated that games are the most common platform in Metaverse. Among the statistically significant associated words in all areas, terms such as NFT, token, game, P2E, crypto, and blockchain became prominent. As Aytaç (2022) stated, 3D virtual games currently offer the most distinctive Metaverse experience. So the use of Metaverse in other areas primarily depends on 3D virtual games, augmented reality, and virtual reality. In addition, due to the products and services sold in 3D games, blockchain, virtual currencies, cryptocurrencies, play-to-earn, NFT, and tokens have come to the fore. This creates a new economy based on virtual games.

In this study, tweets obtained using the Twitter API were examined. The Twitter API has some limitations on accessing all tweets. In the future, the dataset can be expanded to cover different and more comprehensive areas so that the findings can be re-examined. Researchers can use different social media platforms and analyze different types of texts. It would give fruitful insights on the subject.

GİRİŞ

Metaverse, kullanıcıları bir karakter (avatar) ile çevrimiçi birbirine bağlayan üç boyutlu, sanal bir ortamdır. Metaverse kelimesi, ilk olarak 1992 yılında Neal Stephenson tarafından yazılan ‘Snow Crash’ isimli romanda bahsedilmiştir. Bu romanda Metaverse, kullanıcıların dijital avatarlar aracılığıyla etkileşime girdiği, fiziksel dünyaya paralel çok büyük bir sanal ortam olarak tanımlanmaktadır (Joshua, 2017). Metaverse, ‘meta’ (öte, sanal) ve ‘universe’ (evren) kelimelerinin birleşimi ile fiziksel dünya ile bağlantılı varsayımsal bir sentetik ortam olarak tanımlanmaktadır. Metaverse, ilk ortaya çıkmasından bu yana, yaşam günlüğü (lifelogging), sanallıkta kollektif alan, somutlaştırılmış internet veya mekânsal internet, ayna dünya (mirror world), simülasyon ve iş birliği mekanı (omniverse) gibi çok çeşitli kavramlar aracılığıyla tanımlanmıştır (Lee vd., 2021).

Metaverse, artırılmış gerçeklik (AR), sanal gerçeklik (VR) ve karma gerçeklik (MR) yaklaşımlarının bütünleştirildiği genişletilmiş gerçeklik (XR) kavramı ile web teknolojileri ve internetin kullanıldığı fiziksel ve dijitalin iç içe geçtiği sanal bir ortam olarak da tanımlanmaktadır (Lee vd., 2021). Park ve Kim (2022), Metaverse kavramının, artırılmış gerçeklik ve sanal gerçeklikten üç şekilde farklı olduğunu belirtmektedir. İlk olarak, VR ile ilgili çalışmalar fiziksel bir yaklaşıma ve görselleştirmeye odaklanırken, Metaverse daha sürdürülebilir içerik ve sosyal anlam içeren bir hizmet olarak güçlü bir yöne sahiptir. İkincisi, Metaverse AR ve VR teknolojilerini mutlaka kullanmak zorunda değildir. Kullanılan platform, VR ve AR teknolojilerini desteklemese bile bir Metaverse uygulaması olabilmektedir. Son olarak, Metaverse, sosyal anlamı güçlendirmek için çok sayıda insanı barındırabilecek ölçeklenebilir bir ortama sahiptir. Büyük ölçekli bir Metaverse uygulaması için üç bileşen gerekmektedir. Bunlar; donanım iyileştirmeleri (örneğin, GPU belleği, 5G), donanımın paralellüğünden yararlanan tanıma ve ifade modelinin geliştirilmesi ve insanların dâhil olduğu ve katıldığı içeriğin mevcudiyetidir.

Metaverse kavramı, bilgisayarlı görü (computer vision), sanal gerçeklik (virtual reality) ve blok zinciri (blockchain) gibi teknolojilerle birlikte iş, sanat, moda, etkinlik, eğitim ve video oyunları gibi birçok alanda yerini almıştır. Kullanıcılara en yakın Metaverse deneyimini, sanal gerçeklik ile üç boyutlu video oyunları sunmaktadır. Linden Lab’ın geliştirdiği Second Life oyunu, kullanıcılar tarafından oluşturulan en büyük 3D evren olarak kabul edilmektedir. 2003 yılında piyasaya sürülmüş ve sanal dünyanın en dikkat çekici oyunlarından biri olmuştur. 2006 yılında piyasaya sürülen diğer bir sanal oyun olan Roblox, içerisinde 50 milyondan fazla oyun olduğu ve kullanıcıların aylık üç milyar saatten fazla vakit geçirdiği bir oyun platformudur. İnsanların sanal oyunlarda, sosyal ağ hizmetlerinden (örneğin TikTok, Youtube) daha fazla zaman harcadıkları görülmektedir. Metaverse, sanal oyun kullanıcı sayıları ve kullanım sürelerinin artmasıyla, üreticilerin gelirlerinin arttığı dolayısıyla dijital reklam satışlarının da arttığı bir ekosistem haline gelmektedir. Sanal para birimlerinin de kullanılması ile gerçek hayata bağlanan bir yönü olmaktadır (Park ve Kim, 2022). Ayrıca, VRChat ve Microsoft Mesh gibi platformlar ile sosyal ve çevrimiçi toplantılar gerçekleştirilebilen zenginleştirilmiş sanal ortamlar ile ofis hayatında yenilikler sunmaktadır. Ancak bu sanal alanlar kalıcı olmayıp, toplantılardan sonra ortadan kaybolmaktadır (Lee vd., 2021). Metaverse aynı zamanda, üniversitelerde uygulamalı eğitimde, üniversite etkinlikleri ve sosyal etkinliklerde yavaş yavaş benimsenmeye başlanmıştır. San Jose Eyalet Üniversitesi, Metaverse aracılığıyla Şükran Günü ve hafta sonunda sosyal etkinlikler düzenlemiştir. Seul Ulusal Üniversitesi Tıp Fakültesi ise, 2021 yılının ilk döneminde anatomi pratiğinde, AR ve

VR teknolojileri ve yapay zekâ tıbbi görüntülerde uzmanlaşmış bir şirket olan MedicalIP ile Metaverse deneyimi gerçekleştirmiştir (Jeon, 2021).

Sosyal medya, bireylere interaktif iletişim kurma imkânı sağlayarak istedikleri kişilerle irtibata geçmelerini olanak tanımaktadır. Hayatlarındaki güzel anları ve tecrübeleri paylaşan sosyal medya kullanıcıları, yaptıkları paylaşımlar ile diğer insanların düşünceleri etkileyebilmektedirler (Çelik ve Taş, 2021). Günümüzde kullanılan birçok sosyal medya platformu bulunmaktadır. Bu platformlardan biri de şüphesiz dünya çapında milyonlarca kullanıcıya sahip olan Twitter'dır. Twitter üzerinden kullanıcılar attıkları tweetlerle gündem oluşturabilmekte ve gündem değiştirebilmektedirler (Çelik, 2021). Bu bağlamda Twitter kullanıcılarının Metaverse hakkında attıkları tweetlerin araştırılması önem arz eden bir konudur.

Farklı sektörlerde Metaverse kullanımı dikkate alındığında, küresel olarak atılan tweetlerde Metaverse anahtar kelimesi ile ilişkili hangi alanda daha çok tweet atıldığı, sektörler açısından yeni bir bakış açısı sağlayabilir. Bu araştırmada, 'Metaverse' anahtar kelimesi ile eşleşen tweetler toplanarak, belirlenen uygulama alanları (simülasyon, oyun, ofis ve iş, sosyal, pazarlama ve eğitim) bazında kelime ilişkilendirme tematik analizi gerçekleştirilmiştir. Bu doğrultuda aşağıdaki araştırma soruları incelenmiştir.

AS1: Metaverse'e yönelik önceden belirlenen uygulama alanlarının tematik dağılımı nedir?

AS2: Metaverse'e yönelik önceden belirlenen uygulama alanlarının ana temaları nelerdir?

1. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Tematik analiz, bir veri setindeki anlamlı örüntüleri belirlemek ve analiz etmek için kullanılan bir yöntemdir (Braun ve Clarke, 2006). Tematik analiz, incelenen olgunun tanımında hangi temaların önemli olduğunu göstermektedir (Daly, Kellehear ve Gliksman, 1997). Tematik bir analizin nihai sonucunda, veri setinde bulunan en belirgin anlam kümeleri vurgulanmalıdır. Kelime İlişkilendirme Tematik Analizi² (WATA), bir dizi metindeki kelime frekanslarından anlamlı bilgiler çıkarmak için hem nicel hem de nitel öğeleri sırayla birleştirme ihtiyacından oluşan karma bir araştırma yöntemidir (Johnson, Onwuegbuzie, ve Turner, 2007). Nitel yöntemlerin amacı, nicel sonuçları açıklamaktır. Bu nedenle araştırma tasarımı olarak, WATA iki aşamalı açıklayıcı karma yöntem kullanılmaktadır (Creswell, Plano Clark, Gutmann, ve Hanson, 2003).

Thelwall ve Thelwall (2020), Covid-19 ile ilgili tweetleri WATA yöntemiyle analiz ederek, cinsiyet farklılıklarına odaklanmıştır. Bu çalışmada, kadınların, aile, sosyal mesafe ve sağlık bakımı bağlamında virüs hakkında tweet gönderme olasılığının daha yüksek olduğu sonucuna varılmıştır. WATA ile gerçekleştirilmiş diğer bir çalışmada, dikkat eksikliği hiperaktivite bozukluğu olan hastaların endişelerini ve çevrimiçi iletişim ihtiyaçları hakkında fikirlerini paylaşıp paylaşmayacağını araştırmak için kaydedilen tweetler analiz edilmiştir (Thelwall vd., 2021).

Xiong vd. (2019), tematik analiz yöntemi kullanarak, Twitter üzerinden sosyal hareket kampanyaları için pratik çıkarımlar sağlamış ve aktivizm literatürünü zenginleştirmiştir. Metza vd. (2020), niteliksel tematik analizi yöntemi ile HIV virüsü ile yaşayan insanlarda Antiretroviral tedavi uygulama yolu ile ilgili algıları değerlendirmek için sosyal medya verilerinin

² Word Association Thematic Analysis

analizini gerçekleştirmiştir.

Metaverse dünyasında fırsatlar ve endişelere yönelik algıların tematik analizi, Youtube'dan seçilen bir videonun altında yapılan 3803 yorumun incelenmesi ile gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada, gerçekleştirilen tematik analiz sonucunda 17 farklı tema altında Metaverse alanında fırsat ve endişeler kategorize edilmiştir (Kuş, 2022).

Ağralı ve Aydın (2021), Metaverse etiketi ile gönderilen tweetleri kullanarak, duygu analizi gerçekleştirmiştir. Bu çalışmada, Mark Zuckerberg'in şirketinin adının Meta olarak değiştireceğini açıkladığı tarihten bir hafta önce ve sonrasında atılan tweetler karşılaştırılmıştır. Zuckerberg'in konuşmasından önce atılan tweetlerin genel olarak pozitif olduğu, konuşmanın ardından pozitif tweetlerin oranının düştüğü, nötr ve negatif tweetlerin oranlarının arttığı sonucuna ulaşılmıştır. Metaverse okuryazarlığına katkı sağlamayı amaçlayan diğer bir çalışmada ise, Metaverse anahtar kelimesi üzerinden popüler olan tweetlerin duygu analizi gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmaya göre, kullanıcıların %57,7'si pozitif duygu durumu, %4,9'u negatif duygu durumu ve %37,4'ü nötr duygu durumu içerisinde oldukları belirtilmiştir (Tunca, Sezen ve Balcıoğlu, 2022).

2. YÖNTEM

Bu çalışmada, bir alt kümede diğerinden istatistiksel olarak önemli ölçüde daha sık meydana gelen kelimeleri tanımlayarak metin kümeleri arasındaki farklılıkları bulmaya yönelik bir yöntem olan kelime ilişkilendirme tematik analiz (Thelwal, 2021) yöntemi kullanılmaktadır. Bu yöntem üç aşamadan oluşmaktadır:

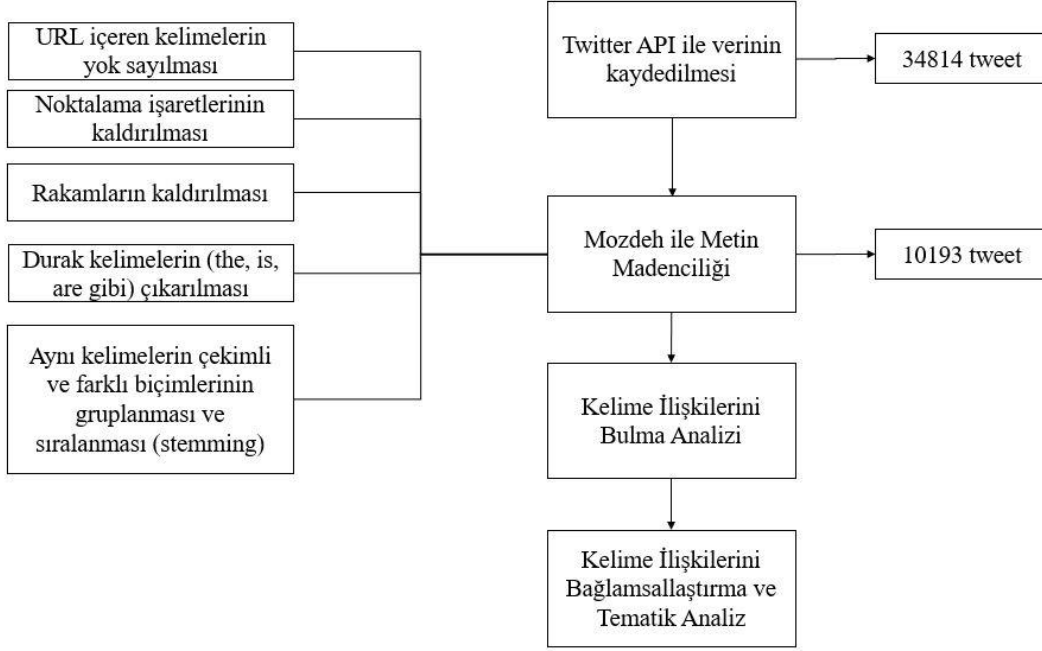
1. Örnek Oluşturma (Sample Creation)
2. Kelime İlişkilerini Bulma (Word Association Detection)
3. Kelime İlişkilerini Bağlamsallaştırma ve Tematik Analiz (Word Association Contextualisation and Thematic Analysis)

2.1. Örnek Oluşturma

28 Mart 2022 tarihinde 'Metaverse' anahtar kelimesi ile eşleşen mesajlar kaydedilmeye başlanmıştır. 29 Mart tarihine kadar 34815 tweet kaydedilmiş ve veri miktarı doygunluğa ulaştığı için kaydedilme işlemi durdurulmuştur. Mozdeh yazılımı kullanılan bilgisayar internete bağlı olduğu sürece ve uyku moduna alınmadığı sürece veri kaydetme işlemine devam etmektedir. Twitter Uygulamaları Programlama Arayüzü (API) ve Mozdeh yazılımı aracılığıyla, belirlenen anahtar kelime üzerinden sorgulama yapılmıştır. Twitter mesajlarında İngilizce dil tercih edilmiştir. WATA için odaklanılmış konularda minimum 5000, diğer her türlü analizde 10000 mesajın yeterli olduğu belirtilmektedir.³ Aynı kelimelerin çekimli ve farklı biçimlerinin gruplanması ve sıralanması (stemming) işlemleri gerçekleştirilmiştir. Tek başına anlam ifade etmeyen kelimeler (noktalama işaretleri ve rakamlar gibi) kaldırılmıştır. URL içeren kelimeler yok sayılmıştır. Emojiler dikkate alınmamıştır. Mozdeh yazılımı, tekrarlanan tweetleri çıkardıktan sonra toplam 10193 tweet çalışmaya dâhil edilmiştir. Örnek oluşturma aşaması, Twitter API ile verilerin kaydedilmesi ve Mozdeh ile metin madenciliği aşamalarını kapsamaktadır. Metin madenciliği aşamasında verilen ön işleme sırasında gerçekleştirilen işlemler Şekil 1'de

³ <http://mozdeh.wlv.ac.uk/course.html>

özetlenmektedir. Veriler kaydedildikten sonra ve önışleme aşamalarından sonra elde edilen Tweet sayıları da gösterilmiştir. Önışleme aşamasından sonra 10193 mesajın dâhil olduğu veri seti üzerinde sırasıyla kelime ilişkilerini bulma, kelime ilişkilerini bağlamsallaştırma ve tematik analiz gerçekleştirilmiştir (Şekil 1).

Şekil 1. Veri seti üzerinde gerçekleştirilen önışleme ve sonraki aşamalar

2.2. Kelime İlişkilerini Bulma

Kelime ilişkilendirme analizi, bir metin setinde diğerinden daha yaygın olan kelimeleri bulmak, anlamlarını ve bağlamını tespit etmek için kullanılan bir yöntemdir. Kelime ilişkilerini bulmak için Mozdeh, bir metin setinde diğerine göre nispeten daha yaygın olan kelimeleri tespit etmektedir. Tekil ve çoğul kelimeler, anlamları hemen hemen aynı olduğundan otomatik olarak birleştirilmektedir. Kelime ilişkileri bulma sırasında temel eğilimleri yansıtmayan terimlerin üretilebilmesinden dolayı istatistiksel testler kullanılmalıdır. Bu çalışmada bir p değeri ile anlaşılmakta olan Ki-kare testi kullanılmaktadır. Burada p değeri üç farklı anlamlılık düzeyinden oluşmaktadır. Bunlar;

- $p \leq 0,05$: standart anlamlılık düzeyi
- $p \leq 0,01$: dikkatli anlamlılık düzeyi
- $p \leq 0,001$: çok dikkatli anlamlılık düzeyi

2.3. Kelime İlişkilerini Bağlamsallaştırma ve Tematik Analiz

Kelime ilişkilerini bulma aşamasında, tweetler veya yorumlar gibi bir veri setinde diğerinden daha yaygın olan sözcüklerin listesini ürettiği önceki bölümde belirtilmiştir. Kelime ilişkilerini bağlamsallaştırma ise kelimelerin anlamlarını, kodlar veya anlamsal açıklamalar üreterek yorumlamaktır. Bu kısım üç aşamadan oluşmaktadır.

1. En yaygın olduğu belirtilen alt kümede aranan kelimeyi içeren bir metin örneği oluşturma
2. Kelimenin tipik anlamını saptamak için yeterince metin veya mesaj okuma.

3. Kelimenin tipik bağlamını tespit etmek için yeterince metin veya mesaj okuma.

Kelime ilişkileri bulunduktan sonra kelimenin anlamını ve bağlamını tespit etmek için rastgele seçilerek okunacak metinlerin sayısı aşağıdaki tabloda verilmektedir.

Tablo 1. Kelime anlamı ve bağlamını tespit etmek için okunacak metin sayısı

Metin Sayısı	Seçileceği Durum
10	Metinlerin en az %90'ı aynı anlamı ve bağlamı veriyor ise
20	Metinlerin en az %80'ı aynı anlamı ve bağlamı veriyor ise
40	Metinlerin en az %70'ı aynı anlamı ve bağlamı veriyor ise
80	Diğer koşullarda

3. BULGULAR

3.1. Kelime Frekans Analizi

Metaverse ile ilgili araştırmaların çoğu, sosyal faydayı vurgulayan pazarlama ve yatırım amaçlı olduğu görülmektedir. Park ve Kim (2022), Metaverse uygulama alanlarını simülasyon, oyun, ofis uygulamaları, sosyal uygulamalar, pazarlama ve eğitim olarak sınıflandırmıştır. Bu çalışmada bu sınıflandırma dikkate alınarak kelime ilişkilendirme sorgulamaları gerçekleştirilmiştir. Tablo 2'de 'Metaverse' anahtar kelimesi geçen toplam 10193 (%100) tweetin belirtilen uygulama alanları ile ilgili atılan tweet sayısı ve yüzdesi belirtilmiştir. Oyunların Metaverse'in popülerleşmesinde en yaygın platform olduğu (Park ve Kim, 2022) ve oyun tabanlı Metaverse dünyasının sayısız fırsatlar sunduğu ve hâlihazırda Metaverse'e dâhil olmuş paydaşların oyun odaklı gelişmelere odaklandığı belirtilmektedir (Lee vd., 2021). Metaverse'in yaygın olarak kullanıldığı alanların en başında oyun uygulamalarının geldiği görülmektedir. Metaverse anahtar kelimesi içeren toplam mesajların %10,6'sında oyun anahtar kelimesinin geçtiği görülmüştür. İkinci sırada %1,6 ile pazarlama uygulama alanı olmuştur.

Tablo 2. Uygulama Alanlarına Göre Tweet Sayıları ve Yüzdesi

Uygulama Alanı	Sorgu İfadesi	Tweet Sayısı (n)	Yüzde (%)
Simülasyon	simülasyon (simulation)	33	%0,3
Oyun	oyun (game OR gaming)	1084	%10,6
Ofis Uygulamaları	ofis VEYA iş (office OR work)	143	%1,4
Sosyal Uygulamalar	sosyal VEYA avatar (social OR avatar)	123	%1,2
Pazarlama	pazarlama (marketing)	160	%1,6
Eğitim	eğitim (education)	35	%0,3

Üçüncü sırada yer alan ofis uygulamaları, toplam mesajların %1,4'ünde görülmektedir. Tablo 2'de belirtilen iki anahtar kelime (ofis, iş) ile ofis uygulamalarının daha kapsamlı ele alınabileceği öngörülerek bu alanda iki anahtar kelime seçilmiştir. Metaverse evreninin diğer bir yaygın kullanım alanı sosyal etkileşim amaçlı bir araya gelinen sosyal uygulamalar olmaktadır. Metaverse evreninde sosyalleşmenin ilk adımı, kullanıcıların grafiksel temsilleri olan avatar kullanımı ile gerçekleşmektedir. Bu yüzden sosyal uygulama alanının sorgu ifadesinde sosyal ve avatar anahtar kelimeleri yer almaktadır. Sosyal uygulama alanı ile ilgili mesajlar, toplam mesajların %1,2'sinde yer almaktadır. Eğitim ve simülasyon ise %0,3 ile en az bahsedilen uygulama alanları olmuştur. Böylece, 'AS1: Metaverse'e yönelik önceden belirlenen uygulama alanlarının tematik dağılımı nedir?' araştırma sorusu bu aşamada cevaplanmıştır.

3.2. Kelime İlişkilendirme Analizi

Belirli bir sorguyla eşleşen metinlerde alışılmadık biçimde yaygın olarak kullanılan kelimeleri belirlemek, belirlenen konunun önemli yönlerine işaret ettiğinden dolayı yararlı olabilmektedir. Kelime ilişkileri bulma sırasında temel eğilimleri yansıtmayan terimlerin üretilebilmesinden dolayı bir yüzdenin diğerinden tamamen şans eseri farklı olup olmadığını kontrol etmek için Ki-kare testi kullanılmaktadır. Ki-kare testi, sonuç olarak bir p değeri ile anlaşılmaktadır. Burada, p değeri üç farklı anlamlılık düzeyi ($p \leq 0,05$, $p \leq 0,01$ ve $p \leq 0,001$) dışında kalan kelimeler, sonraki aşamalar için dâhil edilmemiştir.

Tablo 3. Uygulama Alanları İçin İlişkilendirilmiş Kelime Sayısı

	Simülasyon	Oyun	Ofis ve İş Uygulamaları	Sosyal Uygulamalar	Pazarlama	Eğitim
Anlamlılık Düzeyi Yüksek İlişkilendirilmiş Kelime Sayısı	40	186	47	56	54	59
Anlamli Olmayan Kelimeler Çıkarıldıktan Sonra İlişkilendirilmiş Kelime Sayısı	35	158	40	42	50	54
İstatistiksel Olarak Anlamli İlişkilendirilmiş Kelimelerden En Çok Geçen Kelime ve Yüzdeleri	Yaşam (Life) (%90,9)	P2E (%38,6)	Ekip (Team) (%22,4)	Medya (Media) (%19,5)	BSC ⁴ (%70,6)	NFT ⁵ (%54,4)

Tablo 3'te her bir alan için yapılan sorgular ile eşleşen metinlerde alışılmadık şekilde yaygın olan kelimelerin sayısı listelenmektedir. Tablo 3'ün ikinci satırında anlamlı olmayan kelimeler (a, an, the, and, is gibi) çıkarıldıktan sonra ilişkilendirilmiş kelime sayısı verilmiştir. Bir sonraki aşamada bu kelimeler dikkate alınarak tematik analiz gerçekleştirilmiştir.

Simülasyon alanında, istatistiksel olarak en anlamlı ($p \leq 0,001$) ilişkilendirilmiş kelimeler içerisinde en çok geçen kelime 'yaşam' olmuştur. İstatistiksel olarak yüksek anlamlılık düzeyinde, 'simülasyon' anahtar kelimesi içeren tweetlerin %90,9'unda 'yaşam' terimi geçmektedir. Oyun alanında, istatistiksel olarak anlamlı ilişkilendirilmiş kelimeler içerisinde en çok geçen kelime 'P2E' yani 'oyna-kazan' ifadesi olmuştur. Toplanan verilerde, P2E ifadesi çok çeşitli şekillerde geçtiği için yüzde olarak eşleşmelerin toplamı alınmıştır. İstatistiksel olarak yüksek anlamlılık düzeyinde, 'oyun' anahtar kelimesi içeren tweetlerin toplamda %38,6'sında 'P2E' terimi geçmektedir. Ofis ve iş uygulama alanında en çok geçen 'ekip' (%22,4), sosyal uygulamalarda 'medya' (%19,5), pazarlama alanında 'BSC' (%70,6) ve eğitim alanında 'NFT' (%54,4) kelimeleri istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde ilişkilendirilmiş kelimelerdir.

3.3. Kelime İlişkilerini Bağlamsallaştırma ve Tematik Analiz

Bulgular ifade edilirken sözcük sıklık hesapları kullanılmış ve yapılan açıklamaları destekleyen kullanıcılardan alıntılar yapılmıştır. Burada p değeri üç farklı anlamlılık düzeyi ($p \leq 0,05$, $p \leq 0,01$ ve $p \leq 0,001$) içerisinde kalan kelimeler incelenerek tematik analiz gerçekleştirilmiştir. 'AS2: Metaverse'e yönelik önceden belirlenen uygulama alanlarının ana temaları nelerdir?' araştırma sorusu bu bölümde cevaplanmıştır. Her bir uygulama alanı için oluşturulan temalar ve alt temalar Tablo 4'te gösterilmektedir.

⁴ Binance Smart Chain (Binance Akıllı Zincir): 2019 yılında Binance tarafından kullanıma sunulan yüksek performanslı ve merkeziyetsiz uygulamalar geliştirilen bir blok zinciridir.

⁵ Non-fungible Token (Değiştirilemez Token): Dijital bir varlığın benzersiz olduğunu ve birbirinin yerine geçemeyeceğini onaylayan blok zincirinde bir para birimine denk gelmektedir.

Tablo 4. Uygulama Alanları İçin Oluşturulan Temalar

Uygulama Alanı	Temalar
Simülasyon	1. Yaşam Simülasyonu Oyunu 2. Yatırım
Oyun	1. Oyna-Kazan (P2E) Oyunları <ul style="list-style-type: none"> • NFT-Tabanlı Oyunlar • Blokzinciri-Tabanlı Oyunlar 2. Oyun Oynama ve Sosyalleşme 3. Biriktirme, Keşfetme, Kazanma ve Yönetme
Ofis Uygulamaları	1. Geliştirme Ekibi 2. Metaverse Evreninde Ofis
Sosyal Uygulamalar	1. Sosyal Medya Platformları 2. Avatar Kullanımı
Pazarlama	1. Blokzinciri Platformu 2. Sanal Paralar (Coin)
Eğitim	1. Finansal Eğitim / Kripto Eğitim 2. Metaverse’te Çevrimiçi Eğitim

3.3.1. Simülasyon

Simülasyon alanında, istatistiksel olarak en anlamlı ($p \leq 0,001$) ilişkilendirilmiş kelimeler içerisinde en çok geçen kelime ‘yaşam’ olmuştur. İstatistiksel olarak yüksek anlamlılık düzeyinde, ‘simülasyon’ anahtar kelimesi içeren tweetlerin %90,9’unda ‘yaşam’ terimi geçmektedir. Simülasyon ile alakalı olarak iki temel tema belirlenmiştir. Bunlar; yaşam simülasyonu oyunu ve yatırımdır.

- **Yaşam Simülasyonu Oyunu:** Bu alanda en çok ifade edilen yaşam simülasyonu oyunu olmuştur. Özellikle ‘Moon Metaverse’ adıyla geçen yeni bir NFT tabanlı oyundan bahsedilmektedir. Bu oyunun ilgi çekici, ilginç olduğu ve yatırım yapılıp yapılmaması hususunda çeşitli soruların yer aldığı açıklamalar bulunmaktadır. Bu temanın alt kategorileri NFT-tabanlı simülasyon oyunu, emlak simülasyon oyunu ve yeni bir hayat kurma (sanal olarak) olarak üç gruba ayrılmaktadır. Kullanıcılardan biri şu ifadelerle yer vermiştir.

‘Metaverse’te bir yaşam simülasyon oyunu olan Moon Metaverse gibi Metaverse oyunları için heyecanlıyım.’

- **Yatırım:** İkinci olarak en çok bahsedilen kategori yatırım olmuştur. Arazi satın alma, arazi sahibi olma, token satın alma gibi konular bu alanda en çok ifade edilen yatırım kavramları olmuştur. Bu temanın üç alt kategorisi arazi satın alma, token satın alma ve oyna-kazan olarak belirlenmiştir. Oyna-kazan (Play2Earn) ve arazi satın alma alt temalardan bahsedilirken Cardano ve BSC gibi blok zincirlerinden de bahsedilmiştir. Kullanıcılardan bazıları şu ifadelerle yer vermiştir.

‘Metaverse’te bir yaşam simülasyon oyunu olan Moon Metaverse adında bir projenin heyecan verici olduğunu duydum. Sizce yatırıma değer mi? Çok teşekkürler!’

‘BSC’de bir yaşam simülasyonu oyunundan (Moon Metaverse) arazi satın aldım.’

3.3.2. Oyun

Metaverse'in en yaygın olarak kullanıldığı alan oyun uygulamalarıdır. Metaverse anahtar kelimesi içeren toplam mesajların %10,6'sında oyun anahtar kelimesinin geçtiği görülmektedir. Oyun alanında, istatistiksel olarak anlamlı ilişkilendirilmiş kelimeler içerisinde en çok geçen kelime 'P2E' yani 'oyna-kazan' ifadesi olmuştur. Toplanan verilerde, P2E ifadesi çok çeşitli şekillerde geçtiği için yüzde olarak eşleşmelerin toplamı alınmıştır. Tablo 4'te bu kelimeler, eşleşme yüzdeleri, eşleşen tweet sayıları, Ki-Kare ve p değerleri verilmiştir. İstatistiksel olarak yüksek anlamlılık düzeyinde, 'oyun' anahtar kelimesi içeren tweetlerin (1084) yaklaşık %38'inde 'oyna-kazan' ifadesi (418) geçmektedir. P2E'nin geçtiği çoğu yerde kazanmak için oynanan oyunlardan bahsedilmektedir. Bu alanda en çok belirtilen tema da bu olmuştur. Diğer temalar, oyun oynama/sosyalleşme ve biriktirme/keşfetme/kazanma/yönetme olarak belirlenmiştir.

Tablo 4. Oyun Uygulama Alanı İçinde 'Kazanmak İçin Oynama' Kelimeleri ve Yüzdeleri

Kelime (Kazanmak İçin Oynama)	Eşleşme (Yüzde)	Eşleşme Sayısı	Ki-Kare Değeri	p Değeri
#P2E	20,8%	225	275,7	$p \leq 0,001$
#playtoearn	7,2%	78	25,2	$p \leq 0,01$
P2E	5,7%	62	66,6	$p \leq 0,001$
#play2earn	2,6%	28	28,7	$p \leq 0,01$
play-to-earn	2,3%	25	136,6	$p \leq 0,001$
Toplam	38,6%	418		

- **Oyna-Kazan (P2E) Oyunları:** Oyun uygulama alanı altında en belirgin tema, P2E yani oyna-kazan oyunları olmuştur. Oyna-kazan oyunlarının altında, NFT-tabanlı oyunlar ve blokzinciri tabanlı oyunlar alt tema olarak yer almaktadır. Ayrıca birçok P2E tabanlı oyun isimleri ve buralarda kullanılan özel sanal paralar da bu temada çokça bahsedilmiştir.
 - **NFT-Tabanlı Oyunlar:** Oyun alanında, istatistiksel olarak en anlamlı ($p \leq 0,001$) ilişkilendirilmiş kelimeler içerisinde ikinci en çok geçen kelime 'NFT' olmuştur. Değiştirilemez token anlamına gelen NFT, bazı yerlerde token olarak da belirtilmektedir. İstatistiksel olarak yüksek anlamlılık düzeyinde, 'oyun' anahtar kelimesi içeren tweetlerin %33,4'ünde 'NFT' terimi geçmektedir. NFT'nin geçtiği çoğu yerde NFT-tabanlı oyunlardan bahsedilmektedir. Özellikle, çevrimiçi rol yapma ve strateji oyunu olan Wizardia, Kunci Army oyunu, Devolution oyunu, Pirates Land ve TressureVerse gibi oyunlar ve Gonfty gibi NFT tabanlı oyun altyapısı sistemleri de anlamlı bir şekilde ilişkilendirilmiştir. NFT tabanlı oyunları tanıtan bir tweet şu şekilde gönderilmiştir.

'Pirates Land, geliştirici ve danışmanı tamamen onaylanmış ve uzun bir yol haritası ile yola çıkan bir NFT oyunudur. Gelin, oyunu deneyin.'

- **Blokzinciri-Tabanlı Oyunlar:** Bu alt temada en çok ifade edilen sanal paralar (coin) ve kripto paralar olmuştur. Ayrıca bu kripto paraların değerleri ve takas edilebilir olma durumlarından da yüksek oranda bahsedilmektedir. Blokzinciri alt temasında, blokzincir pazarı ve burada yer alan bazı paralar istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde ilişkilendirilmiştir. Bunlar; Genesis Coin (GEN), Arena Token (ARENA), Gems (GEM), Kunci Coin (KUNCI), Dyor Token (DYOR), Marvin Inu (MARVIN), PLT Coin, PVP Coin, RPG

Coin, FUR Token, DOE Token, HUB Coin, Dragon Coin (DRG), LAMBO Coin ve XRP Coin. Blokzinciri tabanlı oyunlarla ilgili olan kullanıcılardan biri şu ifadeyi kullanmıştır.

'Nakatomo oyunları, sürdürülebilir ve önemli bir gelir elde etmenin yanı sıra, dünya çapındaki oyunculara çeşitli blokzinciri tabanlı oyunlara katılma fırsatı sunmaktadır.'

- **Oyun Oynama ve Sosyalleşme:** Oyna-kazan ve NFT tabanlı oyunlardan bahsedilirken token kazanmak için oyun oynama, oyun oynarken sosyalleşme, oyunların keyfini çıkarma ve deneyimleme gibi ifadeler çokça yer almaktadır. Birlikte zaman geçirme, oyun oynama ve eğlenmeye vurgu yapılan bir tweet şu şekildedir.

'Cripto Island DAO ile inşa edin, katkıda bulunun, oyun oynayın, sosyalleşin, çalışın ve birlikte zaman geçirin. Ön izleme videosunun yayınlanmasına kadar her gün yeni güncelleme yapılacaktır.'

Kripto Island DAO, Bahamalar'da özel bir ada satın almak ve onu özelleştirmek için yola çıkan dünyadaki ilk Metaverse gayrimenkul projesi olduğu belirtilmektedir. Cyripto Island Native Token (CISLA) kripto parasına sahip olarak, Cripto Island'da emlak yatırımı yapılabilen ve topluluğun bir üyesi olunabilmektedir.⁶

- **Biriktirme, Keşfetme, Kazanma ve Yönetme:** Bir diğer alt tema, oyun oynayıp sosyalleşirken ve eğlenirken, token biriktirme, keşfetme, kazanma ve yönetme yapılabilmesidir. Bu alt tema ile ilgili şu ifade yer almaktadır.

'KlayCity, NFT sahiplerinin oyun deneyiminin keyfini çıkarırken, yönetebileceği, keşfedebileceği ve kazanabileceği arazi NFT tabanlı bir Metaverse (LandFi Metaverse) evrenidir.'

3.3.3. Ofis ve İş Uygulamaları

Ofis ve iş uygulamaları alanında, istatistiksel olarak en anlamlı ($p \leq 0,001$) ilişkilendirilmiş kelimeler içerisinde en çok geçen kelime 'ekip' olmuştur. İstatistiksel olarak yüksek anlamlılık düzeyinde, 'ofis VEYA iş' sorgusu içeren tweetlerin %22,4'unda 'ekip' kelimesi geçmektedir. Bu alanda en çok ifade edilen ekip kelimesinden geliştirici ekip (development team) kastedilmektedir. NFT tabanlı oyun uygulamaları ve o oyuna özel beraberinde geliştirilen kripto paralar için uygulamayı geliştiren yazılımcı ve geliştirici ekip burada en çok bahsedilen tema olmuştur. Diğer bir tema ise Metaverse evreninde ofis olarak belirlenmiştir.

- **Geliştirme Ekibi:** İş anahtar kelimesi ile en çok ilişkilendirilen kelime NFT tabanlı oyunları geliştiren ekip olmuştur. Geliştirici ekip, ekip çalışması ve sıkı çalışma gibi ifadeler çok kullanılmıştır. Geliştirilen oyunlarda, geliştirici ekibin, yetenekleri, iyi bir iş ortaya koyduğu, üretkenliğinin devamının geleceği, sıkı çalışma performansı gösterdikleri gibi ifadeler yer almakta ve geliştirilen oyuna olan güvenin sağlanması hedeflenmektedir. Elemon Game oyuncularından biri şu ifadeye yer vermiştir.

'Oyunu oynarken, geliştirici ekibin çok iyi bir iş ortaya koyduğunu anlıyorsunuz. Elemonlar savaşırken çıkardıkları sesler çok havalı.'

- **Metaverse Evreninde Ofis:** İkinci tema ise Metaverse evreninde ofis kavramını sorgulamak üzerine olmuştur. Gelecekte çalışma ortamları ve iş yapma şekline yönelik konuları da kapsamaktadır. En çok bahsedilen konu

⁶ <https://dao.cryptoisland.com/>

fiziksel ofislerin Metaverse ile beraber nasıl değişeceği, toplantıların nasıl gerçekleşeceği yönünde olmuştur. Ardından ofislerde gerçekleşecek toplantılar, buluşmalar ve etkinlikler ile ilgili detaylar yer almaktadır. Etkinliklerin yer aldığı ve dijital ürünlerin satıldığı galeri ve ofisler de bu temanın içerisinde yer almıştır. Metaverse’te gerçekleşecek toplantılarla ilgili şu ifade yer almaktadır.

‘Müşterilerinizin avatarlarının bir sonraki Metaverse ofis toplantılarında giyecekleri sanal kıyafetleri araması çok uzun sürmeyebilir. Bu, dijital dünyanın çok hızlı ilerlediğinin göstergesidir.’

3.3.4. Sosyal Uygulamalar

Metaverse evreninde sosyalleşme, oyun uygulamaları ve kullanıcıların grafiksel temsilleri olan avatar kullanımı ile gerçekleşmektedir. Bu yüzden sosyal uygulama alanının sorgu ifadesi ‘sosyal VEYA avatar’ olarak belirlenmiştir. Sosyal uygulama alanı ile ilgili mesajlar, toplam mesajların %1,2’sinde yer almaktadır. İstatistiksel olarak yüksek anlamlılık düzeyinde, ‘sosyal’ kelimesi içeren tweetlerin %19,5’inde ‘medya’ kelimesi geçmektedir. Sosyal medya kavramı en yaygın tema olmuştur. İkinci tema avatar kullanımı ve avatarlar için üretilen satın alınabilen kıyafetler olarak belirlenmiştir.

- **Sosyal Medya Platformları:** Sosyal terimi çoğunlukla sosyal medya ve sosyal medya platformları üzerinden bahsedilmiştir. Genellikle NFT tabanlı oyunların ve çeşitli platformların sosyal medya hesapları ile tanıtılmasını konu edinmiştir. Ayrıca sosyal etkileşimin, Metaverse ve Web 3.0 ile birlikte farklı bir boyut kazanacağı konusu da kullanıcılar tarafından ifade edilmiştir. Sosyal ilişkilerin dijitalleşmesi ve sosyalleşmenin, NFT tabanlı oyunlar ve diğer Metaverse ortamları üzerinden nasıl gerçekleşeceği konusu da bu temanın içerisinde yer almaktadır. Metaverse’te sosyalleşme ile ilgili şu ifade paylaşılmıştır.

‘ELITE, mobil endüstri, sosyal medya, NFT pazaryeri ve oyna-kazan projelerini birleştirerek büyük bir ekosistem oluşturuyor, kaçırmak istemem’.

- **Avatar Kullanımı:** Metaverse dünyasında sosyalleşmenin ilk adımı olan avatar kullanımı ile güzel vakit geçirme, sohbet etme, öğrenme gibi aktiviteler gerçekleştirilmektedir. Bu temada en çok geçen kavramlar, avatarların fiyat ve indirim haberleri, avatarlar için aksesuar ve kıyafet koleksiyonlarının kullanılması olmuştur. Ayrıca çeşitli etkinliklerde ünlü isimlerin avatarları üzerinden reklam kampanyaları da bu tema da yer almaktadır. Arcadeland oyunu ile ilgili kullanıcılardan biri şu ifade yer vermektedir.

‘Arcadeland size sonsuz sayıda, yüksek kaliteli oyun ve Metaverse ortamı ile çok fazla avatar yaratma ve kazanma fırsatı sunmaktadır.’

3.3.5. Pazarlama

Metaverse anahtar kelimesi içeren toplam mesajların %1,6’sında pazarlama anahtar kelimesinin geçtiği görülmüştür. Pazarlama uygulamaları alanında, istatistiksel olarak en anlamlı ($p \leq 0,001$) ilişkilendirilmiş kelimeler içerisinde en çok geçen kelime ‘BSC’ olmuştur. İstatistiksel olarak yüksek anlamlılık düzeyinde, ‘pazarlama’ sorgusu içeren tweetlerin %70,6’sında ‘#BSC’ etiketi geçmektedir. Binance Akıllı Zinciri (BSC), yüksek performanslı, merkezi olmayan uygulamalar geliştirmek için BNB para biriminin ev sahibi olan esnek bir blokzinciridir. Akıllı sözleşme işlevselliğine sahiptir ve Ethereum Sanal Makinesi (EVM) ile uyumluluğa sahiptir (Binance Academy, 2021). Pazarlama ile alakalı olarak

en çok ifade edilen pazarlama kampanyalarıdır. Bu kampanyalarda, blokzinciri platformlarının (BSC ve Binance Chain gibi) ve çeşitli sanal paraların ön satış, lansman ve tanıtımı ile ilgili bilgilerden bahsedilmektedir. Pazarlama alanında iki ana tema oluşmuştur.

- **Blokzinciri Platformu:** Blokzinciri platformları özellikle Binance Akıllı Zinciri (BSC) pazarlama uygulamaları alanında en çok kullanılan ifade olmuştur. Pazarlama kampanyalarından bahsedilirken en çok kullanılan etiketler sırasıyla 'bsc', 'ethereum', 'NFT', 'token' ve 'bitcoin' olmuştur. Bununla birlikte ilgili sanal paranın lansman ve ön satış haberleri de en çok ifade edilen konular olmuştur.
- **Sanal Paralar (Coin):** Blokzinciri platformları ve sanal paraların lansman ve ön satış kampanyalarının yer aldığı pazarlama ile ilgili tweetlerde bazı sanal paralar ön plana çıkmıştır. En çok yer alan sanal paralar sırayla, DexTools (DEXT), DogeCoin (DOGE), Floki Dao, Floki Inu (FLOKI), Vikings Inu (VIKINGS), Huobi Token (HT) ve Shuna Inuverse (SHUNAV2) olmuştur. Ayrıca boks şampiyonu Tyson Fury'de istatistiksel olarak anlamlı ilişkilendirilmiş kelimeler arasında yer almıştır. Ünlü boksör, Floki Inu ile anlaşma yaparak sosyal medya hesabından sanal parayı tanıtan bir gönderi paylaşmıştır.

3.3.6. Eğitim

Eğitim uygulamaları alanında, istatistiksel olarak en anlamlı ($p \leq 0,001$) ilişkilendirilmiş kelimeler içerisinde en çok geçen kelime 'NFT' olmuştur. İstatistiksel olarak yüksek anlamlılık düzeyinde, 'eğitim' sorgusu içeren tweetlerin %57,1'inde 'NFT' kelimesi geçmektedir. Eğitim alanında iki türlü eğitimden bahsedilmektedir. İlki, finansal eğitim veya kripto eğitimi olarak ifade edilen hizmet, diğeri çevrimiçi eğitim (öğrenme).

- **Finansal Eğitim / Kripto Eğitim:** Eğitim, ticaret, çeşitli NFT kreasyonları gibi hizmetlerin kullanımı için ödeme yapılabilen çeşitli yardımcı sanal paralar bulunmaktadır. Burada alınan hizmetlerden biri olan eğitim, finansal eğitim veya kripto eğitim gibi ifadelerle belirtilmiştir. Çeşitli sanal paralar ve tokenlar ile bu hizmetlerin satın alınabileceği haberleri veya indirim haberleri yer almaktadır. NFT kelimesi daha çok, P2E, NFT ve finansal eğitim hizmetleri olarak bir arada geçmektedir. Finansal eğitim ile ilgili bir kullanıcı şu ifadeleri kullanmıştır.

'Birçok yardımcı program yolda! Metaverse, P2E, NFT ve finansal eğitim. @CoinMarketCap yardımcı programları listelemeye devam ediyor.'

- **Metaverse'te Çevrimiçi Eğitim:** İkinci olarak ifade edilen eğitimde, Metaverse üzerinden gerçekleştirilebilecek olan çevrimiçi eğitim kastedilmektedir. Burada eğitim alanında Metaverse ile gerçek hayat sorunlarına çözüm olabileceği, öğrenci portallarında sanal gerçeklik kullanılarak akıllı eğitim yapılabileceği gibi konuları kapsamaktadır. Ayrıca çocuklarda eğitim konusunda, Metaverse ile güvenlik ile ilgili çeşitli eksikler bulunduğu konusu da yer almaktadır. Metaverse'te çevrimiçi eğitim ile ilgili şu ifadeler kullanılmıştır.

'Metaverse, merkezi olmayan sınıfları ve kapsamlı öğrenimi mümkün kılarak eğitim için yeni bir çağ sunabilir.'

'Bir güvenlik uzmanı ve bir baba olarak, çocukların eğitiminde teknolojiye karşı değilim ancak yapılan bir araştırma Metaverse'e karşı şüphelerimi kanıtıyor.'

SONUÇ

Bu çalışmada, küresel olarak atılan tweetlerde Metaverse anahtar kelimesi ile ilişkili hangi alanda daha çok tweet atıldığı ortaya konulmuştur. Metaverse ile ilgili atılan tweetlerin uygulama alanları, sektörler açısından yeni bir bakış açısı sağlamaktadır. Metaverse'in en yaygın olarak kullanıldığı alan oyun uygulamalarıdır. Metaverse anahtar kelimesi içeren toplam mesajların %10,6'sında oyun anahtar kelimesi geçmektedir. Park ve Kim (2022), Metaverse'in yaygın olarak hizmet aldığı alanların oyun ve ofis uygulamaları olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Metaverse ile ilgili araştırmaların çoğunun sosyal faydayı vurgulayan pazarlama ve yatırım amaçlı olduğu belirtilmiştir. Metaverse uygulama alanları simülasyon, oyun, ofis uygulamaları, sosyal uygulamalar, pazarlama ve eğitim olarak sınıflandırılmıştır (Park ve Kim, 2022). Bu çalışmada bu sınıflandırma dikkate alınarak kelime ilişkilendirme sorgulamaları gerçekleştirilmiştir. Oyun uygulama alanından sonra ikinci sırada pazarlama (%1,6), ve üçüncü sırada ofis uygulamaları (%1,4) gelmektedir. Sosyal uygulama alanı ile ilgili mesajlar, toplam mesajların %1,2'sinde yer almaktadır. Eğitim ve simülasyon ise %0,3 ile en az bahsedilen uygulama alanları olmuştur. Oyun alanında, istatistiksel olarak anlamlı ilişkilendirilmiş kelimeler içerisinde en çok geçen kelime 'P2E' yani 'oyna-kazan' ifadesi olmuştur. Pazarlama uygulamaları alanında, istatistiksel olarak en anlamlı ($p \leq 0,001$) ilişkilendirilmiş kelimeler içerisinde en çok geçen kelime 'BSC' (Binance Akıllı Zinciri) olmuştur. İstatistiksel olarak yüksek anlamlılık düzeyinde, 'pazarlama' sorgusu içeren tweetlerin %70,6'sında '#bsc' etiketi geçmektedir. Ofis ve iş uygulamaları alanında, istatistiksel olarak yüksek anlamlılık düzeyinde, 'ofis VEYA iş' sorgusu içeren tweetlerin %22,4'ünde 'ekip' kelimesi geçmektedir. Sosyal uygulama alanının sorgu ifadesi 'sosyal VEYA avatar' olarak belirlenmiştir. Sosyal uygulama alanı ile ilgili mesajlar, toplam mesajların %1,2'sinde yer almaktadır. İstatistiksel olarak yüksek anlamlılık düzeyinde, 'sosyal' kelimesi içeren tweetlerin %19,5'inde 'medya' kelimesi geçmektedir. Eğitim uygulamaları alanında, istatistiksel olarak yüksek anlamlılık düzeyinde, 'eğitim' sorgusu içeren tweetlerin %57,1'inde 'NFT' kelimesi geçmektedir. Simülasyon alanında, istatistiksel olarak yüksek anlamlılık düzeyinde, 'simülasyon' anahtar kelimesi içeren tweetlerin %90,9'unda 'yaşam' terimi geçmektedir.

Her bir alan için istatistiksel olarak anlamlı ilişkilendirilmiş kelimeler listelendiğinde, bütün alanlarda NFT, token, oyun, P2E, kripto gibi terimler öne çıkmaktadır. Hangi alan olursa olsun, Metaverse'in diğer sektörlerde yerini alması öncelikli olarak üç boyutlu sanal oyunlara, artırılmış gerçeklik ve sanal gerçeklik oyunlarına bağlı olmaktadır. En belirgin Metaverse deneyiminin şu anda üç boyutlu sanal oyunların sunduğu belirtilmektedir (Aytaç, 2022). Bu doğrultuda, pazarlama, satış, ticaret, moda, etkinlik, hizmet ve eğitim gibi sektörlerde ve sosyal medya, ofis ve simülasyon gibi uygulamalarda Metaverse kullanımı, başta üç boyutlu oyun deneyiminden geçmektedir.

Ayrıca, 3D oyunlar ile oyunlarda satılan ürün ve hizmetler dolayısıyla blokzinciri, sanal paralar, kripto paralar, oyna-kazan (P2E) oyunları, NFT ve tokenlar ön plana çıkmaktadır. Bu da aslında 3D oyunlar üzerinden gerçekleşen yeni bir ekonomi ortaya çıkarmaktadır. Blokzinciri geliştiricileri, video oyunları dünyasından etkilenmektedir (Binance Academy, 2021). DeFi (Merkezi Olmayan Finans) ve GameFi (Kripto oyunları oynayarak finansal sistemlerin oyunlaştırılması) gibi kavramlar ortaya çıkmıştır. GameFi, 'Game' (oyun) ve 'Finance' (finans) kelimelerinden türemiş, oyna-kazan türündeki oyunlarda kar elde edilmesi amacıyla finansal sistemin oyunlaştırılması olarak ifade edilmektedir. Kasım 2019'da gerçekleşen Dünya Blokzinciri Konferansı'nda, blokzinciri tabanlı oyun platformu olan MixMarvel'ın kurucuları, oyun

endüstrisinin sürekli iyileştirilmesini teşvik etmek için blokzinciri teknolojisi ve oyunlarını geliştirmeye odaklanacaklarını ve blokzincirinin, oyun endüstrisine ivme kazandıran bir teknoloji olduğunu belirtmektedir (MixMarvel, 2019). Bu çalışmada da oyun uygulama alanında, oyna-kazan oyunları, NFT-tabanlı ve blokzinciri tabanlı oyunların ön plana çıktığı, ortaya çıkan temalardan da anlaşılmaktadır.

Bu çalışmada ayrıca, 'Metaverse' anahtar kelimesi ile eşleşen tweetler toplanarak, belirlenen sektörler bazında kelime ilişkilendirme tematik analizi gerçekleştirilmiş ve Metaverse'e yönelik uygulama alanlarının tematik dağılımı ortaya çıkarılmıştır. Böylece, şu anda mevcut olan ve gelecekte gerekli olan Metaverse yaklaşımları (uygulama alanları) ve eğilimleri ortaya çıkarılmıştır.

Oyun alanında ortaya çıkan birinci tema oyna-kazan oyunları olmuştur. Oyna-kazan oyunları da NFT-tabanlı oyunlar ve blokzinciri tabanlı oyunlar olmak üzere iki alt temadan oluşmaktadır. Diğer temalar, oyun oynama/sosyalleşme ve biriktirme/keşfetme/kazanma/yönetme olarak belirlenmiştir. Pazarlama alanında oluşturulan temalar, blokzinciri platformları (BSC ve Binance Chain gibi) ve sanal paralarıdır. Ofis ve iş uygulama alanındaki temalar, NFT tabanlı oyun uygulamaları ve beraberinde geliştirilen kripto paralar için uygulamayı geliştiren yazılımcı ekip ve Metaverse evreninde ofis olarak belirlenmiştir. Sosyal uygulama alanında, sosyal medya kavramı ve avatar kullanımı ortaya çıkan temalar olmuştur. Eğitim uygulamaları iki ana tema altında toplanmıştır; finansal eğitim / kripto eğitimi ve Metaverse'te çevrimiçi eğitim (öğrenme). Simülasyon ile alakalı olarak iki temel tema belirlenmiştir. Bunlar; yaşam simülasyonu oyunu ve yatırımdır. Belirlenen alanlarda ortaya çıkan temalar ve alt temalar incelendiğinde, oyun uygulamaları ve blokzinciri teknolojisinin arasında bir bütünleşme gerçekleştiği ve gelecekte de bu bütünleşmenin DeFi ve GameFi gibi kavramlarla giderek artacağı ortaya çıkmaktadır.

Bu çalışma, Metaverse ile ilgili gelecek çalışmalar için bir altyapı olma özelliği taşımaktadır. Toplanan tweetlerin temizlenme aşamasından sonra elde edilen 10193 tweetin kelime analizi ve tematik analiz çalışmalarından sonra ortaya çıkan sonuç, oyun endüstrisinin Metaverse'in başlangıcı ve geleceği olduğudur. Metaverse anahtar kelimesi içeren bu tweetlerde istatistiksel olarak anlamlı ilişkilendirilmiş kelimelerin başında %34,4 oranla 'NFT' ve %32,4 oranla 'token' gelmektedir. Diğer ilişkilendirilmiş kelimeler, 'oyun', 'kripto', 'P2E', 'deneyim' ve 'gelir' olmuştur. Bu sonuçlardan anlaşılacağı üzere, avatarlar, kıyafetler, araziler, altınlar, tokenlar, silahlar ve evcil hayvanlar gibi dijital nesnelerin sahipliğinin kanıtlanmasını sağlayan değiştirilemez dijital tokenlar (NFT'ler), Metaverse dünyasında en çok konuşulan konu olmaktadır. Kullanıcıların oyun oynayarak, bu eşyaları satın alabilmesi ve kar elde etmek için kripto para satın alabilmesi, blokzinciri teknolojisiyle yakından ilgilidir. Dijital mülkiyet kanıtı, dijital tahsil edilebilirlik, değer aktarımı, yönetim, ulaşılabilirlik ve birlikte çalışabilirlik gibi önemli özellikler sunan blokzinciri (Binance Academy, 2021), sanal gerçeklik oyunları ile Metaverse için bir altyapı oluşturmaktadır.

Araştırmanın kısıtlılıklarından biri, belirlenen süreler dâhilinde, Twitter API'nin izin verdiği ölçüde elde edilen mesajların kullanılmasıdır. Gelecekte yapılacak olan çalışmalar için daha geniş zaman aralığı içerisinde verilerin toplanması tavsiye edilmektedir. Ayrıca, farklı sosyal medya platformlarından toplanan veriler analiz edilerek Metaverse uygulama alanları için karşılaştırmalı bir analizin, farklı sosyal medya ortamlarında Metaverse evreninin nasıl algılandığı konusunda ipuçları ortaya koyacağı öngörülmektedir.

ETİK BEYAN VE AÇIKLAMALAR

Etik Kurul Onay Bilgileri Beyanı

Çalışma, etik kurul izni gerektirmeyen bir çalışmadır.

Yazar Katkı Oranı Beyanı

Yazarın katkısı %100'dür.

Çıkar Çatışması Beyanı

Çalışmada potansiyel bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Ağralı, Ö. ve Aydın, Ö. (2021). Tweet Classification and Sentiment Analysis on Metaverse Related Messages. *Journal of Metaverse*, 1(1), 25-30.
- Aytaç, Z. (2022). Metaverse ve Dijital Fırsatlar. M. Baş, İ. Erdoğan Tarakçı (Ed.). *Pazarlama Teoriden Pratiğe*. (s. 233-253). Efeakademi Yayınları.
- Binance Academy. (2021, 9 30). *An Introduction to Binance Smart Chain (BSC)*. 03 25, 2022. URL: <https://academy.binance.com/en/articles/an-introduction-to-binance-smart-chain-bsc>.
- Binance Academy. (2021, 09 21). *What Is the Metaverse?* 03 20, 2022. URL: <https://academy.binance.com/en/articles/what-is-the-metaverse>.
- Braun, V. and Clarke, V. (2006). Using Thematic Analysis in Psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3, 77-101.
- Creswell, J. W., Plano Clark, V. L., Gutmann, M., and Hanson, W. (2003). Advanced Mixed Methods Research Designs. In a. Tashakkori & C. Teddlie (Eds.), *Handbook of mixed Methods in Social and Behavioral Research* (pp. 209–240). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Çelik, K. (2021). Bilgilenme, Eğlence ve İlişki Sürdürme Motivasyonlarının Sosyal Medya Kullanma Niyeti Üzerindeki Etkileri. *Yönetim Ekonomi Edebiyat İslami ve Politik Bilimler Dergisi*, 6(2) , 28-45.
- Çelik, K. ve Taş, A. (2021). Investigation of Factors Affecting Consumer Behaviors Before Purchase: A Research on Instagram Shoppers, *Journal of Business Research-Turk*, 13(4), 3821-3834.
- Daly, J., Kellehear, A. and Gliksman, M. (1997). *The public health researcher: A methodological approach*. Melbourne, Australia: Oxford University Press.
- Jeon, J. H. (2021). A Study on Education Utilizing Metaverse for Effective Communication in a Convergence Subject. *International Journal of Internet, Broadcasting and Communication*, 13(4), 129-134.
- Johnson, R. B., Onwuegbuzie, A. J., and Turner, L. A. (2007). Toward a Definition of Mixed Methods Research. *Journal of Mixed Methods Research*, 1(2), 112-133.
- Joshua, J. (2017). Information Bodies: Computational Anxiety in Neal Stephenson's Snow Crash. *Interdisciplinary Literary Studies*, 19(1), 17-47.
- Kuş, O. (2022). Metaverse: 'Dijital Büyük Patlamada Fırsatlar ve Endişelere Yönelik Algılar. *Intermedia International E-journal*, 8(15), 245-266.
- Lee, L. H., Braud, T., Zhou, P., Wang, L., Xu, D., Lin, Z., ... and Hui, P. (2021). All One Needs to Know About Metaverse: A Complete Survey on Technological Singularity, Virtual Ecosystem, and Research Agenda. *arXiv preprint arXiv:2110.05352*.
- MixMarvel. (2019, 11 13). *MixMarvel debuted at Wuzhen World Blockchain Conference MixMarvel founders shared how blockchain will change the game industry*. 04 02, 2022. URL: <https://mixmarvelgame.medium.com/mixmarvel-debuted-at-wuzhen-world-blockchain-conference-mixmarvel-founders-shared-how-blockchain-de295e7ddf73>.
- Park, S. M. and Kim, Y. G. (2022). A Metaverse: Taxonomy, Components, Applications, and Open Challenges. *IEEE Access*.
- Thelwall, M. (2021). Word Association Thematic Analysis: A Social Media Text Exploration Strategy. New York, NY: Morgan & Claypool.
- Thelwall, M., Makita, M., Mas-Bleda, A. and Stuart, E. (2021). "My ADHD Hellbrain": A Twitter Data Science Perspective on a Behavioural Disorder. *Journal of Data and Information Science*, 6(1), 13-34.
- Thelwall, M. and Thelwall, S. (2020). Covid-19 tweeting in English: Gender differences. *arXiv preprint arXiv:2003.11090..*
- Tunca, S., Sezen, B. and Balcioglu, Y. S. (2022). Twitter Analysis For Metaverse Literacy', 4. In *International New York Academic Research Congress*.

Xiong, Y., Cho, M., and Boatwright, B. (2019). Hashtag Activism and Message Frames Among Social Movement Organizations: Semantic Network Analysis and Thematic Analysis of Twitter during the# MeToo movement. *Public relations review*, 45(1), 10-23.

Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Kastamonu University Journal of Faculty of Economics and
Administrative Sciences

Haziran 2022 Cilt: 24 Sayı:1
 iibfdergi@kastamonu.edu.tr

Başvuru Tarihi / Received: 21.05.2022
Kabul Tarihi / Accepted: 28.06.2022
DOI: 10.21180/iibfdkastamonu.1119605

Türk Siyasal Yaşamında Dönemsel Olarak Parti Sistemleri

Ahmet ERBAŞ¹

Öz

Siyasi partilerin yapıları doğdukları koşullara, buldukları ülkenin toplumsal yapısına göre heterojenlik gösterebilmektedir. Eylem, program ve yöntem açısından değerlendirildiğinde bunların benzer işlevleri yerine getirmekle birlikte aralarında farklılıklar söz konusudur. Kurucuların, temsilcilerin, seçmenlerin, örgütsel yapıların, ideolojilerin bu farklılaşmayı oluşturduğu söylenebilir. Dolayısıyla siyasal partiler her toplumda farklı biçim ve koşullarda bir arada bulunmaktadır. Sosyal, ekonomik, politik ve kültürel etkenlere bağlı olarak partilerin sayıları, etkileri, önemleri, birbirleri arasındaki ilişkiler ve iktidar stratejileri bir toplumdaki diğer topluma göre farklılık göstermektedir.

Bu bağlamda her siyasal rejimde kendi yapılarına özgü parti sistemlerinden bahsedilebilir. Bir toplumda siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel koşullara bağlı olarak değişebilen parti sistemi, siyasal sistemlerin işleyişini biçimlendiren, siyasal partilerin birbirleri arasında ve kendi içlerinde karmaşık ve karşılıklı ilişkiler ağını açıklayan bir bütün şeklinde açıklanmaktadır.

Bu çalışmada Türkiye Cumhuriyeti devletinin kuruluşundan günümüze kadar siyasal yaşamında ortaya çıkan parti sistemleri göz önüne alınarak, dönemsel olarak bir ayrıma tutulmuş ve bu dönemlerdeki parti sistemlerinin oluşumu, nedenleri ve etkileri siyasal, toplumsal ve kültürel bakımlardan incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Siyasal parti, Parti sistemi, Türk siyasal yaşamı*

Jel Kodu: Z0, Z00

Periodically Party Systems in Turkish Political Life

Abstract

The structures of political parties can show heterogeneity according to the conditions in which they were born and the social structure of the country in which they are located. When evaluated in terms of action, program and method, although they perform similar functions, there are differences between them. It can be said that the founders, representatives, voters, organizational structures and ideologies constitute this differentiation. Therefore, political parties coexist in different forms and conditions in every society. Depending on social, economic, political and cultural factors, the number of parties, their influence, importance, relations between each other and power strategies differ from one society to another.

In this context, party systems specific to their own structures can be mentioned in each political regime. The party system, which can change depending on the political, social, economic and cultural conditions in a society, is explained as a whole that shapes the functioning of political systems and explains the complex and mutual relations network between political parties and within themselves.

In this study, considering the party systems that have emerged in the political life of the Republic of Turkey from the foundation of the state to the present, it has been separated periodically and the formation, causes and effects of the party systems in these periods have been examined in terms of political, social and cultural aspects.

Keywords: Political party, Party system, Turkish political life

Jel Codes: Z0, Z00

¹**Sorumlu Yazar/Corresponding Author:** Milletvekili, Türkiye Büyük Millet Meclisi, Ankara, Türkiye. **E-posta:** ahmet.eras1944@yahoo.com **Orcid no:** 0000-0001-9408-9322

Extended Abstract

Introduction

Political parties, which can be defined as a political community, an organization operating on a legal and legitimate level in order to seize power, and which are expressed as indispensable elements of democratic political life in our constitution, coexist in different ways and under different conditions in every state. However, depending on many factors such as the political system, socio-economic and cultural factors, the number of parties, their size, relations between them, and power strategies vary from country to country. For this reason, a certain party system is mentioned in every political regime.

The party system, which does not have to be permanent, can change depending on political, social, economic and cultural conditions, just like political parties, is defined as a whole that shapes the functioning of political systems and explains the complex and reciprocal network of relations between political parties and among themselves.

When we look at the literature on the party system in terms of its complexity and importance, it is seen that many scientific studies have been made, and various classifications have been made regarding both political parties and party systems. When these studies are examined, it is seen that they act from different criteria and based on these criteria, they determine what types of political parties and party systems are.

In the classification of party systems, criteria such as the degree of penetration of the parties into the society, the ideology of the parties, their attitudes towards the regime, and the number of parties are taken into consideration. In addition, criteria such as the number, power, size, ideological positions, and organizational forms of the parties are used in the classification of party systems. In this context, a party system can be classified as "two-party system", "two-and-a-half party system", "multi-party system with dominant party", and "multi-party system without dominant party" according to the number and size of political parties.

Apart from this, the classification of party systems can be based on number criteria and in this context, party systems can be differentiated as "one-party system", "two-party system" and "multi-party system". This classification is basically acceptable, but it can be argued that it is insufficient to explain the multi-party system and that the single-party system is not uniform; and in this context, it can be emphasized that not only the number but also the quality is important in the determination of the party system. Within this framework, a classification can be made as "one-party system", "two-party system", "hegemonic party system", "dominant party system", "limited pluralism", "extreme pluralism" and "atomized party system". In this context, this classification of party systems is kept somewhat broader and presented in a more analytical framework. Accordingly, apart from the two big political parties, there is a classification as "two-and-a-half party system", "multi-party system with dominant party" and "multi-party system without dominant party", in which there is a third party that is much smaller than them but has the potential to form a coalition. This will be explanatory for party systems.

Method

In the light of these classifications of party systems, when we look at both the world and the Turkish political life in the republican period, it is possible to say that these classifications made in the literature maintain their validity and are more inclusive in explaining party systems. However, the names of party systems should not be misleading. The existence of only one party should not come to mind when one-party system is mentioned, and only two parties when two-party system is mentioned. Again, when the multi-party system is mentioned, this does not directly correspond to the existence of more than two parties in the system.

In this study, considering the party systems that have emerged in the political life of the Republic of Turkey from the foundation of the state to the present, a periodical distinction has been made, and a general framework has been put forward to explain the party systems in these periods.

Result and Discussion

Although political parties have existed for approximately 200 years throughout political history, they are of great importance to political life. Because while there should be political parties in every democratic system, political parties may not always exist in democratic systems. Looking at the historical process, there are also political parties in countries governed by dictatorships. For this reason, political parties can be considered not only as a gift to democracy but as a gift directly to political life.

In the history of the Republic, the first party was the People's Party, founded on September 9, 1923. The party later changed its name to the Republican People's Party in 1924. Being the first party, it had a long single-party period. However, it is necessary to distinguish this party from other single parties. As a matter of fact, Duverger has explained this issue at length. The real single parties that exist in the one-party system are divided into totalitarian single parties and authoritarian single parties. Totalitarian single parties are based directly on cult, fascist and communist regimes. Official parades and greetings are available. Authoritarian single parties, on the other hand, do not have the aim of a totalitarian single party to explain the world. In general, authoritarian single parties carry an ideology of

economic development, the development of the nation, in other words, an ideology of togetherness and development. For this reason, the Republican People's Party differs from the totalitarian parties. But it is not a democratic party either.

In general, Turkey experienced the one-party period between 1923 and 1950. This period ended with the establishment of the Democratic Party in 1945. The Democratic Party gained power by winning the elections held in 1950 with a great advantage. The 1950-1960 period was the period when the Republic of Turkey moved from the authoritarian one-party system to the two-party system.

As a result of the two-party system, two parties formed the parliament. The two-party period lasted until the 1950-1960 period ended with the 1960 coup. As a matter of fact, with the liberal environment brought by the 1961 Constitution, many unexpected factions were born in the society.

The 1960-1980 time period is also divided into two different periods. The first period is the period between 1960-1973. During this period, Turkey moved from a two-party system to a moderate multi-party system. However, increasing polarization in the country and in political life brought an extreme multi-party system to the country until the 1973-1980 period. The coup, which was experienced as a result of this polarization and instability, banned the activities of all political parties and removed their leaders from politics.

As of 1983, the activities of political parties were allowed again. Although the 1982 Constitution foresees a two-party system, the expected result could not be obtained. As of 1987, Turkey has passed to a multi-party system with three parties. Although the period of 1983 and 1987 brought it closer to the dominant party understanding, a coalition government was established in the elections held in 1991. For this reason, the dominant party system could not be passed, and a moderate multi-party system emerged.

Between 1991 and 2002, the moderate multi-party system continued in Turkey. This is the period when coalitions were experienced, political instability emerged, and the economic crisis broke out. As a result, a new group emerged against the Turkish people who were looking for a new movement, leaving the Virtue Party and establishing the Justice and Development Party (JDP). The party declared that it accepted democracy, human rights, and morality as the basic principles and took off the national opinion shirt. This is a kind of discourse of abandoning political Islam.

Since 2002, the JDP has won almost every election it has entered. Especially during each election period, it has been positioned as the dominant party by almost twice as much as its rival. Thus, Turkey switched to a dominant party system in 2002, and this system continued in 2007 and in 2011, a transition to a moderate multi-party system with a dominant party was made. This system continued until 2015, and a quorum was not achieved in the first elections held in 2015. Since President Recep Tayyip Erdoğan did not give the authority to form a government to the opposition, the elections were repeated. As a result of the re-elections on 1 November 2015, the JDP was again able to form a government on its own.

The Turkish political system has switched to the Presidential Government System since 2018. In the June 2018 elections, the JDP again became the first party but was able to form the government with the support of the National Active Party (NAP), with which it was in the same alliance. This situation transforms the Turkish party system into a moderate multi-party system with a dominant party.

GİRİŞ

Siyasal parti, bireylerin iktidarı ele geçirmek ya da iktidara ortak olmak amacıyla bir araya geldikleri sürekli, yazılı ve bazı durumlarda yazısız kurallara bağlı olarak işleyen örgütlenmelerdir. Dolayısıyla siyasal parti örgütlenmesi her şeyden önce iktidar yarışına girişmiş bir yapıyı ifade eder. Bu çerçevede değerlendirildiğinde, siyasal partinin ortaya çıkış amacının iktidara ortak olmak veya elde etmek olduğu, bu amaca ulaşmak için sistematik bir yapı olduğu ve süreklilik arz eden bir organizasyona sahip olması gerekliliği söz konusudur. Siyasal bir sistem içinde faaliyette bulunan her siyasal partinin iktidarı tek başına elde etme ihtimali söz konusu olmayacağına göre, bazı durumlarda diğer partilerle birleşme veya bazen koalisyon kurma yöntemiyle söz konusu amaca ulaşabilmektedirler (Turan, 2022:165-196).

İktidarı ele geçirmek amacıyla ortaya çıkan ve faaliyette bulunan bu yapılanmaları kuşkusuz yasal ve meşru zeminlerde hareket eden politik topluluklar temsil etmektedirler. Bu politik yapılanmalar örgütlü bir şekilde siyasal yaşamın demokratik değerlerinin vazgeçilmez unsurları olarak ve her ülkede farklı şekillerde farklı koşullarda faaliyetlerini sürdürürler. En başta siyasal sistem, sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel faktörler olmak üzere daha pek çok etkene bağlı olarak söz konusu bu siyasal örgütlenmelerin sayıları, büyüklükleri, işlevsellikleri, birbirleri aralarındaki ilişkiler ve iktidar olma stratejileri her ülkenin siyasal sistemine bağlı olarak değişkenlik gösterir. Bu nedenle de her siyasal rejimde farklı bir parti sisteminden söz etmek mümkündür.

Aynı siyasi partiler gibi siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel koşullara bağlı olarak değişebilen parti sistemi de siyasal rejimlerin işleyişini biçimlendiren, siyasal partilerin birbirleri arasında ve kendi içlerinde karmaşık ve karşılıklı ilişkiler ağını açıklayan bir bütün şeklinde ifade edilebilir.

Karmaşıklığı ve önemi açısından parti sistemleri hususunda, çok sayıda bilimsel çalışma yapılmış ve gerek siyasal partilere gerekse parti sistemlerine ilişkin çeşitli sınıflandırma ve tasniflerde bulunulmuştur. Bu sınıflandırmalar yapılırken farklı kriterlerden hareket edilmekte ve bu kriterlerden hareketle çok çeşitli siyasal parti sistem sınıflandırmaları yapılmaktadır.

Parti sistemlerinin tespitinde, söz konusu bu partilerin toplumu etkileme derecesi, partinin ideolojisi, rejime yönelik tutumları ve partilerin sayıları gibi kriterlerden hareket edilmektedir. Ayrıca partilerin sayısı, gücü, büyüklüğü, ideolojik konumlanışları, örgütlenme biçimleri gibi ölçütler parti sistemlerinin sınıflandırılmalarında temel faktörler olarak kullanılmaktadırlar. Bu bağlamda, siyasi partilerin sayısına ve büyüklüklerine göre, “iki-partili sistem”, “iki-buçuk partili sistem”, “hâkim partili çok-parti sistemi”, “hâkim partisiz çok-parti sistemi” şeklinde bir parti sistemi sınıflandırılması yapılabilir (Turan ve Karaduman, 2019:179-228).

Bunun dışında parti sistemleri tasnifi, sayı ölçütüne dayandırılabilir ve bu açıdan parti sistemleri “tek-parti sistemi”, “iki-parti sistemi” ve “çok-parti sistemi” şeklinde ayrıma tabi tutulabilir. Bu sınıflandırma dünyadaki uygulamalar bakımından esasında kabul edilebilir niteliktedir, ancak çok partili sistemi açıklamadaki yetersizliği ve tek partili sistemin de tek tip olmadığı göz önünde bulundurulduğunda, parti sisteminin tespitinde sadece sayının değil niteliğin de önemli olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu çerçevede, “tek partili sistem”, “iki partili sistem”, “hegemonik parti sistemi”, “baskın parti sistemi”, “sınırlı çoğulculuk”, “aşırı çoğulculuk” ve “atomize parti sistemi” şeklinde sınıflandırmalar da söz konusudur. Bu sınıflandırma parti sistemlerine ilişkin tasnifi biraz daha geniş tutmakta ve daha analitik bir çerçevede ortaya koymaktadır. Buna bağlı olarak iki büyük siyasi partinin haricinde, onlardan çok daha küçük fakat koalisyon kurma potansiyeline sahip

üçüncü bir partinin olduğu “iki-buçuk parti sistemi”, “hâkim partili çok-parti sistemi” ve “hâkim partisiz çok-parti sistemi” şeklinde bir tasnif yapmak, parti sistemlerine yönelik daha açıklayıcı bir içerik sunmaktadır (Turan ve Karaduman, 2019:179-228).

Bu açıklamalar çerçevesinde çalışmada Türkiye Cumhuriyeti devletinin kuruluşundan günümüze kadar siyasal yaşamında ortaya çıkan parti sistemleri göz önüne alınarak, dönemsel olarak bir inceleme yapılmış ve bu dönemlerdeki parti sistemlerini açıklamaya yönelik tarihsel bir analiz yapılmıştır.

1. TÜRKİYE’DE DÖNEMSEL OLARAK PARTİ SİSTEMLERİ

Osmanlı İmparatorluğu’nun idari ve siyasal sisteminde temsilciler başlangıçtan itibaren tayin esasına göre belirlenmiştir. Liyakati doğrudan hükümdar ve hükümet mekanizması tayin etmektedir. 19. yüzyıla gelindiğinde ise hükümet; vergi koymak, toplamak ve bayındırlık işlerini çözmek için mahalli halkın desteğine ihtiyaç duymuştur. Bu nedenle de mahalli halkın desteği ile seçimlere gidilmesi gerekmiştir (Ortaylı, 2005:141).

19. yüzyılda dünyada meydana gelen değişimler ve bu değişimlerin getirdiği yeniliklerle beraber, Osmanlı İmparatorluğu’nda parlamento adımları atılmıştır. İlk Osmanlı parlamentosu 19 Mart 1877 tarihinde Padişahın söylevi ile açılmıştır (Tanör, 2016:155). Bu meclisin en renkli ve çoğulcu yanı, farklı milliyet, din ve mezheplerden gelen kişilerden oluşmasıdır. Meclise gayrimüslimlerin de girmesi, yönetmeyi yalnızca Müslümanlara ait bir ayrıcalık olarak tanımlayan şeriattan yeni bir uzaklaşmaydı. Bu anlamda Meclis-i Mebusan tamamen çokuluslu bir imparatorluğu yansıtmaktaydı (Tanör: 2016:156).

19. yüzyıl parlamentolarında 1848 tarihinden itibaren halk sınıflarının, özellikle de işçi sınıfının temsiline girilirken, ilk Osmanlı parlamentosunun kendine has özelliği olarak etnik gruplarının temsiline dayalı bir sistem ortaya çıkmıştır. Bu yönü itibarıyla Osmanlı İmparatorluğu Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’ndan sonra ikinci çokuluslu meşrutî monarşi örneği olarak ortaya çıkmaktadır (Tanör, 2016:156).

İlk Osmanlı parlamentosunun toplanması ve 1876 tarihli bir anayasal rejime geçiş hayretle ve inanılmazlıkla karşılanmıştır. Bu hayret ve küçümseme hem o günlerde hem de günümüzde bilimsel literatürde, meşrutîyet rejimi ve ilk meclisin geleneksiz kurumlar olarak nitelendirilmesine sebebiyet vermiştir. Bu bağlamda, ilk parlamento birçok yazar tarafından toplantı ve çalışma geleneğinden yoksun bir topluluk olarak nitelendirilmiştir (Turan ve Karaduman, 2019:179-228). Oysa parlamentonun üyelerine ve bu üyelerin seçilip geldiği vilayetlerdeki çeşitli idari kurul ve kurumların çalışmalarına ve bunların tarihi temeline inildiğinde ortaya atılan iddiaların ne denli yanlış ve yüzeysel olduğu anlaşılmaktadır (Ortaylı, 2015:79).

İmparatorluk içerisindeki gelişmeler parlamentoya sınırlı kalmamıştır. Abdülhamit’in gittikçe katılaştıran baskı yönetimi, devletin giderek parçalara ayrılması ve özellikle Kırım Savaşı’ndan sonra gün geçtikçe bozulmaya uğrayan ekonomik ve mali durumun meydana getirdiği problemler, devleti gerçek bir tehdit altında bırakmıştır (Sander, 2011: 326). Bu durum birçok gizli cemiyetin kurulmasına neden olmuştur. Gizli kurulan cemiyetlerden biri de daha sonra geleceğin modern siyasal partisi olacak olan *İttihat ve Terakki’dir* (Turan ve Karaduman, 2019:179-228).

Abdülhamit dönemindeki gizli cemiyetlerin beşiği olarak Tıbbiye-i Şahane yani diğer adıyla Askeri Tıbbiye olarak kabul

edilmektedir. İlk örgütlenme, İttihad-ı Osmani adıyla (21 Mayıs 1305- 3 Haziran 1889) okulun bahçesinde gerçekleşmiştir (Tunaya, 1988:19). Kurucuları ise okulun öğrencilerinden İbrahim Temo, Arapkirli Abdullah Cevdet, Diyarbakırlı İskah Sükûti, Kafkasyalı Mehmet Reşit ve Bakülü Hüseyinzade Ali gibi aydınlardır (Aydemir, 1993:138). Aynı yıl içerisinde, Bursa Ziraat Mektebi Müdürü Ahmet Rıza Bey, görevlendirme ile gittiği Paris'e yerleşerek orada asıl İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni kurmuştur. Burada neşriyat gerçekleştiren Ahmet Rıza Bey, padişaha layihalar göndermeye başlamıştır. Bu teşekkülden haberdar olan İstanbul Tıbbiyesindeki grup üyelerinden Ahmet Verdani, Dr. Nazım ve Ali Zühtü Beyleri yurt dışına kaçırıp Paris'e göndermiş ve böylece Paris komitesi ile birleşilmiştir. Hatta cemiyetin asıl ismi bu suretle meydana gelmiştir (Aydemir, 1993:139).

Nitekim İttihat ve Terakki Fırkası 1908 yılı itibariyle Osmanlı Tarihindeki ilk siyasi parti olarak ortaya çıkmıştır (Berkes, 2011:403). 1908-1918 yılları arasında üç seçim gerçekleştirilmiş ve bu üç seçimi de İttihat ve Terakki Fırkası kazanmıştır. 1908 seçimi Cemiyet-i Mukaddes havası içerisinde gerçekleştirilmiş ve güçsüz Ahrar Fırkası hiçbir varlık gösterememiştir. 1911 yılında İstanbul'da gerçekleştirilen ara seçimde ise büyük bir sürpriz olmuş ve henüz yeni kurulan Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın adayı tek oy farkla seçimi kazanmıştır (Tunaya, 1988:27). 1913-1918 yıllarında ise İttihat ve Terakki yönetime el koymuştur. Böylece Osmanlı siyasi hayatındaki çok partili sistem de sona ermiştir.

Osmanlı'nın son döneminden Cumhuriyet dönemine anayasa hareketleri, demokratikleşme ve özgürleşme adına sağlam bir miras bırakılmamış ise de en azından anayasal-demokratik siyaset dilinin temel kavramlarından olan temsil, parlamento, muhalefet, milli hâkimiyet gibi modern siyasi fikirlerin doğup gelişmesi söz konusu olmuştur. Gerçek anlamda Fransız İhtilali'ne benzeyen devrim 23 Nisan 1920'de TBMM'nin açılmasıyla sağlanacaktır (Aksoy, 2010:143-150).

Cumhuriyet devriminden sonra ise 9 Eylül 1923 tarihinde Cumhuriyet Halk Fırkası kurulmuştur. Mustafa Kemal Paşa bu partiyi, artık amacına ulaşmış olan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin yerine kurdurmuştur. Vatanın düşman işgalinden kurtulması sebebiyle artık Müdafaa-i Hukuk gibi bir kavramın anlamı kalmamıştır (Kongar, 1981:353). Nitekim yeni başlayan dönemde halkı eğitmek ve halkın desteğini kullanmak amacıyla modern partilere ihtiyaç duyulmaktaydı.

2. 1923-1950'Lİ YILLAR: OTORİTER TEK PARTİLİ DÖNEM

Cumhuriyet dönemi ideolojisi, Osmanlı tarihinde birbirlerini izleyen iki temel politikadan batılılaşmayı ve din-devlet ayrımını simgeleyen hareketlerin radikal ifadesi olmuştur. Cumhuriyetin kurucuları Tanzimat dönemi hedeflerini ve politikalarını, bütün radikal sonuçlarıyla bir devrim felsefesi haline dönüştürmüş, Tanzimat'ı büyük Fransız Devrimi ideolojisiyle yoğurarak onu Türk toplumu için bir inkılâp devrimi yapmıştır. 16. yüzyıl sonlarına kadar olduğu ve Tanzimat'ın benimsediği gibi Cumhuriyetçiler de yönetimin şeriattan bağımsız olarak kendi seküler amaçlarına göre idare edilmesini benimsemekteydiler. Türk tarihinde bu köklü gelenek Batı'nın laiklik felsefesiyle yoğurulup bir modernleşme ideolojisi olarak ortaya konmuştur. Cumhuriyet döneminde bütün inkılâpların hareket noktası ve temel prensibi bu olmuştur (İnalçık, 2016:242). Nitekim bu amaç doğrultusunda Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ihtiyaç duyulan modern bir siyasi partiye, yani Halk Fırkası'na dönüştürülmüştür (Turan ve Karaduman, 2019:179-228).

Halk Fırkası yapısı gereği totaliter bir unsur taşımamaktaydı. Üyelik herkese açık, ihraç ve temizlik mekanizmaları mevcut değildi. Üniformalar, geçit resimleri ve sert bir disiplin yoktu. Ciddi anlamda parti-içi demokrasi oldukça ileri düzeydeydi. Ayrıca nüfuzlu kişiler etrafında birçok hizibin faşist metotlara göre tasfiye edilmeksizin toplanabilmiş olmaları da kayda

değer bir durumdur. Hiziplerin tek bir parti içerisinde özgürce gelişebilmeleri tek parti sisteminin yarattığı dar çerçeveyi kırmakta ve siyasal rekabeti oluşturmaktadır (Duverger, 1993:361).

Halk Fırkası faşist bir model olmadığı gibi tamamen demokratik de sayılamazdı. Bu anlamda plüralizmin daha önce mevcut olduğu eski demokratik sistemlerde kurulmuş olan tek partiler ile zaten otokratik bir sistem altında bulunan ve hiçbir zaman gerçek bir plüralizmden geçememiş olan ülkelerde kurulmuş tek partiler arasında temel bir ayırım yapmak kaçınılmazdır. Almanya ve İtalya bahsedilen birinci tipe girerken, Atatürk Türkiye’si ikinci tipe uygun düşmektedir. Bu iki durumda tek partinin anlamları açıkça farklı olmaktadır. Türkiye’de olan tek parti, eski yapılı bir otokrasinin modernleştirilmesini ifade etmekte ve plüralist sistemlerdeki partilerle hemen hemen aynı anlamı taşımaktadır. Tıpkı bu partiler gibi tek parti de geleneksel bir aristokrasinin yerine, halktan çıkan yeni bir elit yaratmaya çalışmıştır. Tek parti sisteminin kurulması, belirli bir sosyal eşitlik mevcudiyet getiren veya hiç değilse önceki eşitsizliği azaltan, ilerici tipte gerçek bir devrimi beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda yeni sistem, eski sistemden daha demokratik bir nitelik taşımaktadır. Buna karşılık, tek parti plüralizmin yerine geçtiği durumlarda ise demokrasiyi yok etmekte veya tahribe uğratmaktadır (Duverger, 1993).

Türkiye’de Cumhuriyet Halk Partisi’nin (CHP) yer aldığı tek parti sistemi Celal Bayar ve birkaç arkadaşının 1945’te Demokrat Parti’yi (DP) kurması ile sona ermiştir. 1946 yılında düzenlenen seçimlere iki parti katılmış ancak hükümetin baskıları, Demokrat Parti’nin milletvekili sayısını büyük ölçüde azaltmıştır. 1948 yılına gelindiğinde ise Demokrat Parti içerisinde bir bölünme gerçekleşmiş ve Mareşal Fevzi Çakmak etrafında toplanan grup Millet Partisi’ni (MP) kurmuştur (Yeşil, 1988: 110).

3. 1950-1960’LI YILLAR: İKİ PARTİLİ DÖNEM

14 Mayıs 1950 tarihinde gerçekleştirilen milletvekili seçimi, seçimden önce düzenlenen 5545 sayılı “Milletvekillerini Seçme Kanunu”na göre, tek dereceli, eşit, genel, gizli oy, açık tasnif usulüne göre adli denetim kapsamında gerçekleştirilen ilk demokratik seçim olmuştur. Gerçekleştirilen seçimde ise oyların %52,68’sini alan Demokrat Parti iktidara gelmiştir (TBMM, 2019). Demokrat Parti’nin iktidara gelmesi ile Türkiye tek partili sistemden tam anlamı ile iki partili sisteme geçmiştir. 1950-1960 yılları arasında gerçekleştirilen genel seçimler şu şekildedir.

Tablo 1: 1950 – 1960 Yılları Arasındaki Genel Seçim Sonuçları

SEÇİM YILI	SEÇİM SİSTEMİ	SEÇİME KATILAN SİYASİ PARTİLER	ALINAN OY (YÜZDELİK)
1950	Liste Usulü Çoğunluk	DP	%52,68
		CHP	%39,45
		BAĞIMSIZ	%4,76
		MP	%3,11
1954	Liste Usulü Çoğunluk	DP	%57,61
		CHP	%35,36
		CMP	%4,85
		BAĞIMSIZ	%1,54
1957	Liste Usulü Çoğunluk	TKP	%0,64
		DP	%47,88
		CHP	%41,09
		CMP	%7,14
		HP	%3,84
		BAĞIMSIZ	%0,05

Kaynak: “Türkiye Cumhuriyeti Milletvekili Genel Seçimleri” istatistikleri (TÜİK, 2022).

1960 yılına kadar Türkiye’de Cumhuriyet Halk Partisi ve Demokrat Parti’nin yanı sıra daima başka ufak partiler de sistem içerisinde yer almışlardır. Fakat bu partilerin niteliği iki büyük partiyi etkileyebilecek veya bu iki partiden biri ile koalisyon kurabilecek boyutta değildir (Kışlalı, 2011: 281). Diğer bir deyişle, Sartori (2005)’nin bahsettiği gibi koalisyon kuvvetleri ve şantaj güçleri bulunmamaktaydı. Bu ufak partilerin büyük partilerin yanında iktidar şanslarının bulunmaması nedeniyle tam anlamıyla iki partili bir sistemden bahsedilebilmektedir.

Tablo 1’de görüleceği üzere 1950 yılında gerçekleştirilen seçimlerde ilk iki parti oyların yaklaşık olarak %92’sini alarak iki partili bir sistem oluşturmuşlardır. MP ise parlamentoda yalnızca 1 sandalye kazanabilmiştir.

1954 yılında gerçekleştirilen genel seçimlerde ise DP oyların %57,61’ini alarak iktidara gelmiştir. İlk iki sırada bulunan partilerin toplam oy oranı yaklaşık olarak %93’tür. Diğer partilerin ise bu iki büyük partiyi etkileyebilecek bir koalisyon gücü veya şantaj potansiyeli bulunmamaktadır.

1957 yılında gerçekleştirilen genel seçimlerde ise görüldüğü üzere DP, oyların %47,88’ni alarak birinci parti olmuştur. Ayrıca ilk iki sıradaki partilerin toplam oy oranları yaklaşık olarak %89’dur. Böylece DP, 1950-1960 dönemi boyunca gerçekleştirilen 1950, 1954 ve 1957 seçimlerinde iktidarı kazanmıştır. Ancak 1957 seçimi öncesinde seçim kanunda yapılan değişiklikler ve seçimin gerçekleştirilmesi gereken zamandan bir yıl erkene alınması seçime gölge düşürmüştür. Çünkü planlanan seçim dönemi için CHP, CMP ve HP ortak bir ittifak mekanizması kurmaya yakındılar. DP seçimlere çok kısa bir zaman kala seçim kanununda değişikliğe gitmiş ve bir partiye adaylık için müracaat eden kimsenin başka bir parti adına da aday gösterilmesini engellemiştir. Böylece CHP, CMP ve HP arasında oluşabilecek herhangi bir ittifak mekanizması ortadan kalkmıştır (Turan ve Karaduman, 2019:179-228).

1957 yılında gerçekleştirilen seçimlerde normal şartlarda DP’nin tam zıttı olarak diğer partilerin bir koalisyon yaratması mümkün görünmekteydi. DP’nin seçim öncesi kanunda değişikliğe gitmesi olası birçok partili sistemin önüne geçmiştir. Ne var ki bu dönem askeri bir darbeyle sonuçlanmış ve parti sisteminin doğal akışında seyretmesi engellenmiştir.

27 Mayıs 1960 tarihinde gerçekleştirilen askeri darbe direkt olarak askerin siyaset karışmasının önünü açmıştır. Böylece Cumhuriyet’in kuruluşundan itibaren bizzat Mustafa Kemal’in desteklediği siyasetin sivil bir alan olduğu tezi ve askerlerin siyasetten uzak durması gerektiği yönündeki temel ilkesi ihlal edilmiştir (Karpaz, 2015:179). Bu ortamda hazırlanan 1961 Anayasası ise 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesinin ve bunu besleyen koşulların bir ürünüdür (Tanör, 2016:364).

4. 1960-1980’Lİ YILLAR: İLİMLİ VE AŞIRI ÇOK PARTİLİ DÖNEM

Geçmiş yıllarda tek parti ve iki parti sistemini deneyimleyen Türkiye, 1961-1980 tarihleri arasında ise çok partili hayata geçiş yapmıştır. Bu yıllar arasında gerçekleştirilen beş genel seçimin sonuçları aşağıdaki gibidir.

Tablo 2: 1961 – 1969 Yılları Arasındaki Genel Seçim Sonuçları

SEÇİM YILI	SEÇİM SİSTEMİ	SEÇİME KATILAN SİYASİ PARTİLER	ALINAN OY (YÜZDELİK)
1961	Çevre Barajlı d'Hondt	CHP	%36,74
		AP	%34,79
		CKMP	%13,96
		YTP	%0,81
1965	Milli Bakiye	AP	%52,87
		CHP	%28,75
		MP	%6,26
		YTP	%3,72
		Bağımsız	%3,19
		TİP	%2,97
		CKMP	%2,24
1969	Barajsız d'Hondt	AP	%46,55
		CHP	%27,37
		GP	%6,58
		BAĞIMSIZ	%5,62
		MP	%3,23
		MHP	%3,02
		BP	%2,80
		TİP	%2,68
YTP	%2,18		

Kaynak: “Türkiye Cumhuriyeti Milletvekili Genel Seçimleri” istatistikleri (TÜİK, 2022).

Tablo 2’de görüldüğü üzere 1961 yılı seçimlerinde CHP ve Adalet Partisi (AP) oyların yaklaşık olarak %70’ini alsa da net olarak iki partili bir sistemden bahsedilemez. Zira bu iki parti dışında kalan diğer iki partiden YTP koalisyon ortağı olarak konumlanmıştır. Ayrıca İsmet İnönü’nün liderliğinde kurulan hükümette CKMP milletvekilleri de yer almaktadır. Bu nedenle 1961 seçimleri Türkiye’de ılımlı çok partili bir sisteme geçişin varlığını ortaya koymaktadır (Turan ve Karaduman, 2019:179-228).

1965 yılında gerçekleştirilen genel seçimlerde ise AP ve CHP oyların yaklaşık %80’nini almıştır. %52,87 oy alan AP, MP ve CKMP ile koalisyona giderek hükümeti kurmuştur. Seçim sonuçları itibariyle sistem ılımlı çok partili sistem olarak devam etmektedir.

1969 yılında gerçekleştirilen genel seçimlerde de AP ve CHP oyların yaklaşık %73’ünü almıştır. Diğer partiler ise küçük gruplar halinde kalsa da özellikle bu dönem Türkiye’de kutuplaşma seviyesinin had safhaya çıktığı bir dönemdir. Bu nedenle parti sistemi ılımlı çok partili sistemden, aşırı çok partili sisteme dönüşmüştür (Turan ve Karaduman, 2019:179-228).

Tablo 3: 1973 - 1977 Yılları Arasındaki Genel Seçim Sonuçları

SEÇİM YILI	SEÇİM SİSTEMİ	SEÇİME KATILAN SİYASİ PARTİLER	ALINAN OY (YÜZDELİK)
1973	Barajsız d'Hondt	CHP	%33,30
		AP	%29,82
		DP	%11,89
		MSP	%11,80
		CGP	%5,26
		MHP	%3,38
		BAĞIMSIZ	%2,83
		TBP	%1,14
		MP	%0,58
		1977	Barajsız d'Hondt
AP	%36,88		
MSP	%8,56		
MHP	%6,42		
BAĞIMSIZ	%2,50		
CGP	%1,87		
DP	%1,85		
TBP	%0,39		
TİP	%0,14		

Kaynak: “Türkiye Cumhuriyeti Milletvekili Genel Seçimleri” istatistikleri (TÜİK, 2022).

Tablo 3'ten de anlaşılacağı üzere 1973 ve 1977 yıllarında gerçekleştirilen genel seçimlerde sırasıyla yedi ve altı parti parlamentoya girmiştir. Bu dönemlerin özelliği, hükümetlerin sık sık düşerek yeniden kurulmasıdır. Parlamento çeşitliliği açısından bakıldığında ise kutuplaşmanın üst seviyelere ulaştığı görülmektedir. Hükümetlerde görev almayan tek parti ise TİP'tir. Bu nedenle TİP, sistem dışı bir parti olarak görülebilir. Bu bağlamda parti sisteminin var olan kutuplaşma ve siyasi hayatın geçirdiği krizden dolayı aşırı çok partili sistem olarak devam ettiği söylenebilir (Turan ve Karaduman, 2019:179-228).

Genel itibarıyla 1961-1980 dönemi, Türkiye'de çok partili bir sisteme geçildiğini göstermektedir. Özellikle bu dönem içerisinde “ılımlı çok partili sistem ve aşırı çok partili sistem” olmak üzere iki farklı çok partili sistem görülmüştür.

Türkiye'de çok partili hayata geçilmesinden sonra, klasik-liberal demokrasi kapsamı içerisinde başlıca iki demokrasi anlayışı etkili olmuştur. Bu iki anlayışa göre de farklı iki anayasa yaklaşımı ortaya çıkmıştır. Bu anlayışlardan birincisi, DP ve AP'nin yer aldığı bloktur. Bu blok, Türk siyasal hayatının merkez sağ güçlerine denk düşmektedir. İkinci blok ise CHP ve CHP'ye katılan parlamenter sosyalist partilerden oluşmaktadır. Bu iki blok, ortak gayelerinin batılı demokrasi olmasına rağmen önemli noktalarda birbirlerinden ayrılmışlardır (Tanör, 2016:421). Daha sonra gerçekleşen 12 Eylül 1980 askeri darbesiyle yeni bir sürece girilmiştir. 16 Ekim 1981 tarihinde MGK'nin siyasi partilerin feshine ilişkin yasayı kabul etmesiyle birlikte (Şirin, 2004:22-36) Atatürk'ün kurduğu Cumhuriyet Halk Partisi dâhil tüm siyasi partilerin faaliyetlerine son verilmiştir.

12 Eylül 1980 darbesi sonrası yasama görevi Danışma Meclisi ve MGK arasında paylaştırılmıştır. Kurucu Meclis'in ana görevi yeni anayasa hazırlamak olduğu için on beş kişilik bir Anayasa Komisyonu çalışmalarını yürütmüştür. Bu Anayasa 7 Kasım 1982 tarihinde gerçekleştirilen halk oylamasında oyların %91,37'sini alarak kabul edilmiş ve Kenan Evren'in

cumhurbaşkanlığı kanunen meşrulaşmıştır (Karpaz, 2015:215).

5. 1983- 2002'Lİ YILLAR: İLİMLİ ÇOK PARTİLİ DÖNEM

24 Nisan 1983 tarihinde daha önce siyasi hayatları sonlandırılan siyasi partilerin yeniden faaliyetine izin verilmiş ancak parlamentoya girme şartı olarak %10'luk bir baraj oluşturulmuştur (Karpaz, 2015:215). Buradaki niyet güçlü bir partinin bulunduğu iki partili bir sistem yaratmaktır. Nitekim seçime yalnızca üç partinin katılmasına izin verilmiştir. Bu partiler; Anavatan Partisi (ANAP), Halkçı Parti (HP) ve Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP)'dir. Kenan Evren'in Turgut Özal'ı açıkça hedef almasına rağmen ANAP 211 Milletvekili çıkararak seçimden galip ayrılmıştır. 24 Kasım 1983 tarihinde 17. TBMM Dönemi açılınca askeri hükümet başkanı Bülent Ulusu istifasını bildirmiş ve böylece askeri rejim sona ermiştir (Karpaz, 2015:216). 1983-2002 yılları arasında gerçekleştirilen genel seçimleri sonuçları aşağıdaki gibidir.

Tablo 4: 1983 – 2002 Yılları Arasındaki Genel Seçim Sonuçları

SEÇİM YILI	SEÇİM SİSTEMİ	SEÇİME KATILAN SİYASİ PARTİLER	ALINAN OY (YÜZDELİK)
1983	Çifte Barajlı d'Hondt (%10)	ANAP	%45,14
		HP	%30,46
		MDP	%23,27
1987	Çifte Barajlı d'Hondt (%10) + Kontenjan (%10)	ANAP	%36,31
		SHP	%24,74
		DYP	%19,14
1991	Çifte Barajlı d'Hondt (%10) + Kontenjan (%10)	DYP	%27,03
		ANAP	%24,01
		SHP	%20,75
		RP	%16,88
		DSP	%10,75
1995	Ülke Barajlı d'Hondt (%10)	RP	%21,38
		ANAP	%19,65
		DYP	%19,18
		DSP	%14,64
		CHP	%10,71
1999	Ülke Barajlı d'Hondt (%10)	DSP	%22,19
		MHP	%17,98
		FP	%15,41
		ANAP	%13,22
		DYP	%12,01

Kaynak: "Türkiye Cumhuriyeti Milletvekili Genel Seçimleri" istatistikleri (TÜİK, 2022).

Tablo 4'te görüldüğü üzere 1983 ve 1987 yıllarında düzenlenen genel seçimlerde ANAP kendisinden sonra gelen ikinci partiye yaklaşık olarak %13'lük bir fark atmıştır. ANAP bu üstünlüğünü bir seçim dönemi daha sürdürebilseydi ve oy oranı rakibinden yaklaşık olarak iki kat fazla olsaydı o zaman hâkim partili bir sistemden bahsedilebilirdi. Ancak ANAP iktidarı bu dönem sonrası yerini koalisyon hükümetlerine bırakmıştır. Ayrıca bu seçim dönemi meclise üç parti girmiştir. Bu bağlamda üç partiye sahip ılımlı çok partili sisteminin siyasal hayata hâkim olduğu görülmektedir.

1991, 1995 ve 1999 yıllarında gerçekleştirilen genel seçimlerin sonuçlarında ise görüldüğü üzere beş parti parlamentoya girmiştir. Parlamenteoya girmeye hak kazanan beş partinin de oylarının birbirine yakınlığı tam anlamıyla çok partili bir sistem meydana getirmiştir. Bu dönem ülkenin koalisyonlarla yönetildiği ılımlı çok partili sistem olarak tanımlanabilir

(Turan ve Karaduman, 2019:179-228).

Diğer taraftan, 18 Nisan 1999 seçimleri Türkiye açısından tarihi bir dönüm noktası sayılabilir. Çünkü Türk siyasal tarihinde milliyetçiliği temel karakteristiği olarak vurgulayan bir parti ilk kez bu kadar çok oy almış ve milletvekili çıkarabilmiştir. MHP'nin bundan sonraki dönemde Türk siyasal yaşamının baş aktörlerinden biri olacağı çok açık bir hale gelmiştir. 18 Nisan'dan önce de Türkiye'nin politik ve ideolojik iklimine çok kez etki etmiş bir parti olarak göz doldurmuş ama bu seçimle MHP daha fazla dikkat çekilmesi gereken bir parti olduğunu ispat etmiştir (Turan, 2022a:105-190)

6. 2002-2022'Lİ YILLAR: HÂKİM PARTİLİ SİSTEME GEÇİŞ

Türkiye, 2002 genel seçimleri itibarıyla radikal bir dönüşüm yaşamıştır. 1999 yılında gerçekleştirilen genel seçimlerde parlamento üyesi olmaya hak kazanan partilerden hiçbiri 2002 genel seçimleri sonucu parlamentoya girememiştir. Yıllarca süren koalisyonlar dönemi, ekonomik krizler ve ülkenin iyi yönetilememesi zorunlu bir değişim ihtiyacını da beraberinde getirmiştir. Ayrıca bu dönem içerisinde Demokratik Sol Parti (DSP)'nin lideri Bülent Ecevit'te sağlığından ötürü siyasal yaşamdan uzak kalmış ve İsmail Cem'in liderliğini yaptığı bir grup 22 Temmuz 2002'de Yeni Türkiye Partisi'ni kurmuştur. Bu parti daha sonra 2004 yılında CHP ile birleşmiştir.

21. yüzyıl Türkiye'sinin uzun soluklu ilk iktidarı olan Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP), böyle karışık bir düzen içerisinde Fazilet Partisi'nden ayrılan *yenilikçiler* grubu tarafından kurulmuştur. Bu grup, 14 Mayıs 2002 tarihinde düzenlenen Fazilet Partisi Genel Kongresi'nde Abdullah Gül'ü, Recai Kutan'ın karşısına genel başkan adaylığı için çıkarmıştır. Bu dönemde Recep Tayyip Erdoğan ise mahkeme kararı ile siyasetten men edilmiş bulunuyordu. Partinin genel başkanlığı seçimini 633'e karşı 527 oy ile kaybeden yenilikçiler, partiye istifalarını sunarak 14 Ağustos 2001 tarihinde Adalet ve Kalkınma Partisi'ni (AKP) kurmuşlardır. Bu yeni ve dinamik grup, milli görüş gömleğini üzerlerinden çıkardıklarını vurgulayarak, eski siyasal ideolojilerinden farklarını ortaya koymaya çalışmışlardır. Bu bağlamda parti; demokrasiyi, hukuk devletini, insan haklarını, hoşgörü ve kültür farklılıklarına saygılı davranmayı temel ilke olarak kabul etmiştir. Partinin genel başkanı ise Recep Tayyip Erdoğan olmuştur (Karpas, 2015:243).

21. yüzyılın başında değişen dünyaya bağlı olarak Türkiye'nin gündemini çeşitli iç ve dış problemler belirlemiştir. Birinci olarak insan hakları bu problemlerin başında gelmektedir. Genel anlamda vatandaşlık hakları, basın özgürlüğü, devlet içerisindeki çeşitli menfaat gruplarının faaliyetleri gibi hususlar ülkenin siyasal gündemindeki problemleri oluşturmaktadır (Kongar, 1998:316). İkinci problem ise Güneydoğu sorunudur. Bu problem kendi arasında çeşitli unsurlara ayrılmaktadır. Bölgenin kalkınma ihtiyacı, ayrılıkçı terör eylemleri ve etnik ayrılıkçılık Güneydoğu sorunu çerçevesinde sıralanmıştır. Üçüncü problem ise Türkiye'nin Avrupa Birliği ile bütünleşememe problemidir. Bu problem bir yandan Türkiye'nin dünya üzerindeki yeri ve bir bölgesel güç olarak çeşitli rolleri ile ilişkili olmakla beraber, yeni iktisadi ve siyasal düzenlemeleri doğurması bakımından doğrudan doğruya ekonomik yapı ve siyasal rejim sorunlarıyla bağlantılıdır (Kongar, 1998:317).

AKP bahsedilen bu problemler bağlamında söylemlerini ve yeni programlarını ortaya koymuştur. Uzun yıllardır devam eden koalisyonlar, halkın tek bir parti tarafından istikrarlı bir şekilde yönetilme isteği ve ekonomik krizler, AKP'nin iktidara gelmesini sağlamıştır. Ayrıca oyların yaklaşık olarak %17'sini, ilk defa oy veren gençlerden alması da yeni bir düzen arzusunu kanıtlamaktadır (Turan ve Karaduman, 2019:179-228). 3 Kasım 2002 tarihinde gerçekleştirilen genel seçimlerin sonuçları aşağıda yer alan tablodaki gibidir.

Tablo 5: 2002 Yılı Genel Seçim Sonuçları

SEÇİM YILI	SEÇİM SİSTEMİ	SEÇİME KATILAN SİYASİ PARTİLER	OY ORANLARI (YÜZDELİK)
2002	Ülke Barajlı d'Hondt (%10)	AKP	%34,27
		CHP	%19,39
		DYP	%9,55
		MHP	%8,34
		GP	%7,25
		DHP	%6,22
		AP	%5,15
		SP	%2,48
		DSP	%1,21
		YTP	%1,15
		BBP	%1,02
		BAĞIMSIZLAR	%0,98
		YP	%0,93
		İP	%0,51
		BTP	%0,47
		ÖDP	%0,33
LDP	%0,28		
MP	%0,21		
TKP	%0,19		

Kaynak: “Türkiye Cumhuriyeti Milletvekili Genel Seçimleri” istatistikleri (TÜİK, 2022).

Tablo 5’te görüleceği üzere parlamentoya yalnızca iki parti girmeye hak kazanmıştır. 1999 yılı genel seçimlerinde parlamentoya girmeye hak kazanan partilerin tümü parlamento dışında kalmıştır. Parlamenta iki partinin girmeye hak kazanması ilk görünüşte iki partili bir sistemin varlığını gösterse de bu kanı doğru değildir. Bir kere iki partinin toplam oy oranları yaklaşık olarak %54’tür. Böyle bir oy oranı iki partili bir sistem için yetersiz kalmaktadır. Daha önce de ifade edildiği gibi seçim sistemlerindeki düşük ve yüksek barajlar yapay bir parti sistemi oluştursa da parti sistemleri genel oy oranı ve partilerin sistemdeki niteliği üzerinden değerlendirilmelidir. Bu nedenle 2002 seçimleri iki partili bir sistem sonucunu vermemektedir. Ayrıca iki partinin arasındaki oy oranı da iki partili bir sisteme oranla oldukça fazladır. Bu sistem tek parti liderliğine sahip olan ılımlı çok partili sistem olarak tanımlanabilir (Turan ve Karaduman, 2019:179-228).

3 Kasım 2002 seçimleriyle beraber aynı zamanda Türkiye, seçim kampanyalarında da bir değişim yaşamıştır. Amerikanlaşma diye adlandırılan süreç, dünyadaki demokrasilerde adayların, siyasal partilerin ve haber medyasının gittikçe daha yoğun bir şekilde ABD’deki parti kampanyalarının benzerliklerini göstermesi, ABD’de geliştirilen birçok kampanya metodu ve pratiklerin diğer demokratik ülkelere adapte edilmesi düşüncesine dayanmaktadır. Bu metotlar ile seçim kampanyaları bir nevi modernleşme dönemine girmiştir. Modern kampanyanın unsurlarını ise; siyasetin kişiselleşmesi, siyasetin bilimselleşmesi, özerk medya yapıları ve yurttaşların seyirciye dönüşmesidir (Köker ve Kejanlıoğlu, 2004:41-72).

Modern seçim kampanyasının bir unsuru olarak görülen siyasetin kişiselleşmesi ile kastedilen, kampanya sürecinde kurumsallaşmış siyasi pratiklerin yerine kişisel figürlerin geçmesidir. Bu durumu net olarak yansıtan en temel yönelimlerden biri liderlik konumları kapsamında oluşturulabilir. Weber’in karizmatik otorite anlayışını yeryüzüne indirebilmek için seçim stratejistleri oldukça fazla çalışmaktadır (Köker ve Kejanlıoğlu, 2004:41-72). Karizmatik liderliğin

yeni seçim stratejilerinde varılması istenilen bir amaç olması, özellikle Türkiye gibi ülkeler için bir nevi ganimettir. Çünkü Türk toplumu ve genel anlam itibariyle Doğu toplumları karizmatik lidere yüksek sempati ile yaklaşmaktadırlar. Bu sayede Recep Tayyip Erdoğan'ın seçimlerdeki başarı şansı oldukça artmıştır. Bu durum neticesinde de partisini uzun yıllar hâkim parti olarak konumlandırmayı başarmıştır.

Diğer yandan, 2007 seçimlerine kadar giden süreç, Türkiye'de güçlü bir sağ muhafazakâr kesimin olduğunu kanıtlanmıştır. Bu bağlamda sağ cemahtaki bulunan partilerin çok sayıda ve liderlerinin birbirleriyle rekabet edebilecek düzeyde olduğu durumlarda Türkiye'de genel itibariyle koalisyon dönemleri yaşandığı, sağ cemahtaki partilerin sayıca az olması ve tek güçlü parti bulunması durumunda ise tek partinin iktidara geldiği görülmektedir. ANAP ve AKP ise bu görüşü somutlaştıran iki örnektir.

2002 seçimleri sonrası AKP, benimsediği ilkeler bağlamında iktidar partisi olarak faaliyete geçmiştir. Bu sırada da Recep Tayyip Erdoğan'ın siyaset yasağı kalkmış ve 9 Mart 2003 tarihinde Siirt milletvekili seçimleri yeniden düzenlenmiştir. AKP, yeniden gerçekleştirilen seçimde oyların %84,4'nü alarak Siirt'te üç milletvekili çıkarma hakkına sahip olmuştur. Böylece Recep Tayyip Erdoğan ve beraberindeki iki vekil parlamento üyesi olmuşlardır. Bu tarihten günümüze kadar sürecek olan AKP ve Recep Tayyip Erdoğan beraberliği resmen hukuki zeminde başlamıştır (Turan ve Karaduman, 2019:179-228).

Bir sonraki seçim dönemi ise 2007 yılına rastlamaktadır. Bu seçim dönemi AKP'nin yavaş yavaş hâkim partiye dönüşmesini sağlayan dönemdir.

Tablo 6: 2007 Yılı Genel Seçim Sonuçları

SEÇİM YILI	SEÇİM SİSTEMİ	SEÇİME KATILAN SİYASİ PARTİLER	OY ORANLARI (YÜZDELİK)
2007	Ülke Barajlı d'Hondt (%10)	AKP	%46,6
		CHP	%20,9
		MHP	%14,3

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu'nun "1923-2011 Milletvekili Genel Seçimleri" istatistikleri (TÜİK, 2022).

Tablo 6'da görüleceği gibi, yalnızca üç parti parlamentoya girmeye hak kazanmıştır. Parlamenta giren partiler oy oranının yaklaşık olarak %82'sini oluşturmaktadır. Bu oran halkın temsili açısından gayet iyi bir derece olarak göze çarpmaktadır. AKP bu seçimde kendine en yakın olan CHP'ye yaklaşık olarak %16'lık gibi bir fark atmıştır. Birinci parti haricindeki diğer iki partinin bir araya gelerek birinci partiyi saf dışına ihtimali bulunmadığı için tek parti iktidarı söz konusudur. Sistem ise niteliği itibariyle üç partinin bulunduğu ılımlı çok partili sistem olarak tanımlanmaktadır. Ancak, AKP'nin 2002 ve 2007 seçimlerindeki istikrarı ve oy oranının neredeyse ikinci partinin iki katı olması onu hâkim partiye yakınlaştırmaktadır (Turan ve Karaduman, 2019:179-228).

2007 genel seçimlerinden sonraki seçim dönemi ise 2011 yılıdır. Bu yıl içinde gerçekleştirilen genel seçimin sonuçları şu şekildedir.

Tablo 7: 2011 Yılı Genel Seçim Sonuçları

SEÇİM YILI	SEÇİM SİSTEMİ	SEÇİME KATILAN SİYASİ PARTİLER	OY ORANLARI (YÜZDELİK)
2011	Ülke Barajlı d'Hondt (%10)	AKP	%49,8
		CHP	%26,0
		MHP	%13,0

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu'nun "1923-2011 Milletvekili Genel Seçimleri" istatistikleri (TÜİK, 2022).

Tablo 7'de görüldüğü üzere AKP oyların %49,8'ini alarak kendisinden sonra gelen CHP ile arasındaki oy farkını neredeyse iki katına çıkarmıştır. Ayrıca meclise üç parti girmiş, bu partilerin toplam oy oranları ise yaklaşık olarak %89'dur.

Üç seçim dönemi itibariyle neredeyse her seçim döneminde kendine en yakın partiye yaklaşık olarak iki kat fark atan AKP, hâkim parti olarak konumlanmıştır. Nitekim iki partinin daha meclise girmesiyle birlikte "hâkim partili ılımlı çok partili sistem" söz konusu olmuştur (Turan ve Karaduman, 2019:179-228).

Ayrıca göze çarpan bir diğer unsur da CHP ve MHP'nin bir önceki seçime oranla oylarının yükselmesidir. Bu iki parti oylarını yükseltse de aradaki fark daha fazla açılmıştır. Bunun nedeni ise Türkiye'deki sağ bloğun tamamen çökerek tek bir partinin içerisinde erimesidir. Diğer bir deyişle AKP Türk sağının tümünü kendi içerisinde eriterek kapatılması zor bir oy oranı yakalamıştır.

Siyasal krizin çalkantılarıyla geçen bu dönem sona ermemiş, günümüze kadar daha yüksek bir tempoyla devam etmiştir. Bir sonraki seçimler ise 7 Haziran 2015 tarihinde gerçekleştirilmiştir.

Tablo 8: 7 Haziran 2015 Genel Seçim Sonuçları

SEÇİM YILI	SEÇİM SİSTEMİ	SEÇİME KATILAN SİYASİ PARTİLER	ALINAN OY (YÜZDELİK)
7 Haziran 2015	Ülke Barajlı d'Hondt (%10)	AKP	%40,87
		CHP	%24,95
		MHP	%16,29
		HDP	%13,12

Kaynak: "Türkiye Cumhuriyeti Milletvekili Genel Seçimleri" istatistikleri (TÜİK, 2022).

Tablo 8'de görüldüğü üzere AKP %40,87'lik bir oy oranı ile birinci parti olarak seçimlerden çıkmıştır. Ancak bu seçim döneminde hiçbir partinin tek başına 276 sandalye sayısına ulaşamamasından dolayı tek bir parti hükümeti kuramamıştır. Bu nedenle koalisyonların önü açılmıştır. Ancak AKP'nin koalisyona gitmemesi ve Cumhurbaşkanı'nın hükümet kurma yetkisini CHP'ye vermemesi nedeniyle koalisyon hükümeti kurulamamıştır. Eğer bir koalisyon hükümeti kurulsaydı, hâkim partili sistem sona erecek ve yeniden yalnızca ılımlı çok partili sisteme geçiş söz konusu olabilecekti. Bundan sonraki süreçte siyasal sistemin işleyişi hâkim parti özelliğini devam ettirmiştir (Turan ve Karaduman, 2019:179-228). 7 Haziran 2015 seçimleri sonrası süreç yine hâkim partiye sahip ılımlı çok parti anlayışı olarak tanımlanabilir. Bu bağlamda seçimler yenilenmiştir. Yenilenen seçimler 1 Kasım 2015 tarihinde gerçekleştirilmiştir.

Tablo 9: 1 Kasım 2015 Genel Seçim Sonuçları

SEÇİM YILI	SEÇİM SİSTEMİ	SEÇİME KATILAN SİYASİ PARTİLER	ALINAN OY (YÜZDELİK)
1 Kasım 2015	Ülke Barajlı d'Hondt (%10)	AKP	%49,50
		CHP	%25,32
		MHP	%11,90
		HDP	%10,76

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Milletvekili Genel Seçimleri” istatistikleri (TÜİK, 2022).

Tablo 9’ dan da anlaşılacağı gibi yeniden gerçekleştirilen seçimler sonucu AKP oyların %49,50’sini alarak kendinden sonra gelen rakibine yaklaşık olarak iki kat fark atmıştır. AKP’nin hâkim parti olma özelliğinin sürdüğü bu seçimde yine ılımlı çok partili sistem söz konusudur.

24 Haziran 2018 tarihinde ise Türkiye bambaşka bir hükümet sistemine geçmiştir. Bu sistemin adı Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi’dir. Başkanlık sistemi esas alınarak düzenlense de bilinen/klasik başkanlık sistemlerinden farklı bir rejim uygulanmaya başlamıştır. Zira bu sistemde yasama ve yürütme birbirlerine feshedebiliyorken, başkanlık sisteminde böyle bir işleyiş bulunmamaktadır. Bu nedenle “Türk Tipi Başkanlık Sistemi” olarak da tanımlanmaktadır (Gözler, 2016:1-18).

Yeni hükümet sistemine geçildikten sonra 2018 yılında hem genel seçimler hem de Cumhurbaşkanlığı seçimleri gerçekleştirilmiştir. Genel seçim sonuçları aşağıdaki gibidir.

Tablo 10: 2018 Genel Seçim Sonuçları

SEÇİM YILI	SEÇİM SİSTEMİ	SEÇİME KATILAN SİYASİ PARTİLER	OY ORANLARI (YÜZDELİK)
2018	Ülke Barajlı d'Hondt (%10)	AKP	%42,56
		CHP	22,64
		HDP	11,70
		MHP	11,10
		İYİ PARTİ	9,96

Kaynak: “Türkiye Cumhuriyeti Milletvekili Genel Seçimleri” istatistikleri (TÜİK, 2022).

Recep Tayyip Erdoğan’ın resmi anlamda partisinin genel başkanı ve Cumhurbaşkanı adayı olarak katıldığı 2018 genel seçimleri neticesinde AKP oyların %42,56’sını alırken, Recep Tayyip Erdoğan ise %52,6 oy olarak Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Cumhurbaşkanı olduğu dönemlerde partisinin gizli lideri olarak konumlanan Erdoğan, bu seçimle beraber resmi bir sıfatla yeniden parti lideri ve Cumhurbaşkanı olmuştur.

2018 genel seçimleri sonuçlarına göre AKP, MHP’nin desteğiyle hükümeti kurabilmiştir. AKP bu oy oranı ile kendinden sonra gelen partiye yaklaşık olarak %20’lik bir fark atmıştır. Ayrıca bu seçim dönemi ikili bir koalisyon cephesi yaratmıştır. Bu gruplar; “Cumhur İttifakı” ve “Millet İttifakı”dır. Parti sistemi ise 2002’den günümüze kadar iktidar olarak konumlanan ve en yakın rakibine yaklaşık olarak iki kat fark atan AKP’nin baskın olması sebebiyle hâkim partiye sahip ılımlı çok partili sistem olarak devam etmiştir.

Kuşkusuz siyasal parti içerisindeki kuvvetli liderlik yalnızca parti içerisinde sınırlı kalmayıp ülkenin geneline yayılmaktadır. Tabii ki bu kuvvetin yıllarca iktidarı elinde bulundurma özelliğinden gelmesi tartışılmaz bir gerçektir. Nitekim halktan gelen bir lider genel olarak aristokratik kökenli bir liderden daha karizmatik olabilmektedir. Çünkü aristokratik lider kendini doğuş, eğitim veya servet açısından emrindekilerden daha üstün görürken; halktan gelen lider ise, onlarla eşit olduğunu ve aralarındaki tek farkın kendi iktidar mevkiinden ibaret bulunduğunu bilmektedir. Aristokratik lider için iktidar, kendi doğal üstünlüğünden doğarken, halktan gelen lidere göre iktidar, onun kendi hükmetme gücünün sonucudur (Duverger, 1993:234). Bundan dolayı partinin yıllarca iktidarda kalması, kurucu liderlerinden Recep Tayyip Erdoğan'ın girdiği her seçimi kazanması karizmatik bir eğilimi doğurmuştur. Bu karizmatik liderlik eğilimi hem parti içerisinde hem de halk tabanında hissedilmektedir.

SONUÇ

Siyasi partiler, siyasal tarih boyunca yaklaşık olarak iki yüz yıldır var olsa da siyasal yaşam için büyük bir önem taşımaktadırlar. Çünkü her demokratik sistemde siyasal partiler bulunması gerekirken, siyasal partiler her zaman demokratik sistemlerde bulunmayabilirler. Tarihsel sürece bakıldığında, diktatörlükle yönetilen ülkelerde de siyasal partilerin varlığı söz konusudur. Bu nedenle siyasal partiler yalnızca demokrasiye bir armağan değil, doğrudan siyasal yaşama bir armağan olarak değerlendirilebilirler (Turan, 2017:262).

Siyasi partilerin kökeni ise doğada her şeyin bir neden-sonuca dayanması gibi kendisinden önce gelen hiziplere, parlamento gruplarına ve fikir kulüplerine dayanmaktadır. Bu anlamda modern olarak ilk partiler Amerika Birleşik Devletleri'nde ve daha sonrasında İngiltere'de doğmuşlardır (Turan, 2014:204). 19. yüzyılın bu büyük yeniliği doğal olarak Osmanlı İmparatorluğu'nu da etkilemiştir. Bu anlamda Osmanlı'da kurulan ilk parti olarak İttihat ve Terakki'dir. Bu parti 1908-1918 yılları arasında faaliyette bulunmuş, daha sonra 1 Kasım 1918 tarihinde gerçekleştirdiği son kongresinde kendisini feshederek 5 Kasım 1918'de (Burak, 2003:291-318) Teceddüt Fırkası'na dönüşmüştür.

Osmanlı'da siyasal partilerin faaliyet dönemi iki farklı döneme ayrılmaktadır. Birinci dönem 1908-1913 yıllarını kapsamaktadır. Bu dönem çok partili bir sistemin var olduğu dönemdir. 1913-1918 dönemi ise çok partili hayattan tek partiye geçiş söz konusudur.

Cumhuriyet tarihinde ise ilk fırka 9 Eylül 1923 tarihinde kurulan Halk Fırkası'dır. Parti daha sonra 1924 yılında Cumhuriyet Halk Fırkası adını almıştır (CHP, 2019). İlk parti olma özelliği ile uzun bir tek parti dönemi yaşamıştır. Ancak bu partiyi diğer tek partilerden ayırmak gerekmektedir. Nitekim Duverger, bu hususu uzun uzun açıklamıştır. Tek partili sistemde var olan gerçek tek partiler totaliter tek partiler ve otoriter tek partiler olarak ayrılırlar. Totaliter tek partiler direkt olarak bir tapınmaya, faşist ve komünist rejimlere dayanmaktadır. Resmigeçitler, selamlamalar mevcuttur. Otoriter tek partiler ise, totaliter tek partinin dünyayı açıklama amacını taşımazlar. Genel olarak otoriter tek partiler, ekonomik bir gelişim, ulusun kalkınması, diğer bir deyişle, bir beraberlik ve kalkınma ideolojisi taşımaktadırlar. Bu nedenle Cumhuriyet Halk Fırkası totaliter partilerden ayrılmaktadır. Ancak demokratik bir parti de değildir.

Genel olarak bakıldığında Türkiye 1923-1950 yılları arası tek partili dönemi yaşamıştır. Bu dönem, 1945 yılında Demokrat Parti'nin kurulmasıyla son bulmuştur. Demokrat Parti, 1950 yılında düzenlenen seçimlerini büyük bir üstünlük ile kazanarak iktidara sahip olmuştur. 1950-1960 dönemi Türkiye Cumhuriyeti'nin otoriter tek partili sistemden iki partili

sisteme geçtiği dönemdir.

İki partili sistemin bir getirisi olarak parlamentoyu iki parti oluşturmuştur (Millet Partisi'nin de 1 milletvekili vardı). 1950-1960 dönemine kadar süren iki partili dönem 1960 darbesi ile son bulmuştur. Nitekim 1961 Anayasası'nın getirdiği özgürlükçü ortam ile toplumda birçok beklenmeyen hizip doğmuştur.

1960-1980 zaman dilimi de iki farklı döneme ayrılmaktadır. Birinci dönem 1960-1973 yılları arasındaki dönemdir. Bu dönemde Türkiye iki partili sistemden ılımlı çok partili yaşama geçmiştir. Ancak ülkede ve siyasal yaşamda artan kutuplaşmalar, 1973-1980 dönemine kadar ülkeye aşırı çok partili sistemi getirmiştir. Bu kutuplaşmanın ve istikrarsızlığın bir sonucu olarak yaşanan darbe ise bütün siyasi partilerin faaliyetlerini yasaklamış ve liderlerini siyasetten uzaklaştırmıştır.

1983 yılı itibariyle siyasi partilerin faaliyetlerine yeniden izin verilmiştir. Özellikle 1982 Anayasası iki partili bir sistemi ön görse de beklenen sonuç alınamamıştır. 1987 yılı itibariyle Türkiye üç partiye sahip çok partili sisteme geçmiştir. ANAP'ın 1983 ve 1987 yıllarında iktidarı kazanması onu hâkim parti anlayışına yakınlaştırsa da 1991 yılında gerçekleştirilen seçimlerde koalisyon hükümeti kurulmuştur. Bu nedenle hâkim partili sisteme geçilememiş, ılımlı çok partili sistem ortaya çıkmıştır.

1991-2002 yılları arasında ise Türkiye'de ılımlı çok partili sistem devam etmiştir. Bu dönem koalisyonların yaşandığı, siyasal istikrarsızlıkların ortaya çıktığı ve ekonomik krizin patlak verdiği dönemdir. Neticede yeni bir hareket arayan Türk halkının karşısına, Fazilet Partisi'nden ayrılarak, Adalet ve Kalkınma Partisi'ni kuran yeni bir grup çıkmıştır. Bu grup Recep Tayyip Erdoğan, Abdullatif Şener, Bülent Arınç ve Abdullah Gül gibi isimlerden oluşmaktaydı. Parti kuruluşu itibariyle demokrasiyi, insan haklarını ve ahlakı temel ilke olarak kabul ettiğini ve milli görüş gömleğini çıkardığını ilan etmiştir.

2002'den itibaren AKP neredeyse girdiği her seçimi kazanmıştır. Özellikle her seçim dönemi boyunca kendisinden sonra gelen rakibine yaklaşık olarak iki kat fark atması onu hâkim parti olarak konumlandırmıştır. Böylece Türkiye 2002 yılında hâkim partili bir sisteme geçmiş, 2007'de bu sistem devam etmiş ve 2011 yılında hâkim partiye sahip ılımlı çok partili sisteme geçiş yapılmıştır. Bu sistem 2015 yılına kadar devam etmiş ve 2015 yılında gerçekleştirilen ilk seçimlerde yeterli çoğunluk sağlanamamıştır. 1 Kasım 2015 tarihinde yeniden düzenlenen seçimler sonucunda AKP yine tek başına hükümeti kurmayı başarabilmiştir.

Türk siyasal sistemi 2018 yılından itibaren Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçmiştir. Haziran 2018 seçimlerinde AKP yine birinci parti olmuş, ancak hükümeti aynı ittifak içinde yer aldığı MHP'nin desteğiyle kurabilmiştir. Siyasal sistemde oluşan bu yeniden yapılanma -ittifak yapılanması-, Türk parti sistemini *hâkim partiye sahip ılımlı çok partili sistem* olarak devam ettirmektedir.

Türk parti sistemi dönemler itibariyle aşağıdaki tabloda özetlenmiştir.

Tablo 11: Türkiye’de Dönemsel Olarak Parti Sistemleri

DÖNEM	PARTİ SİSTEMİ
1923-1950	Otoriter tek partiye sahip tek partili sistem
1950-1961	İki partili sistem
1961 – 1969	İlimli çok partili sistem
1969-1980	Aşırı çok partili sistem
1983-2002	İlimli çok partili sistem
2002-2022	Hâkim partiye sahip ilimli çok partili sistem

Kaynak: Türkiye’de dönemsel parti sistemi pratiklerine göre yazar tarafından oluşturulmuştur.

ETİK BEYAN VE AÇIKLAMALAR

Etik Kurul Onay Bilgileri Beyanı

Çalışma, etik kurul izni gerektirmeyen bir çalışmadır.

Yazar Katkı Oranı Beyanı

Yazarın katkısı %100’dür.

Çıkar Çatışması Beyanı

Çalışmada potansiyel bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Aksoy, İ. (2010). Türklerde Demokrasi Anlayışı. *Düşünce Dünyasında Türkiiz*, 1(5), 143-150.
- Aydemir, Ş. S. (1993). *Tek Adam*. İstanbul:Remzi Kitabevi.
- Berkes, N. (2011). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. İstanbul:Yapı Kredi Yayınları.
- Burak, D. M. (2003). Osmanlı Devleti'nde Jön Türk Hareketinin Başlaması ve Etkileri. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, (14), 291-318.
- CHP (2019). *CHP Tarihi*. Cumhuriyet Halk Partisi, Erişim adresi: <https://www.chp.org.tr/haberler/chp-tarihi>, Erişim tarihi: 19.02.2022.
- Duverger, M. (1993). *Siyasi Partiler*. Çev. E. Özbudun. Ankara:Bilgi Yayınevi.
- Gözler, K. (2016). 16 Nisan'da Oylayacağımız Anayasa Değişikliği Bir Suiistimalci Anayasa Değişikliği Midir? <http://www.anayasa.gen.tr/suistimalci.pdf> (1-18), Erişim tarihi: 18.02.2022.
- İnalcık, H. (2016). *Akademik Ders Notları*. İstanbul:Timaş Yayınları.
- Karpat, K. H. (2015). *Kısa Türkiye Tarihi*. İstanbul:Timaş Yayınları.
- Kışlalı, A. T. (2011). *Siyaset Bilimi*. Ankara:İmge Kitabevi Yayınları.
- Kongar, E. (1981). *Atatürk ve Devrim Kuramları*. Ankara:Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kongar, E. (1998). *21. Yüzyılda Türkiye*. İstanbul:Remzi Kitabevi.
- Köker, E. & Kejanlıoğlu, B. (2004). 2002 Seçim Kampanyalarında Ulusal Basın. *İletişim Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 41-72.
- Ortaylı, İ. (2005). *Yakın Tarihin Gerçekleri*. İstanbul:Timaş Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2015). *Batılılaşma Yolunda*. İstanbul:İnkılap Kitabevi.
- Sander, O. (2011). *Siyasi Tarih, İlk Çağlardan 1918'e*. Ankara:İmge Kitabevi Yayınları.
- Sartori, G. (2005). *Parties and Party Systems*. UK:ECPR Press.
- Şirin, Y. N. (2004). 12 Eylül 1980 İhtilali Sonrası Türkiye'deki Siyasal Değişim. *Mevzuat Dergisi* (82), 22-36.
- Tanör, B. (2016). *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*. Ankara:Yapı Kredi Yayınları.
- TBMM. (2019). Türkiye Cumhuriyeti Milletvekili Genel Seçimleri (1950). Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı. Erişim adresi: https://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/genel_secim.html Erişim tarihi: 18.02.2022.
- Tunaya, T. Z. (1988). *Türkiye'de Siyasal Partiler*. Cilt 1, İstanbul:Hürriyet Vakfı Yayınları.
- Turan, E. (2014). *Siyaset Bilimine Giriş*. Konya:Palet Yayınları.
- Turan, E. (2017). *Siyaset*. Konya:Palet Yayınları.
- Turan, E. & Karaduman, K. (2019). *Siyasal Parti Sistemleri ve Türk Siyasal Tarihinde Dönemsel Pratikler*. S. Güngör (Ed), Türk Demokrasi Tecrübesi: Dönemler-Sorunlar (179-228). Konya: Palet Yayınları.
- Turan, E. (2022a). *Milliyetçiliğin Eklemlenmecî Yapısını Milliyetçi Hareket Partisi Üzerinden Okumak*. M. Yiğit (Ed), Türkiye'de Siyasal Partiler ve Milliyetçilik (105-190). Konya:Palet Yayınları.
- Turan, E. (2022b). *Siyasal Partiler*. O. Gökçe (Ed), Siyaset Sosyolojisi: Temel Kavramlar ve Yaklaşımlar (165-196). Konya:Çizgi Kitabevi.
- TÜİK (2022). *Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2022*. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu. <https://biruni.tuik.gov.tr/secimdagitimapp/secim.zul>, Erişim tarihi: 18.02.2022.
- Yeşil, A. (1988). *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*. Ankara:Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.